

FORDULAT

CÍMLAP

Tartalomjegyzék

A LÉNYEG

Andor László: A deficit	3
Gervai Pál: Összeegyeztethető-e a kapitalizmus a szocializmussal?	11

MŰHELY

Hódsági Ferenc: A fiziokraták és a klasszikus francia közgazdaságtan születése	22
Nagy Lajos: Kiegészítések a magyar iparfejlesztés történetéhez (1890-1914)	31
Nemsics Róbert: A jóléti állam, avagy a kapitalizmus három metamorfózisa	40
Stephen A. Marglin - Amit Bhaduri: A profitcsökkenés és a keynesi elmélet	46

KRÓNIKA	79
---------------	----

Andor László:

A deficit*

Az államháztartási hiány (a továbbiakban: "a deficit") politikai elmélete a laikus közvélemény irányából érintette meg a szaktudományt. A gyakran hallott ítéletek szerint a pártállam azért halmozta fel a temérdek adósságot, mert hiányzó legitimitását a nép táplálásával kívánta feledtetni, s a rövidtávú fennmaradásra összpontosítva nem is foglalkozott azzal, hogy miből fizeti vissza a hiteleket. S mert a szocialista rendszerben - csakúgy mint más alulfejlett gazdaságokban - a belföldi magánmegtakarítások természetesen alacsonyak és immobilak, a deficit csak külső eladósodásból volt finanszírozható.

Az állami túlköltekezés persze nem feltétlenül jelenti a lakossági fogyasztás támogatását. Ennél számottevőbb lehet a társadalmi közös fogyasztás, illetve magának az államapparátusnak a túlbujánzása. A lényeg azonban az, hogy amennyiben bizonyos állami kiadásokat tartósan vagy nagymértékben hitelekből finanszíroznak, az aláássa az adófizető polgár ellenőrzési képességét az államháztartás, illetve általában véve az államhatalom fölött. Az állam eladósodása egyrészt következménye lehet az állampolgárok által gyakorolt kontroll hiányának, amennyiben a kormány igyekszik és képes függetleníteni magát a polgárok anyagi erejétől; másrészt forrása lehet a demokrácia további csorbulásának, amennyiben a kormány politikája egyre inkább a hitelezőktől, és nem a választópolgároktól válik függővé.

E tézis kiterjesztése által sokan eljutottak arra a következtetésre is, hogy a nemzetközi adósságválságnak csakis diktatúrák estek áldozatául, hiszen csak azokra jellemző, hogy presztízsbetűzésokra, hadseregeik fejlesztésére, és más, meg nem tétülő kiadásokra fordítanak jóhiszemű bankároktól kisírt dollármilliárdokat. Egy vérbő diktatúrának elvileg persze megvolna minden eszköze arra, hogy az elnyomott népet mértéktelen áldozatokra készítse az adósságszolgálat teljesítése érdekében, ám az ilyen eszközök alkalmazása hosszú távon még a Nemzetközi Valutaalappal jó viszonyban levő diktatúrák (harcos, Pinochet, Jaruzelski stb.) stabilitását is aláásta.

* A cikk 1993 szeptemberében született (a szerk.)

A demokrácia hiányossága és az állam eladósodása közötti kapcsolat akkor is felmerül, ha nem politikusi gonoszságból vezetjük le a pénzügyi egyensúly felborulását, hanem külsődleges gazdasági sokkhatásokból. Bevételek hirtelen kiesése, költségek hirtelen emelkedése bárkivel könnyen előfordulhat. A világpiaci árak és árfolyamok változékonysága, valamint államok és államcsoportok egymással szemben foganatosított intézkedései következtében egész nemzetgazdaságok és államháztartások is egyre inkább kiszolgáltatottá válnak az ilyen kedvezőtlen hatásoknak. Gazdasági sokkhatásra egy kormány elvileg kétféleképpen válaszolhat. Vagy finanszírozza a hiányt, kölcsönöket felvéve és remélve a kedvezőtlen változások átmenetiségét, vagy elvégzi az egyensúly gyors helyreállításához szükséges kiigazítást az adóbevételek növelése, vagy a kiadások csökkentése útján.

Az pedig, hogy egy kormány a két lehetőség közül melyiket, illetve a kettő mely kombinációját választja, a hitelpiaci feltételek és a konjunktúra-előrejelzések mellett döntő mértékben függ a szóban forgó kormány politikai támogatottságától, társadalmi bázisának erősségétől. Ha viszonylag széleskörű egyetértés uralkodik a társadalompolitika prioritásairól és a közteherviselés arányairól, akkor a kiigazításnak sem az adóbevételek növelése, sem a kiadáscsökkentés oldaláról nem lehet komoly akadálya. Ha a polgárok saját elveikkel egybevágónak látják a kormányzati törekvéseket, akkor hajlandók vagy több hozzájárulást felajánlani a közös költségekhez, vagy megválni az addig élvezett közszolgáltatások egy részétől, s az államháztartás egyensúlya helyreállítható.

Ezzel szemben a deficit kifejezője lehet egy kormány talajvesztésének, a társadalomban élő elvárások és a kormányzati tevékenység divergálásának. Egy kormány persze - ha nem látja értelmét vagy esélyét a konszenzusnak, - elmozdulhat a kényszerítés és az erőszak felé is, a szolgáltatások megvonásának elfogadtatása, illetve a nagyobb bevétel kieszközlése érdekében. Ez esetben a nagyarányú deficit állandósulása nem a demokratikus, hanem a diktatórikus megoldások tökéletlenségét jelzi.

Gazdasági sokkhatások az utóbbi negyedszázadban szép számmal előfordultak a manapság nálunk mintának tekintett nyugati demokráciákban is, s bizony a gyakori egyensúlyvesztés hamar politikai értelmezést nyert. A pénzügyi folyamatok 1971-et követő megzavarodása szolgáltatta a közvetlen előzményt a három tőkés centrum

(Egyesült Államok, Nyugat-Európa, Japán) együttműködésének megalapozásán munkálkodó Trilaterális Bizottság legfontosabb dokumentumaihoz 1973-ban. E terjedelmes tanulmányokban a nemzetközi pénzrendszer összeomlása az Egyesült Államok vezető szerepének válságát jelezte; az egyes országokban kiújuló belső elosztási problémák, s azok közt az egyre jobban fenyegető tartós államháztartási egyensúlyhiány pedig „a demokrácia válságával” került kapcsolatba. (Megjegyzendő, hogy a demokrácia itt nem „a nyugati politikai rendszer” szinonimája, sokkal inkább arról van szó, ami Konrád György megfogalmazásában „a társadalmi szerződés sok évezredes és mindig tökéletlen gyakorlata”.)

Vegyünk néhány példát! A hét legerősebb tőkés ország közül Olaszország volt az, amelyre leginkább volt jellemző a krónikus deficit, és egy időszakban az infláció is. Amire politikai megközelítésben utólagos, de egyben támadhatatlan magyarázatot adott az elmúlt másfél év csendes politikai forradalma, mely felfedte a fékezhetetlenül elburjánzott korrupció hálózatait, és gyakorlatilag menesztette az elmúlt negyven év kormányzó pártjait és politikusi elitjét, véget vetve a maffia és az állam négy évtizeden át tartó összefonódásának.

Hullámszó teljesítményt mutatott a deficit elleni küzdelemben egy másik tökéletlen demokrácia: az - írott alkotmánnyal mindmáig nem rendelkező - Egyesült Királyság. A 70-es évek közepén a "társadalmi szerződés" meghirdetésével, vagyis demokratikus konszenzusra törekedve kívánta rendezni az elosztási konfliktusokat Harold Wilson munkáspárti miniszterelnök. Egészen addig, amíg - és ez ma nyílt államtitok Nagy-Britanniában, - a titkosszolgálat lemondásra nem kényszerítette 1976ban, és a helyébe lépő James Callaghan még abban az évben a Nemzetközi Valutaalaphoz fordult ajánlásokért. A Valutaalap által javasolt jövedelempolitika Callaghan és a Munkáspárt vesztét okozta az 1979-es választásokon.

A Thatcher-kormány már nem kísérletezett egyezkedéssel: ők "vállalták a népszerűtlen intézkedéseket", meg az azokkal járó nyílt konfrontációt a dolgozókkal. A példátlan szigor és az ellenvélemények félresöprése pedig valóban lehetővé tette a stabilizációt, amihez bevételi oldalon leginkább a privatizációs és az olajjödelmek emelkedése, kiadási oldalon pedig a jóléti állam megnyirbálása járult hozzá. Csakhogy a privatizálható állami vagyon elfogyott, az olajár leesett, és az ipar elleni hadjárat következtében a termelő bázis időközben siralmasan leépült. A 80-as évek második felében helyenként még szufficites költségvetés idén 50 milliárd fontos hiánnyal

működik. John Major, minden idők legnépszerűtlenebb brit miniszterelnöke, hajszálnyi parlamenti többség birtokában nem mutathat föl az elődjéhez hasonló vasszigort. Maradnak az egészen perverz ötletek, mint például a vasútvonalak és az erdők kiárusítása, vagy a háztartási tüzelőanyagok emelkedő adóztatása. A jövedelemadó elkerülhetetlen emelésére pedig - a szakemberként elismert, de politikusként hiteltelen Norman Lamont helyett - Major pénzügyminiszterré nevezte ki nemrég a közgazdasági téren teljesen járatlan nagy kommunikátort, az orvosok, pedagógusok és rendőrök ellen korábban már sikeresen bevetett Kenneth Clarke-ot.

A 70-es évekre nyúlik vissza az Egyesült Államok költségvetési egyensúlyhiánya is. Jimmy Carter próbálkozott adóemelés és kiadáscsökkentés útján visszafordítani a deficit növekedését, ám az általa elért 40-50 milliárd dolláros szintet a Ronald Reagan vezette republikánusok még mindig hazaárulásnak tartották. Reagan 1981-ben az adók csökkentését és a kiadások (főleg védelmi kiadások) növelését hirdette meg, és mindezek mellett - nem mindennapi logikával - a költségvetés kiegyensúlyozását ígérte 1984-re. Ehelyett sikerült több mint 200 milliárdos rekordhiányt beállítania.

Az amerikai állam példátlan eladósodásának véget vetendő fogadta el a Kongresszus 1985-ben a Gramm, Rudman és Hollings szenátorok által benyújtott deficitkorlátozási törvényt, mely a reményeken túl automatikus kiadáscsökkentéseket is paragrafusokba iktatott, amennyiben a Kongresszus túllépte volna az előírányzott deficit szintet. Ily módon 1991-re kellett volna teljesen eltüntetni a hiányt. A törvényt támadó alkotmányjogi viták, kisebb-nagyobb módosítások, majd a recesszió viszont azt eredményezték, hogy egy átmeneti javulás után a Bush-évek alatt a deficit szintje újabb rekordszinteket ért el.

A deficit és az államadósság körül forgott a tavalyi elnökválasztási kampány vitája. Bill Clinton megválasztásával Amerika elfogadta a gazdagok adójának emelését, a külföldi beruházások adókedvezményeinek csökkentését, a bürokratikus és katonai kiadások erőteljes lefaragását. Ami nem ígéri a deficit eltüntetését, csak egy kezelhetőbb szintre szorítását. Ám ehhez is szükség van a demokrata fordulaton túl egy demokratikus fordulatra is, vagyis - két évszázad demokrata elnökei legsikeresebb beszédrészleteinek újrakeverése mellett - az elmúlt tizenkét év során elfojtott, bár azelőtt is elég kezdetleges társadalmi érdekegyeztetés keserves újjászervezésére.

Az előbbi példákkal ellentétben az NSZK egészen a 80-as évek végéig meg tudta őrizni az államháztartás egyensúlyát. A mai súlyos deficit forrása az egyesítés, és a CDU félrevezető ígéretei, melyek szerint a volt NDK integrációja adóemelés nélkül is finanszírozható lett volna. A következmény pedig nemcsak pénzügyi egyensúlyvesztés lett, hanem a közismerten tragikus belpolitikai torzulások is. A beolvasztás költségeit végül is - a magas német kamatok hatásain keresztül - egész Európa megérezte, és döntően ennek következménye lett a nyugat-európai árfolyam-mechanizmus összeomlása. A kormány pedig most "kénytelen" nekilátni a jóléti kiadások lefaragásának, rábeszélni a gazdagabb tartományokat az újraelosztási arányok megváltoztatására, és megkezdeni az állami tulajdonban levő vállalatok áruba bocsátását.

E dióhéjban előadott esettanulmányok azt illusztrálják, hogy a deficit - akár keletkezését, akár kezelését vizsgáljuk, - sehol sem pusztán pénzügytechnikai kérdés, és nincs semmiféle általános elmélet, mely tértől és időtől függetlenül megmutatná, hogyan lehet "szakszerűen" végrehajtani a stabilizációt. A deficitről folyó viták mindenütt a társadalmon belüli legalapvetőbb elosztási és újraelosztási elvek körül forognak. A szakmák, osztályok, nemek, régiók között folyó alku pedig csak akkor juthat nyugvópontra, ha az érintett felek igazságérzete - méltányos kompromisszumokkal - kielégítést nyer.

Az alkufolyamatban szerepet játszó igazságérzet nemcsak elvont eszmékhez, hanem konkrét előzményekhez is kapcsolódik. Az, hogy Bill Clinton éppen a gazdagok adóinak emelését hirdette meg a deficit elleni harcban, az ahhoz a reagan-i ígérethez kapcsolódott, mely szerint a gazdagok adóinak csökkentése fellendítette volna a beruházási kedvet, és lökést adott volna a nemzeti jövedelem emelkedésének, aminek gyümölcseiből végül a szegények is részesültek volna. De mivel a beruházások élénkülése és a jövedelememelkedés külső eladósodásból következett be, és közben a szegények még szegényebbek lettek, a kedvezményben részesült felső rétegektől igazságos visszavenni (legalább részben) a korábbi kedvezményeket. Demokratikus körülmények között tehát egy világosan körülhatárolható réteg adókedvezménye nem más, mint hosszútávú hitel, ami az íratlan szerződésben foglaltaktól való eltérés esetén az államnak fizetendő vissza. Pontosan emiatt söpörte el többmillió polgári elégedetlenségi mozgalom a Thatcher-kormány által kivetett fejadót, hiszen mégiscsak

arcátlanság volt mindenkitől egyenlő hozzájárulást kérni a tanácsi kiadásokhoz, amikor a tanácsoktól elvont források egyértelműen a vagyonos rétegeknek nyújtott kedvezményekben folytak el.

A probléma tehát nem önmagában az állam túlköltekezése, hanem az, hogy az időnként átmenetileg szükségszerű túlköltekezés növekedése visszafordítható-e, s hogy ennek módja találkozik-e a társadalmat alkotó csoportok igazságérzetével. Sőt, az államnak kifejezetten feladata, hogy túlköltekezzen, ha a pénztulajdonosok nem képesek vagy nem méltóztatnak pénzüket produktív beruházásokra fordítani. A deficit önmagában nem gerjeszt inflációt, ahogy azt a 80-as évek Amerikája, vagy az elmúlt három év brit és német példája mutatja. Gond akkor van, ha az állam maga sem produktív tevékenység (fizikai és humán tőkeberuházások) támogatására, hanem például a bürokrácia duzzasztására használja fel többletforrásait, és hosszú távon nem keletkezik visszaforgatható jövedelemtöbblet.

Magyarországon az 1989-es évben gyakorlatilag megtörtént a költségvetés kiegyensúlyozása. Azután - a regionális és belső dezintegráció miatt - szükségszerűen állt elő ismét a deficit. Voltak persze értékválasztások és preferenciák, így például a magánvállalkozásoknak, vagy a külföldi beruházásoknak nyújtott kedvezmények. A deficit felduzzadásával és állandósulásával újra és újra felmerül az államháztartási reform igénye, ami viszont csaknem szó szerint a jóléti újraelosztás drasztikus felszámolásának fedőneveként szerepel.

Milyen következményekkel járhat a deficit lefaragása a fogyasztási adók emelése, meg a jóléti (szociális és oktatási) kiadások megnyirbálása útján? Gazdasági szempontból - egy egyre inkább keresletkorlátos gazdaságban - ez egyértelműen hátráltatja a növekedés újraindulását, ami újabb költségvetési bevételekiesésekhez vezetve akár eliminálhatja a deficit csökkentésére tett lépéseket is. Szociális szempontból bebiztosíthatja, hogy akik az elmúlt néhány év során elszegényedtek és lecsúsztak, azoknak hosszú távon se legyen esélyük visszakapaszkodni a 80-as években élvezett, viszonylag tisztességes megélhetés szintjére. Politikai téren pedig - mivel ezekre a lépésekre széles társadalmi konszenzus nehezen szereshető, - a szóban forgó megoldásokat keresztül kellene hazudni vagy verni a potenciális veszteseken, körítve a viszonylag védtelen csoportok (munkanélküliek, cigányok, kismamák, nagymamák stb.) elleni hisztériakeltéssel.

A belátható következmények készítették gazdaságpolitikai prioritásai átrendezésére - a Közgazdasági Szemle július-augusztusi számában - jeles közgazdászunkat, Kornai Jánost. E „félfordulat” megtételéhez „talán a legnyomatékosabb szempont” az volt, hogy „a lakosság számottevő részénél bekövetkezett reáljövedelem-csökkenés és a korábban ismeretlen tömeges munkanélküliség széles körű gazdasági elégedetlenséget váltott ki. Ha ennek az elégedetlenségnek az ereje és elterjedtsége elér bizonyos kritikus küszöbértéket, az súlyos veszélyekkel járhat a fiatal magyar demokráciára nézve.”

Kornai két-három évvel ezelőtt megfogalmazott prioritásai így szóltak: 1. megállítani az adósságteher növekedését; 2. minél inkább lelassítani az inflációt; és 3. szociálpolitikai szempontból "kezeln" a munkanélküliséget. Ma, amikor a gazdasági válság elhúzódása egyre nyilvánvalóbb szociális és politikai válság felé taszítja az országot, Kornai új prioritásai így alakulnak: 1. növekedési pályára terelni a gazdaságot; 2. mérsékelt szintre szorítani az inflációt; és 3. tolerálni az adósságállomány enyhe növekedését. Magyarul: ha kell, és ha lehet, vegyünk fel újabb hiteleket annak érdekében, hogy a társadalom döntő része jövedelemnövekedés mellett és javuló foglalkoztatási viszonyok között élje meg az átmenet következő néhány évét, mert különben az egész modernizációs és megújítási kísérlet igen könnyen katasztrófába fordulhat.

E gondolatmenet szerint gazdasági, szociális és politikai szempontból egyaránt felelőtlen és romboló hatású minden olyan érvelés, mely a deficit elleni küzdelemre hivatkozva lép fel a még megmaradt jóléti újraelosztás ellen. Az ilyen értelmű hazai törekvések sajnálatos módon hathatós támogatásra találnak a Nemzetközi Valutaalap sorozatos ultimátumaiban (a pótköltségvetés kikényszerítése, a társadalombiztosítás hiányát illető ajánlások, a jövő évi költségvetéssel kapcsolatban felmerülő elvárások stb.), melyek visszaidézik mindazokat a stabilizációs és kiigazítási programokat, amelyek egy szűk látókörű pénzügyi dogmatizmusból kiindulva korábban nem tapasztalt mértékű szociális és környezeti degradációhoz, és nem ritkán tragikus politikai megrázkódtatásokhoz vezettek az eladósodott fejlődő országokban.

Úgy tűnik tehát, hogy a mai magyar gazdaságpolitika mozgásterét megint csak a társadalompolitikai házárdírozás és a politikailag motivált eladósodás közötti választásra korlátozódik. A már idézett Kornai János - a tőle szokatlan keynesiánus megközelítés érveit felhasználva - a kisebbik rossznak számító további mérsékelt

A LÉNYEG

eladósodás mellett foglal állást, félreérthetetlenül sürgetve egy gazdaságpolitikai irányváltást. „A weimarizálódás ellen védekezni kell a politikai és ideológiai szférában. Nem ehelyett, de emellett szükség van arra is, hogy a gazdaságpolitikára vonatkozóan is levonjuk a következtetéseket.”

Gervai Pál

Összeegyeztethető-e a kapitalizmus a szocializmussal?

A válasz az, hogy igen. Pontosabban: eddig - az elmúlt százötven évig - nem volt összeegyeztethető, de mostanra megteremtődtek a feltételei annak, hogy összeegyeztethetővé váljanak. (Az egy külön kérdés, hogy a kapitalizmus és a szocializmus összeegyeztetése végül is a szocializmus győzelmét jelenti a kapitalizmus fölött, de ez a kapitalizmus megszüntetve megőrzését jelenti és nem a „nyers” felszámolását.)

Több eddig sikertelen kísérlet azért már történt a szocializmus és a kapitalizmus összeegyeztetésére. Az egyik legjelentősebb a századforduló táján a Bernstein-féle szociáldemokrácia kísérlete, a másik, amelyik mintegy az előttünk álló sikeres megoldás főpróbájának is tekinthető, a 68-as nyugati újbaloldali mozgalom és az ezzel egyidejű keleti, gazdasági mechanizmus reformját célul kitűző mozgalom. Ez utóbbi korszak kísérlete azért is nevezhető a kapitalizmus és a szocializmus összeegyeztetése apróbájának, mert mind a két oldal a nála hiányzó elemet akarta a saját rendszerébe beépíteni: a keleti oldal a piac és a demokrácia intézményét, a nyugati pedig a párt vezető szerepének és a tervezésnek a modelljét. Nem véletlenül jelent meg ez idő tájt az ún. konvergencia elmélet, amely a két akkor szembenálló rendszer egymáshoz történő hasonulását hirdette. Ma már visszatekintve tudjuk, hogy amennyiben az összeegyeztetés sikeres, akkor nem a két világrendszer konvergenciájáról, hanem a kétpólusú világrend megszűnéséről és az egypólusú világrend kialakulásáról van szó.

Ugyanakkor az évszázados próbálkozások kudarcait látva, és egyszersmind a szocializmus és a kapitalizmus összeegyeztethetlenségére vonatkozó régi tételekhez ragaszkodva (mind a liberális, mind a szocialista oldalról) a társadalomtudományban mégis inkább az olyan gondolatok terjedtek el, amelyek szerint a szocializmus és a kapitalizmus elvileg is összeegyeztethetetlen. Példákat szeretnék hozni az elmúlt százötven év elmélettörténetéből először arra, hogy mennyire nem tartották összeegyeztethetőnek a szocializmust a kapitalizmussal, utána pedig - nem is annyira példákat, hanem inkább érveket - arra, hogy miért egyeztethetők össze mégis.

A szocializmus és a kapitalizmus összeegyeztethetlenségének az elmélettörténeti gyökerét jól fogalmazza meg Bence - Kis - Márkus a „Hogyan

lehetséges kritikai gazdaságtan?” c. könyvében: „Marx számára csak két, egymást kizáró lehetőség létezett: vagy laissez faire elve alapján működő tőkés piacgazdaság, amelyben elvileg lehetetlen kontrollálni a gazdaság összefolyamatait, vagy az egész gazdaság üzemszerű, árukapcsolatokat kizáró megszervezése. Bár feltételezései szerint az utóbbi felé mutató tendenciák - a tőkék centralizációja és koncentrációja - már a kapitalizmuson belül is jelentkeznek, de ezek nem képesek felülkerekedni a piac spontaneitásán, s a kapitalizmuson belül csak a piaci gazdaság ellentmondásait élezzik. A gazdasági fejlődés alternatíváinak a megfogalmazása Marx korában - legalábbis mint elméleti idealizáció - nem volt alaptalan.”

Már itt jegyzem meg, hogy mennyire figyelemre méltó, hogy az említett szerzők - természetesen a 68-as reformok és újbaloldali mozgalmak hatása alatt - elképzelhetőnek tartják a két ellentétes oldal összeegyeztetését: "A gazdasági fejlődés tényei azonban a későbbiekben egyértelműen alkalmazhatatlanná tették ezt a kizáró szerkezetű gondolkodási sémát. A modern kapitalizmus fejlődése egy harmadik, a marxi sémába egyáltalán bele nem illeszthető lehetőséget képvisel: a központilag (államilag) szabályozott piacgazdaság lehetőségét." - (Az adott kor korlátjának tekinthető, hogy az állam és a piac összeegyeztetésének a lehetőségét nem közvetlenül a szocializmus és a kapitalizmus összeegyeztetésének fogják fel a szerzők.)

Külön elmélettörténeti állomásnak tekinthető az orosz forradalom időszaka, ahol érthető módon szintén a kapitalizmus és a szocializmus összeegyeztethetlenségének a gondolata dominált, mégpedig a politikai tényező vonatkozásában: összeegyeztethetetlennek tartották a parlamentáris demokrácia és a szovjetdemokrácia eszméjét, ill. a parlamentáris demokrácia és a "párt vezető szerepének" az eszméjét. - A Bernstein-féle összeegyeztetési kísérlet azonban, amely ebben a korban az alternatívát képviselte elméletileg elég gyenge lábakon állt.

A 68-as időszakban természetesen ebben a politikai vonatkozásban is elmozdultak az összeegyeztethetőség gondolatának az irányába: „A szocialista társadalom csak akkor szüntetheti meg a központi gazdasági- politikai hatalom és az elszigetelt egyén antinómiáját, ha az absztrakt individuum szabadságjogait megőrizve, kiegészíti ezeket a kollektívák szabadságjogainak elméleti kidolgozásával és gyakorlati intézményesítésével.”

Most itt ugorva egy nagyot az elmélettörténetben arra mutatok példát, hogy a jelenlegi társadalomtudományban megint a szocializmus és a kapitalizmus

összeegyeztetlenségének a gondolata a divat: "Mai ismereteimmel és fantáziámmal nem tudok elképzelni a kapitalizmus és a szocializmus közti rendszert. Gorbacsov, de Kádár is voltaképpen harmadikutas kísérletet tett, s kudarcot vallott. A kapitalizmus némely negatív velejáróját a XX. században a jóléti államokban valamelyest sikerült tompítani, de ismétlem, azokat eltüntetni - a rendszer alaptermészetéből fakadóan nem sikerült, s meggyőződésem, hogy nem is sikerülhet. Csak azt tudom kívánni, hogy társadalmunk minél hamarabb annak megfelelően mozgósítsa erőit, hogy számba vette: az előtte álló történelmi játszmát kapitalista pályán kell megvívnunk." - mondja Kornai János.

Ez azt mutatja, hogy Kornai nem támaszkodik a 68-as reformhullám maradandó értékeire, és csak azt a tényt veszi figyelembe, hogy akkor az nem járt eredménnyel. Csakhogy, ha egy mozgalom nem éri el a célját, az nem biztos, hogy csak azért történik meg, mert hibás volt a célkitűzése; a 68-as reform annak ellenére nem járt akkor sikerrel, hogy a fő iránya helyes volt; Nyugaton a kapitalizmust akarták a szocializmussal, Keleten pedig a szocializmust a kapitalizmussal *kiegészíteni*. Ennek a feltételei végül is csak mostanra értek meg.

De olvassuk tovább még egy kicsit Kornait: „A könyv (- mármint Kornai új könyve -) állítása az, hogy ha a rendszer megőrzi a kommunista párt osztatlan hatalmát, s ezenközben próbálja megreformálni magát, tehát például bevezeti a piacgazdaság bizonyos elemeit, nem lesz tartósan életképes, mert ezzel elkezdő önmagát bomlasztani, s végül is felbomlik. A következőket írom: » A klasszikus szocializmus koherens rendszer, egyebek között azért, mert a köztulajdon és a bürokratikus koordináció között affinitás van; ezek a rendszerelemek szervesen összetartoznak, és kölcsönösen erősítik egymást. A kapitalizmus ugyancsak koherens rendszer, mert a magántulajdon és a piaci koordináció között affinitás van; ezek is szervesen összetartoznak, és kölcsönösen erősítik egymást. Ezzel szemben a piaci szocializmus megvalósítására irányuló próbálkozás inkoherens rendszert hoz létre, benne egymást taszító elemekkel: a köztulajdon dominanciája és a piac működése nem fér össze. « Ezért mondom tehát, hogy a szocialista rendszer nem reformálható meg, s e következtetésemet nem érzem megcáfoltnak. ... Más a helyzet Kínával. Ott tért hódítanak a piaci elemek, s az én predikcióm az ..., hogy a kommunista párt egyeduralma egy bizonyos ponton túl tarthatatlanná válik, s a helyét át kell adnia

valamilyen demokratikus rendszernek. A megreformálhatatlanság tehát amelyről én beszélek, a kommunista párt monopóliumával jellemzett szocializmusra vonatkozik."

A Kornaival kapcsolatos kritikám lényege az lesz, hogy nem mélyedt (nem mélyedhetett) el elég alaposan a neokonzervatív forradalom politikai gazdaságtanában. Ennek a tanulsága ugyanis éppen az, hogy a piac modelljével összefér az osztálypárt modellje anélkül, hogy a szabadság értékeit akár egy hajszállal is csorbítaná. Tudniillik a piac maga is egy osztálypárt: a "piacpártiak" közössége. Továbbá éppen a piac igényel - egy *nem túlzott* (!) bürokratikus koordinációt a piac tisztaságának megőrzése érdekében, a törvény betartatásának formájában. És amennyiben a piac tisztasága érvényesül, annyiban az állami tulajdon fogalmán nem is kell mást értenünk, mint éppen ezt, mivel ekkor egybeesik a magánérdek és a közérdek.

De mielőtt még tételesen is összefoglalnám a reformálhatatlanságra vonatkozó kritikámat, amely lényegében a neokonzervatív forradalom politikai gazdaságtani tanulságainak az összegzésére irányuló szándék, nézzük meg még egy kicsit részletesebben a szocializmus és a kapitalizmus összeegyeztethetlenségére vonatkozó, mind Nyugaton, mind Keleten elég nagy hatásúnak bizonyult politikai gazdaságtani felfogás érvelését!

Buharin írja a „Burzsoá forradalom és proletárforradalom” c. cikkében: „A szocialista termelési viszonyok nem tudnak »teljes egészében«, vagyis a termelési apparátus adminisztratív felső rétegével együtt megérni a tőkés társadalom és a kapitalista állam ölében. ... A szocializmus a burzsoá iparral szemben semmiképpen sem foglal el olyan helyzetet, mint amelyet a város foglalt el a feudális földbirtokkal szemben. A szocializmus ugyanott alakul ki, ugyanabban az átkozott városi körengetegben, a burzsoázia alatt és saját adminisztratív termelési rétege nélkül. Ez az adminisztratív felső réteg azért nem jöhet létre, mert a kapitalista termelési viszonyok között proletárnak kell lennie. ... A burzsoá a városban elfoglalhatta a termelés parancsnoki posztját a feudalizmus idején... Ezzel szemben a proletár, a proletariátus mint osztály, nem állhat a termelés parancsnoki posztján a kapitalizmus idején, nem birtokolhatja az ipari termelési eszközöket. ... A műszaki értelmiség, mondhatni, egy közbülső irányító felső réteg. A kapitalizmus keretei között azonban burzsoá, proletárellenes erőként fejlődik ki. Ez a réteg új szellemben is nevelődhet, - és nevelődik is -, de ez már a kapitalista kapcsolatok felbomlása idején megy végbe. ... A nem kizsákmányolt burzsoázia már a feudalizmus ölében kulturálisan magasabbra

tudott emelkedni, mint az az osztály, amelyet később megdöntött; ezzel szemben a gazdaságilag kizsákmányolt proletariátus a kapitalizmus keretei között nem juthat kulturálisan magasabb szintre, mint az uralkodó burzsoázia, amelyet később meg kell döntenie. ... Teljesen helytelen az az eléggé elterjedt nézet, hogy már a kapitalista rendszer viszonyai között lassanként elmosódik a technikus és a munkás, a műszaki értelmiség mint meghatározott társadalmi kategória és a munkásosztály közötti különbség. Természetesen csodálatos volna, ha maga a munkásosztály, legalábbis nagy rétegeiben, már a kapitalizmusban műszaki értelmiséggé válna, összeolvadva vele, és így módon kulturálisan éretté válna termelésirányító funkciók ellátására. Ha ez így volna, akkor a kapitalista rendszer héja alatt teljesen kifejlődne az új rendszer. Akkor csak félre kellene söpörni a tőkés tulajdonosok parazita, üres, szánalmas, erőtlen felső rétegét és kész. ... A valóságban azonban sajnos egyáltalán nem ez történik. ... A munkásosztály állandóan újratermelődik mint kulturálisan a legalacsonyabb szinten álló, bár a legnagyobb létszámú társadalmi láncszem. ..A kapitalista rendszer keretei között a proletariátus létrehozza a jövő legzseniálisabb kezdeteit, ...de ezek között a keretek között, kulturálisan elnyomott osztályként nem tudja ezeket olyan mértékben fejleszteni, hogy felkészüljön az egész társadalom szervezésére. Fel tud viszont készülni a régi világ lerombolására..."

Így gondolkodott tehát Buharin. Vele szemben az a kritika fő iránya, hogy a kapitalistának nevezett fejlett ipari országokban igenis, hogy kialakulnak a magasabb társadalmi szervezettség, tehát a szocializmus feltételei és egyúttal az olyan műszaki-gazdasági értelmiség tömegei, akik helyzetüknél fogva a munkásság érdekeit is képviselik, mert a fizikai munkát megszüntető technikai haladás feltételeit hordozzák. Továbbá kialakulnak olyan gazdasági-társadalmi szervezeti formák, amelyek a gazdaság arányainak a megjelenítését biztosítják, és ezzel a működő tervezési mechanizmust reprezentálják. - Látható, hogy Kornai ellenkező előjellel - de a buharini gondolkodásmódot folytatja, amikor tagadja a kapitalizmus és a szocializmus közötti szerves átmenet lehetőségét.

A társadalomtudomány – a filozófia, a politikai gazdaságtan - várható fejlődési irányának a megértéséhez, és egyúttal a Kornai által is említett „fantázia” gazdagításához, az elmúlt százötven év filozófiatörténeti-kultúrtörténeti fejlődésének a sajátosságát kell megragadni. Ez véleményem szerint a következő:

A LÉNYEG

Az ókortól a reneszánszon és a felvilágosodáson keresztül a klasszikus német filozófiáig egy klasszikus filozófiatörténeti fejlődési vonal húzható meg. A XIX. század közepétől - a polgári demokratikus forradalmak befejeződésétől - azonban ez a fejlődési vonal kettéválik. Az egyik oldalon viszonylag elkülönült fejlődésnek indul a marxizmus, a szociáldemokrácia és az orosz forradalom szellemi előkészítésének és közvetítésének az eszmetörténete. A másik oldalon pedig kifejlődik az, amit eddig általában modern polgári filozófiának neveztek. Mármost az érdekesség ebben a kultúrtörténeti fejlődésben az, hogy ezek a külön mozgó fejlődési vonalak nem csupán a saját belső logikájuk szerint alakultak, mint ahogy azt a vulgáris marxista filozófiatörténet feltételezte, hanem ezek egymás kiegészítésekként is felfoghatók, annak ellenére, hogy egymással mintegy antagonisztikus ellentétben állóknak fogták fel magukat. A marxizmus fejezte ki a tartalmat: a szellemi és fizikai munka, a város és a falu közötti különbség megszüntetése, az osztálytársadalom felszámolása, a társadalmi tulajdon megteremtése, a termelőerők ugrásszerű fejlődése stb. Adós maradt azonban a jövő társadalom formájának, alakjának a meghatározásával, amelyben a kívánt változások végbemennének. Nos az ún. modern polgári filozófia pedig lényegében azokat a várható társadalmi alakzatokat és formákat kezdte kidolgozni, amelyeknek a polgári demokratikus forradalmak által támadott társadalmi berendezkedést fel kell váltaniuk. És így lényegében azt a feladatot kezdte megvalósítani a modern polgári filozófia és az általa vezetett szélesebb társadalomtudomány, amellyel a marxizmus adós maradt, amennyiben csak a változás általános szükségszerűségét fejezte ki, és tudatosan és kimondottan is arca az álláspontra helyezkedett, hogy a jövő társadalmának formájáról és alakjáról csak elvont általánosságban lehet gondolkodni, noha az új társadalom szerkezetének a kialakítása a XIX. század közepétől napirenden lévő feladattá vált. - Így tehát azt lehet mondani, hogy a munkásmozgalmat képviselő marxizmus és a modern polgári filozófia mintegy "tartalom és forma" viszonyában álltak, illetve viszonyába kerültek egymással, miközben egymást kizáró ellentétekként tüntették fel magukat.

Az eljövendő szellemtörténeti fejlődéssel kapcsolatban ezek után már nem nehéz előrefelezni, hogy a szétvált fejlődési vonalak egyesülése, a marxizmus és a modern polgári filozófia szintézise várható. De ami egyben azt is jelenti, hogy a modern polgári filozófia (és társadalomtudomány) a marxizmus által felvetett kérdések megválaszolását kezdte meg, és nem mást! És ezért ez a modern polgári filozófia a -

A LÉNYEG

„klasszikus” - kapitalizmus *meghaladásának* a formáit képviseli és nem a kapitalizmusnak, illetve a kapitalizmusnak a szocializmussal szembeni fölényének az igazolását. Ezt lehet (Lenin nyomán is) államkapitalizmusnak nevezni. És ez viszont nem más mint a kapitalizmusnak a szocializmusba történő *szerves* átmenete, illetve ennek a szerves átmenetnek az elméleti kifejezése. Vagyis a szocialista forradalom alapvető célkitűzéseinek a megvalósítására történő áttérés a forradalom ellenében, a forradalom ellenére.

Ezek után hat síkon, hat rétegben szeretném e szerves átmenet formáját röviden összefoglalni! E hat sík a következő: a) technikai, b) gazdasági mechanizmusbeli, c) gazdasági intézményi-szervezeti, d) tulajdonelméleti, e) társadalmi-szociológiai, f) politikai-elméleti síkok.

a) Technikai sík. A munkáskérdés a jelenkorban elsősorban és alapvetően nem szociális, hanem technikai probléma. Nevezetesen a számítástechnikai-mikroelektronikai technikai program társadalmi vetülete. A neokonzervatív forradalomnak egyébként három jelszava volt: piac, számítástechnika-mikroelektronika és űrtechnika. A liberális közgazdaságtan csak a piac jelszavára volt képes reagálni. Ezzel szemben a politikai gazdaságtan és a futurológia határterületét művelő Toffler pl. - nagyon helyesen - a számítástechnikai-mikroelektronikai program társadalmi-gazdasági következményeire helyezi a fő hangsúlyt. E társadalmi-gazdasági következmény pedig a következő: a számítástechnika gazdasági előretörése a hagyományos tőke-munka viszony megszűnéséhez vezet, mert a számítástechnika kifejlődése megteremti a fizikai munka kiváltására történő áttérés általános technikai feltételeit...S így a program véghezvitele és befejezése (ez a befejezés természetesen még előttünk áll) magának a munkásosztálynak a megszüntetéséhez vezet. Munkásosztály nélkül pedig nincs sok értelme kapitalizmusról beszélni.

Kornai érvelésében elismeri, hogy a XX. századi kapitalizmus már enyhített, tompított a korábbi kapitalizmus társadalmi feszültségein, problémáin. Marx korában még ezt a tompítást sem tudta elképzelni (forradalom nélkül). Miért kell tehát megragadnunk annál az álláspontnál, hogy a kapitalizmus csak a szociális feszültségek tompítására képes, de teljes felszámolására nem?! Így tehát csak terminológiai problémánk marad, mert mire megoldják a munkáskérdést, nem beszélhetünk kapitalizmusról. - Még egy ellenérvet persze fel lehet hozni a fentiek ellen, hogy

tudniillik a szerkezetváltás beindítása Nyugaton is a munkanélküliség növekedéséhez vezetett és ez a kapitalizmus ismérve. De nincs okunk feltételezni, hogy ez örökre is így marad, mert a lényeg a létbiztonság megteremtése. És a létbiztonság fogalmát nem kell mindörökre a munkahely fogalmához kapcsolni.

b) Gazdasági mechanizmusbeli sík. Ez a piac-modell problematikája. Már az is csupán látszat, hogy a mikroökonómia megjelenése egyoldalú szocializmuskritika lenne, mert, hogy a munkaértékelmélet tagadásaként jött létre. Csakhogy a mikroökonómia egyik központi kérdése az, hogy hogyan lehet egyensúlyt teremteni, és ez pedig a szocializmus által képviselt *tervezés* eszméjében történő előrehaladást reprezentáltja. - De ami ennél fontosabb az az, hogy a piac-modell *túléli* a kapitalizmus modelljét. Mivel a megszűnő munkáscsoportokat a piac-modell szívja fel; a volt munkások a piac önálló tényezőiként léphetnek fel, mint önállóvá vált felemelkedett gazdasági szereplők. A piac ebből a szempontból tehát nem csupán a gazdasági egyensúly megteremtésének a színtere, hanem a munkásság megszüntetésének a konkrét gazdasági-szervezeti formája is. (Ilyen gondolat található pl. Saint-Simonnál is.)

c) Gazdasági intézményi-szervezeti sík. Létrejönnek az érdekcsoportok, az ún. „nyomásgyakorló csoportok”, lobbyk is. (Erről egyébként Kornai az új könyvében is megemlékezik.) Ezek megjelenési formái a pluralista politikai rendszer különböző elemeiben ragadhatók meg. Ezek a gazdasági (gazdasági-politikai) szervezeti formák egyrészt a népgazdaság (sőt nemzetközi gazdaság) *arányait* jelenítik meg, és ennyiben szintén a szocializmus által képviselt tervezés szervezeti formáiként kell felfognunk ezeket. Miért kéne leragadnunk annál az egyébként ténylegesen sikertelen formánál, hogy a tervezés csak bürokratikus tervhivatali működést jelentene - és nem folyamatos lobbyzást?! Másrészt ezek a nagyobb intézményi koncentrációt kifejező szervezeti formák a „társadalmasodás”, a tulajdon társadalmasodásának egy magasabb fejlettségi fokát is kifejezik. Az állami tulajdon nem azonos a kormányzat tulajdonával. Az állam fogalmába beletartozik a pluralista demokrácia szervezet-rendszere is. És ezek a lobbyk éppen ebben a szervezeti keretben működnek. Következésképpen az állami tulajdon nem szükségképpen bürokratikus. - Továbbá ezekben a magas szervezeti koncentrációt képviselő érdekegyeztetési intézményekben szinte fogalmilag is megjelenik az, hogy a politika a gazdaság koncentrált kifejezése, ami szintén szocialista eredetű tétel. Így tehát a lobbyzást lehet kapitalizmusnak nevezni, de semmi értelme.

A népgazdasági arányok képviselője szervezeti rendszerének a kialakulása a kapitalista ideológia uralma alatt egyúttal érv Buharinnal szemben is, amennyiben a szocialista jellegű termelési viszonyok szervesen is létrejöhetnek.

d) Tulajdonelméleti sík. Kornai azt állítja, hogy a magántulajdonhoz a piaci koordináció tartozik. De ha feltételezzük, hogy az állam, illetve az állami hivatal semmiféle gazdasági döntésbe sem avatkozik bele, akkor is marad egy olyan sajátos feladatköre, amelyet semmiféle más szervezetre nem lehet átruházni. Ez pedig a törvények betartatása. Ezt nem szokták általában - a dogmatikus marxista és liberális közgazdaságtan hatására - gazdasági jellegű tevékenységnek tekinteni. De beláthatjuk, hogy pl. a tolvajok távoltartása és a szerződések betartatása hozzátartozik a újratermelési folyamat megvalósulásához, hiszen enélkül nincs rend, rend nélkül pedig nincs újratermelés.

Mármost igaz, hogy tulajdonosnak az adott gazdasági egység tulajdonosát szoktuk nevezni. De felette létezik egy olyan rendelkezési forma, amit viszont általában állami szuverenitásnak szoktunk nevezni. Nincs okunk az állami tulajdon fogalmát kizárólag olyan esetekre lekötöni, amikor a kormányzat vezet közvetlenül gazdasági-termelési egységeket. Az állami szuverenitás is elvontan tulajdonfogalomnak tekinthető. Ebből viszont az következik, hogy a tulajdon nemcsak a feudalizmusban, hanem a modern korban is hierarchikus szerkezetűnek fogható fel; Tehát az adott gazdasági egységre vonatkozó magántulajdon és fölötte az állami szuverenitás. -Következésképp a szocialista és a kapitalista tulajdon nem kizárja, hanem kiegészíti egymást. -

e) Társadalmi-szociológiai sík. Buharin szerint a kapitalizmusban nem alakulhat ki a munkásosztály felső vezető rétege, szakapparátusa, és szerinte a kapitalizmusban a mérnökök a burzsoáziát szolgálják. Ezzel szemben szerintem amennyiben e szellemi munkát végző szakapparátus azt a technikai és gazdasági haladást képviseli, amelynek az a következménye, hogy a munkásság felszabadul a hagyományos fizikai munka alól, akkor nincs okunk arra, hogy ezt az értelmiséget ne a munkásérdekek képviselőjének is tekintsük. Igaz, hogy az ilyen típusú szakemberek nem feltétlenül "szervesen" kerülnek vezető pozícióba a kapitalista ideológia uralma alatt. Ezt mutatja a legújabbkori történelemben a 68-as újbaloldali lázadás példája. De a megfelelő felismerések után a "szerves értelmiség" létrejöhet, kialakulhat.

Érdekes, hogy Buharin működésével is tulajdonképpen egy időben Gramscinál megjelenik a "szerves értelmiség" elmélete, amely megoldása annak a buharini problémának, hogy kialakulhatnak-e szervesen, a kapitalista ideológia uralma alatt a szocialista termelési viszonyok: „Az értelmiségi hagyományos és közismert típusa az irodalmár, a filozófus, a művész. Ezért gondolják az újságírók, akik irodalmárnak, filozófusnak, művésznek vélik magukat, hogy ők az »igazi« értelmiségiek. A modern világban az új típusú értelmiség bázisát a technikai nevelésnek kell alkotnia, amely szervesen kapcsolódik az ipari munkához, legyen ez bármilyen primitív és kvalifikálatlan is. ... Az új értelmiségi létmódját nem alkothatja többé az ékesszólás, az érzelmek és szenvedélyek külső és pillanatnyi mozgatója, hanem csak az aktív bekapcsolódás a gyakorlati életbe, amelyben az értelmiségi mint építő, szervező vesz részt, aki »folytonosan meggyőz«, mert nem pusztán szónok - és mégis felette áll az elvont matematikai szellemnek; a technikától, mint munkától eljut a technikáig, mint tudományig és a humanista történelemszemléletig, amelynek hiányában »szakemberek« maradunk, és nem leszünk »vezetők« (ami szakember + politikus)" - Gramsci „szerves értelmiségi”-elmélete a közvetlen cáfolata Buharin azon tételének, hogy a munkásság a kapitalizmusban csak a rombolásra tud felkészülni.

f) Politikai-elméleti sík. Nemcsak arra kell vigyázni, hogy a gazdaság szereplői betartsák a törvényeket, hanem arra is, hogy a megosztott hatalmi ágak ne támadjanak jogtalanul egymás ellen, és, hogy meg tudják védeni magukat egymástól, anélkül persze, hogy a szükséges önállóságuk csorbát szenvedne. Megindul tehát (a kapitalista ideológia uralma alatt) a megosztott hatalmi ágak egy sajátos összekapcsolódási folyamata is. (A keleti tömbben nem beszélhetünk a megosztott hatalmi ágak összekapcsolásáról, mert, vagy nem voltak összekapcsolva, vagy nem voltak megosztva.) - Erről az államkapitalista osztálypártnak is nevezhető jelenségről Tamás Gáspár Miklós így ír: „Az emberi jogi univerzalizmus, melyet a legtöbb ellenzéki igazi gallo-amerikai forradalmi hittél támogatott, elfödte azt a tényt, hogy a nyugat-európai civilizáció nemcsak a liberális-demokratikus alkotmányos berendezkedésen alapul, és nem is csak a liberális kapitalizmusra jellemző piaci törvényeken. A kohéziós erőt, melyet leginkább a klasszikus republikánus hagyomány, az állampolgári hazaszeretet, a bibliai vallás és az eleven, intézményesített politikai tradíció képviselt, szükségszerűen mellőzték. Az állam nemigen tudná megvédeni az egyének és a kisebbségi csoportok emberi jogait, ha az államot nem tisztelik az engedelmes polgárok, akik meg vannak

győződve államközösségük természetes tisztességéről, amelyet készek szolgálni és meghalni érte." Ehhez csak annyit lehet és kell hozzátenni, hogy az "intézményesített politikai tradíció" azt jelenti, hogy az ilyen közösségi érzelmeket nem csak ápolni lehet, hanem közvetlenül *szankcionálni* is!

Létezik tehát olyan társadalmi kérdés, amelyről jogszerűen és ésszerűen mindenkinek csak *egyféle* véleménye lehet: a szabadság megvalósítása és megvédésének a lehetősége. - Ebből a szempontból meg kell különböztetnünk választási-, illetve platformpártokat és az osztálypártot. Látható tehát, hogy az osztálypárt nemcsak a volt keleti tömb ideológiájának a sajátossága. Lehetséges olyan osztálypárt létezésének a feltételezése is, amelyik egy hajszálnyira sem sérti meg a szabadság eszméjét. (A népi demokratikus korszaknak egy szép, de elfelejtett hagyománya, hogy a polgári demokratikus forradalom és a szocialista forradalom eszméi nem szükségképpen kizárják, hanem kiegészítik egymást!)

Az osztálypárt léte és fogalma a legfőbb érv az egyoldalúan értelmezett "kapitalista jövő" tételével szemben.

Irodalom

1. Bence György - Kis János - Márkus György: Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan? (T-Twins- Lukács Archívum, Budapest, 1992) 307.0.
2. uo. 307-308.0. 3. uo. 342.0.
4. A megreformálhatatlan rendszer (interjú Kornai Jánossal) (in. Élet és Tudomány, 1993/41., 1286-1287.0.) 1287.0.
5. Ny. I. Buharin: Burzsoá forradalom és proletárforradalom (in. Ny. I. Buharin: Töprengések a szocializmusról, Kossuth, Budapest, 1988, 34-53.0.)
6. A. Gramsci: Filozófiai írások (Kossuth, Budapest, 1970) 276-277.0.
7. Tamás Gáspár Miklós: Irónia, kétértelműség, színlelés (in. Világosság, 1993/8-9, 137-150.0.) 147-148.0.

Hódsági Ferenc:

A fiziokraták és a klasszikus francia közgazdaságtan születése

A tudóst munkája során számos filozófiai kérdés foglalkoztatja. Különösen érvényes ez a társadalomtudományokkal foglalkozó gondolkodókra. Nincsen talán semmilyen tudomány, amely ne lenne kapcsolatban a filozófiával. A közgazdaságtan sem kivétel. Ezért történt, hogy Quesnay doktor, a fiziokrata tanok megalkotója is mint filozófus és moralista teszi fel a kérdést: Ha a paraszt felesleget termel, annak 4/7-ét a seniornak, 2/7-ét a királynak, 1/7-ét pedig az egyháznak adja. Mi az a jog, amelyek alapján ezek elveszik az egyedül dolgozó paraszt j5vedelmének jelentős részét? Valamint honnan ered ez a felesleg (surplus)? Miért avatkozik be az állam a gazdaságba? Miért nem hagyja *a természet rendjét*, és miért borítja fel az egyensúlyt?

Vizsgáljuk meg tehát közelebbről, mi is történt! 1691. Franciaország, XIV. Lajos, a Napkirály Franciaországa. Az abszolút monarchiában, ahol „az állam a király”, a nép nyomorog, a parasztok éheznek. Nincs pénz, nincs kenyér. Háború háborút követ. Ebben a helyzetben jelenik meg az egyik első gondolkodó, a „nagy francia” - ahogy Marx nevezte -, aki megpróbál egy rendszert alkotni, egy gazdasági rendszert, egyrészt, hogy könnyítsen a nép terhein, másrészt, hogy az országot kiségitse a gazdasági válságból. Ő Pierre de Pesant Boisguillebert, a fiziokrata gondolkodók első előfutára.

[a természet rendje - l'ordre naturel]

A fiatal bíró törvényszéki gyakorlata során megismerte az akkori francia gazdasági élet súlyos problémáit, a parasztság nyomorúságos helyzetét. Hint filozófus rámutat arra, hogy a gazdasági életben széleskörű összefüggések uralkodnak, a gazdasági életnek objektív rendje van. A gazdasági élet objektív rendjét a foglalkozási ágak kapcsolata okozza: „*minden foglalkozási ág, amely egy vidéken található, egyik a másik számára dolgozik, és kölcsönösen eltartják egymást.*” Az egyensúly gondolata él minden művében. „*Egyensúly a javak között - ez a közjólét egyetlen fenntartója.*” Ugyanakkor a foglalkozási ágak között a mezőgazdaságot tekinti alapvetőnek. „*Minden a föld gyümölcsének gyermeke.*” A fiziokrata gondolatok csírája megjelenik

már Boisguillebertnél is . A természetes rendről van szó. A gazdasági életben uralkodó rend a természet alkotása. Éppen a természetre való hivatkozással támadja a gazdasági életbe történő *beavatkozást* (a merkantilista gazdaságpolitikát), és kiemeli, hogy a gazdasági élet egyensúlya csak a gazdasági szabadság által valósulhat meg. A gazdaság viszont súlyos válságban van. A következő lépés: a válság okainak felkutatása. Boisguillebert szerint az előbb említett rendet a pénz közbejötté felborítja (ezt a gondolatot később a kispolgári szocialisták, elsősorban Proudhon továbbviszi). A pénz eredetileg a forgalom alázatos eszköze volt csupán. Később azonban bálványt csináltak belőle, istenítették. Ezt még az ókorban sem tették, noha akkor igazán sok istent imádtak. A pénz révén elharapódzott a csalás, mindenki csak egyre törekszik: hogy minél több pénzt szerezzen, igyekszik minél drágábban eladni, minél olcsóbban venni, s ez megbosszulja magát (a *természeti erkölcs* pénz általi megbontásáról van szó).

A másik mód, amely által a pénz beavatkozik a rendbe, az adóterhek elosztása. Boisguillebert merészen síkraszáll az adóterhekkel nyomorgatott parasztság érdekében. Arról ír, hogy *„az, aki erősebb, nem akar tenni semmit sem, és élvezni akarja a sokkal gyengébbek munkájának gyümölcsét, teljesen fellázadva a teremtő rendje ellen ... ma az emberek teljesen két osztályra vannak választva, az egyik, amely semmit sem akar csinálni, de mindent élvezni akar, és a másik, amely reggeltől estig dolgozik, s alig jut hozzá a szükséges javakhoz, sőt, attól gyakran meg van fosztva. Ugyanakkor ami az adókat illeti, azokat úgy osztják el, hogy minél szegényebb valaki, annál több adót kell fizetnie, minél gazdagabb, annál kevesebbet.”* Az adóterhek kíméletlen bírálata egyébként a kor másik híres francia közgazdásznál Vauban marsallnál is megtalálható. Boisguillebert élesen bírálja a merkantilista felfogást, amely szerint a gazdaság azonos a pénzzel. Mit ér az arany, az ezüst - kérdi a merkantilistáktól - ha nem áll vele szemben fejlett termelés, nem lehet értük semmit se vásárolni. Arra is rámutat, hiába van valakinek óriási földterülete, ha nem támaszkodhat *mások munkájára*, szerencsétlennek fogja magát érezni.

[a fiziokraták megjelenése]

Ezt a gondolatrendszert alakítja ki Boisguillebert, de XIV. Lajos Franciaországában elvész a hangja. De arra, hogy kikeljen, mit ő elvetett, fél

évszázadot kellett csak várni. A *fiziokraták* voltak azok, akik teljessé tették a rendszert. A felvilágosítók kortársai voltak. Álláspontjuk sok tekintetben hasonlított a francia felvilágosítókéhoz. A fiziokraták az emberi ész, az emberi természet tekintették mércének a társadalmi viszonyok bírálatánál. A merkantilizmust a természetes rend (*l'ordre naturel*) alapján bírálták, és természetellenesnek, ésszerűtlennek minősítették. A merkantilizmussal, a gazdaságba való beavatkozással, a mezőgazdaság visszaszorításával, a parasztság nyomorba döntésével, a privilégiumokkal szemben a gazdasági élet szabadságát hirdették. "Laisser faire, laisser aller" volt a jelszó a zászlójukon a gazdaságért folytatott harcban. Az iskola vezetője François Quesnay, XV. Lajos orvosa. A gyógyításban előnyben részesítette az egyszerű és Természetes eszközöket, nagymértékben támaszkodva a természetre. Nem véletlen tehát, hogy társadalmi és közgazdasági nézetei teljesen összhangban voltak ezzel a jellemvonásával. Hiszen a fiziokrácia szó a természet hatalmát jelenti (a görög *physis* = természet, és *cratos* = hatalom után). A fiziokraták felismerik, hogy a gazdasági életben az emberi akarattól és tudattól független *törvényszerűségek* érvényesülnek, amelyek szabályozzák a gazdasági folyamatok alakulását. A fiziokraták egyfajta „természettudományt” igyekeztek *a politikai gazdaságtanból* csinálni. A gazdasági folyamatokat teljesen természeti folyamatoknak tekintik. Dupont de Nemours volt, aki a legmarkánsabban megfogalmazta a következőket: Szerinte a természeti törvények hatalma nem korlátozódik csak a természettudományok által eddig vizsgált területekre. Ha a természet megadta a méheknek, hangyáknak és hódoknak azt a képességet, hogy a számukra legmegfelelőbb kormányzati formák között élhessenek, úgy az emberektől sem fogja megtagadni. A gazdasági folyamatoknak a természeti erők által kialakított objektív rendjét „*l'ordre naturel*”-nek nevezték el. A természetes rend az a szerkezet, amit Isten magának a világmindenségnek adott. A fiziokrata elnevezés Dupont de Nemours-tól származik. Egy könyvének a címe: *Physiocratie ou Constitution essentielle du gouvernement le plus avantageux en genre humain*.

Ez a felfogás ideológiai fegyvert jelentett a merkantilisták ellen, a túlzott állami gyámkodással szemben. A gazdasági életben működő természeti erők - érvelnek a merkantilistákkal szemben a fiziokraták - ha szabadon működhetnek, spontán módon megvalósítják a gazdasági folyamatok összhangját. A gazdasági életbe való külső beavatkozás a gazdasági élet zavarainak az oka. A természetes rend e polgári

elképzelése azonban a fiziokratáknál, akárcsak a többi polgári jellegű tanításaik, feudális vonással keveredik. Bár a gazdasági folyamatok objektív jellegéről, spontán menetéről beszélünk, a rend legfőbb örét mégis a feudális uralkodóban látják, akinek feladata szerintük gondoskodni a természetes rend feltételeiről, s kötelessége a népet felvilágosítani a rendről.

Elismerve a gazdasági életben uralkodó törvényszerűségeket, a fiziokraták rámutattak arra, hogy a csereviszonyok alakulása sem önkényes, a cserefolyamatokon keresztül szigorú törvényszerűség, az *egyenlő értékek* törvényszerűsége érvényesül. Az egyenlő értékek cseréjéről szóló tétel jelentős szerepet játszott a közgazdaságtudomány további fejlődésében, azon túl is, hogy bírálta a merkantilizmust: A csere törvényszerűségeire hivatkozva - támadva a merkantilistákat - a fiziokraták rámutattak arra, hogy a külkereskedelem nem lehet a gazdagság forrása (hiszen tudjuk, hogy XIV. Lajos idejében az ország állandóan háborúzott, amelyhez nagyon sok pénz szükségeltetett. Ezért az állam leállította a behozatalt, erőltetve a kivitelt, és párhuzamosan mérhetetlen terheket róva ezzel a népre, a lakosságra, a termelő parasztra.) Az eladó ugyanis amikor eladja az áruját, nem kap semmilyen új értéket, mert a pénz értéke egyenlő az eladott áru értékével. *Amikor egy ország több árut adott el külföldre, mint amennyit vásárolt - érvel Quesnay - ezáltal pedig több pénz folyt be, mint amennyi kiment, akkor ez nem jelent mást, mint hogy az ország több árut vitt ki, mint amennyit behozott.* A pénztöbbletet tehát kivitt áru által vásárolta meg, és nem vált gazdagabbá. François Quesnay az aktív kereskedelmi mérleget egyenesen károsnak nevezte az ország szempontjából. Szerinte a közgazdasági eszmék alapja *a termelés*. A termelésből kiindulva pedig mentes a merkantilisták pénzfetiszizmusától. A pénz csupán a forgalom bonyolításának technikai eszköze, ezért a merkantilista szemlélettel ellentétben *az áruknek, mint értékeknek, amiket használnak,* nagyobb jelentőséget tulajdonít a társadalom szempontjából, mint a pénznek, ami csak a forgatóm puszta eszköze. Úgy gondolja, hogy az ország aktív külkereskedelmi mérleg esetén több hasznos értéket ad kevésbé hasznos értékért: Éppen ezért a belkereskedelmet sokkal előnyösebbnek tartja a külkereskedelemmél, mert a belkereskedelemben a hasznos tárgyak az országban belül maradnak.

A cserefolyamatokban létező törvényszerűség alapján támadják a fiziokraták a merkantilisták mezőgazdaságot nyomorító politikáját és az exportra termelő iparágak felkarolását is, amely összeegyeztethetetlen a természetes renddel. Quesnay a

Tableau économique-ban kimutatja, hogy a társadalmi újratermelés válik lehetetlenné, s a gazdasági élet katasztrofális helyzetbe kerül, ha mesterségesen akadályozzák a csere törvényszerűségének, az egyenlő értékek cseréjének érvényesülését.

[az értéktöbblet - surplus]

Amikor a gazdaságot vizsgáljuk, elemezzük, értékeljük, az egyik fő gondolat mindig *a gazdaság* fogalma körül forog. Így tehát természetesen nem meglepő, hogy a polgárság első "közgazdaszai" gazdasági vizsgálódásait a gazdaság keletkezésének és növekedésének problémájával kezdték meg. Ez állt már a merkantilisták érdeklődésének középpontjában, de erre irányult a fiziokraták figyelmé is. A gazdaság létrejöttének a problémája mögött lényegében a fiziokratáknál is az értéktöbblet keletkezésének a kérdése húzódik. A fiziokraták is, akárcsak a merkantilisták, az értéktöbblet forrását vizsgálták, még mielőtt kidolgozott tudományos értékelmélettel rendelkeztek volna. Általában a polgárság közgazdaszai történelmileg előbb vetették fel az értéktöbblet keletkezésének kérdését, mint az érték problémáját. Az értéktöbblet utáni vad hajsza (amely ismét oldalakat emészthetne fel, mint erkölcsi, etikai, filozófiai probléma -ld. pl. Marx: Gazdaságfilozófiai kéziratok), ez a tőkés termelés lényege, és ez alakítja a kapitalista fejlődést, meghatározza a fő folyamatokat. Így a francia polgári közgazdászok az értéktöbblet keletkezésének problémájából indultak ki, és az értéktöbbletre vonatkozó felfogásuk erőteljesen befolyásolta a többi gazdasági nézetüket is. Mi történt viszont Franciaországban az addigi időszakban? Mint már beszéltem róla, a francia állam háborús politikát követett, a gazdaságot pedig merkantilisták irányították. Ők pedig a forgalomban keresték az értéktöbblet forrását, s a külkereskedelem fejlesztése, valamint erőltetett iparosítási politika révén igyekeztek a forgalomból minél több pénzt keresni. Ugyanakkor ez a politika Franciaországot csődbe juttatta. Az ipar fejlődött ugyan, és az ország pénzhez jutott, de milyen áron? A francia paraszt vállát nyomta az összes teher. Az akkori francia paraszt élete elviselhetetlenné fajult. Mindent ki kellett hoznia magából, amire képes volt, és munkájának gyümölcsét oda kellett adnia másoknak. Mindemellett ő az, csak ő, aki adózik. Quesnay pontosan kiszámította: *a paraszt miután felszántotta, megtrágyázta a földjét, beveti azt és gondoskodik róla, majd*

leeratja a termést. Elveti a magot, félreteszi a család élelmezésére a gabonát, egy részét eladja, hogy megszerezze a legszükségesebb városi termékeket, és megelégedéssel tapasztalja, hogy még bizonyos feleslege is maradt. (Mosolyogatóan triviális, de néha azok a legérdekesebb gondolatok, amelyek éppenséggel együgyűnek tűnnek az első pillanatban.) Ez egy igen egyszerű történet. Mégis Quesnay gondolatmenete így kezdődik! Ugyanis mi történik a felesleggel? A paraszt számára elvész, mint adó. A senior kap $4/7$ -et, a király $2/7$ -et, az egyház pedig $1/7$ -et! A kérdések pedig morálisak és közgazdaságiak. Az első: *Milyen jogon kapják meg a senior, a király, az egyház a paraszt által teremlett javakat?* A másik: *Honnan ered a felesleg?* Az utóbbi kérdés a fiziokrácia egyik fő kérdésévé válik a későbbiekben. (Az első kérdésre most nem keresünk választ, mivel az inkább a filozófia kérdése, bár rendkívül érdekesnek tartjuk. Bővebben ld. *A francia felvilágosodás morálfilozófiájában.*) Mielőtt azonban a felesleg eredetét vizsgálánánk, tudnunk kell néhány dolgot. Azon közgazdák, akik a Franciaországot érintő válságból kivezető utat keresték, az erőltetett merkantilista politika következtében a mezőgazdaság szemben állt a kereskedelemmel és az iparral, s a döntően mezőgazdasági jellegű Franciaország viszonyai között a mezőgazdaság felvirágoztatásával vélték az ország gazdaságát előmozdítani.

[a tiszta hozadék - le produit net]

A mezőgazdaság érdekeinek kiemelése ugyan erőteljesen egyoldalúvá teszi szemléletünket, álláspontjuk azonban mégis jelentős lépés volt a merkantilista nézetekkel szemben, amennyiben gazdasági vizsgálódásaik során *a termelés* meghatározó voltából indultak ki. A merkantilistákkal szemben hirdették, hogy nem a forgatom, hanem a termelés az értéktöbblet keletkezésének színtere. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a gazdaságban fellelhető összes termelési ág közül egyedül a mezőgazdaságban tudták csak észrevenni az értéktöbblet létrejöttét. (Meg kell védeni őket, hiszen az előbb felvázoltak alapján az ipar és a kereskedelem kapott már lehetőséget, de élni nem tudott vele, így törvényszerű, hogy a fiziokraták a mezőgazdaságot próbálták aktivizálni.)

Mit is jelent az értéktöbblet? A kérdés megválaszolásához Quesnay doktort hívjuk segítségül. A társadalom gazdagsága akkor nő, ha a közvetlen termelő – aki

bérmunkás - többet állít elő, mint amennyit kap, mint a munkája ellenértéke. „*Hogy a föld jövedelmet adjon, arra szükséges, hogy a munkásoknak fizetett béren felül tiszta hozadékot adjon, mert a tiszta hozadék (produit net) tartja el az államban szükséges többi embert.*” Ez a többlet a tiszta termék.

A fiziokraták tiszta terméke lényegében értéktöbblet. Bérmunkások állítják elő, akik áruba bocsátott munkájuk ellenértékeként a létrehozott termék egy részét kapják csak meg. A fennmaradó többletet viszont tulajdonosa eladhatja mint árut, - a fiziokraták eszméi szerint általában részben, vagy egészben el is adják - e többlet tehát áru, amelynek értéke van. Ily módon a fiziokraták műveiben a munkás által létrehozott többlet olyan értéként tárul elénk, amelyet a termelés során állítottak elő, s a tulajdonosa nem fizetett érte semmit sem, bár elsajátítását általában mégsem tekintették kizsákmányolásnak.'

Ez a folyamat csak a mezőgazdaságban látható, ugyanis csak ott létezik. Miért? - tehetjük fel a jogos kérdést. Azért - hangzik a fiziokraták válasza -, mert a mezőgazdaságban, szemben az iparral, maga a természet is dolgozik, és segíti a közvetlen termelő munkáját.

Elmerengve a fiziokraták most megjelent rendszerén, néhány megjegyzést fűzzünk hozzá:

A fiziokraták értéktöbblet-elmélete - akárcsak a többi, más közgazdasági elméleteik - jellegzetes terméke azon időszaknak, amikor a még jelentős mértékben feudális Franciaország körülményei között a tőkés viszonyok mindinkább utat törnek maguknak. Egész felfogásukat a polgári és feudális vonások keveredése jellemzi, amit észre lehet venni értéktöbblet-elméletükben is. Polgári vonás például az, hogy a tiszta terméket bérmunkás állítja elő, aki áruba bocsátott munkája ellenértékeként csak az általa előállított termék egy részét kapja meg. Az értéktöbblet a természet közreműködéséből származik. Ez viszont feudális hagyomány.

Az ipart a fiziokraták nem ismerik el értéktöbbletet létrehozó termelési ágazatnak. „*A nemzet használatára szolgáló kézműves és ipari cikkek munkái - írja egyik művében Quesnay - csakis a költségek tárgyait, nem pedig a jövedelem forrását képezik... Nem kell itt összetéveszteni a nemzet tiszta hozadékát vagy jövedelmét a kereskedők és kézműves vállalkozók nyereségével, ez a nyereség a nemzetet illetően a költségek sorozatába tartozik.*” Indokként a fiziokraták úgy érvelnek, hogy az iparban nem növekszik az anyag, hanem csupán a meglévő elemek

egyesülése megy végbe. Az ipar csupán feldolgozza a mezőgazdaságtól kapott anyagokat. Az ipar a társadalomnak csupán annyi értéket ad vissza, amennyit attól kap, ily módon nem növeli a nemzet vagyonát.

A fiziokraták társadalomfelfogása is illeszkedik a gondolkodási rendszerükhöz. Mit jelent ez? A társadalom alapja egy a mi szemünkkel nézve vegyes osztály, amelyet „*classe productive*”-nak (termelő osztály) nevez, és amely a mezőgazdaságban dolgozókat foglalja magában. A második osztály a földesuraké, a „*classe propriétaire*” (tulajdonosok osztálya), s ehhez tartozik a földesurakon kívül a . papság, a nemesség, a király az udvartartással és a hivatalnokok tömege. Végül a harmadik osztályhoz tartozik mindenki, aki nem a földművelésben, hanem valamely más termelési ágban tevékenykedik. Ezt az osztály Quesnay „*classe sterile*”-nek (nem tudom lefordítani sajnos) nevezi, mivel az nem termel tiszta terméket, hanem munkájával a mezőgazdasági termékeke értékéhez csak a saját tétfenntartásához szükséges eszközök értékét teszi hozzá. Ezért Quesnay a *classe sterile* jövedelmét úgy ábrázolja, mint amit a *classe productive* fizet neki.

[Turgot]

Így nézett ki tehát a fiziokraták közgazdaságtani eszmerendszere az elméletben, amikor a fiziokrácia másik nagy alakja, Turgot lehetőséget kapott, hogy megpróbálja a gyakorlatban is véghezvinni. XV. Lajos halála után nevezték ki miniszterré, és hét évig maradt ezen a poszton. (pénzügyminiszter). Ez idő alatt reformokkal próbálta az ország rossz gazdasági helyzetét javítani. Nagy tervei voltak: mint az adóbehajtás bérbeadásának felszámolása, *a föld tulajdanából* eredő jövedelmek *megadóztatása (!)*. Enyhítette az ipar és a kereskedelem adóterheit. Csökkentette az udvartartás költségeit. Bevezette a gabona és a liszt szabadkereskedelmét. 1776 elején jóváhagyta a híres hat ediktumot, amelyből kettő igen fontos, (tartalmazza a gazdasági és morális problémákat is): a parasztok útjavítási kötelezettségének a megszüntetése, és a kézműves cégek és gildék megszüntetése. A tettekkal párhuzamosan nőtt Turgot ellenségeinek száma is. (Lassan mindenki: az udvari klikk, a főpapság, nemesség, a bírói réteg, a céhpolgárság összefogott a miniszter ellen.) Így annak ellenére, hogy Turgot munkássága eredményesnek bizonyult, a reformernek buknia kellett. A nép érezte a javulást, örült a robotterhek

csökkenésének, de soha nem hallotta Turgot nevét, így meg sem védhette. 1776 májusában Turgot-t menesztik: a fiziokrata remények meghiúsulnak. De a folyamat nem állítható már meg, a fiziokrata gondolatmenet behatolása a gyakorlatba megtörtént, és elméleti eredményei lendületet adtak a közgazdasági gondolkodás fejlődésének.

Így történt tehát Franciaországban a XVIII. században a közgazdaságtan születése. A „természet fiai” olyan utat kerestek a társadalmi és gazdasági fejlődésben, amely során a társadalom gazdag lesz, a jólét mindenki számára érezhető, ugyanakkor senki sem szenved, senkinek sincsenek privilégiumai és senkinek nincsen olyan joga, amely a többiek fölé emeli. Általánosan a feladat: alkalmazkodni a természet rendjéhez, abba nem beavatkozni. A másik érke ennek az eszmerendszernek: egy új tudomány létrejötte, a francia klasszikus közgazdaságtané. Ez az eredmény szintén elvitathatatlan.

Nagy Lajos:

Kiegészítések a magyar iparfejlesztés történetéhez (1890 - 1914)*

Az elmúlt évek belpolitikai viharai közepette, az új eredetmondák gyártásának idején alig hallható azok hangja, akik felhívják a figyelmet a történelemátírások, a múlt idealizálásának veszélyeire. Úgy tűnik, csak kevesen értették meg, hogy a jelen problémáira keresve a választ nemegyszer segítségül kell hívni a gazdaság- és társadalomtörténetet, a maga eszköztárával. Jómagam - azzal a feltételezéssel élve, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia történelme tartogathat még tanulságokat, meghökkentő párhuzamokat - kísérletet tettem a Monarchia egyik jellemző rétegének gazdasági szerepét és problémáit bemutatni. Úgy vélem, hogy a magyar kisipar történetének egy epizódját bemutatva fel lehet hívni a figyelmet a magyar polgárosodás ellentmondásos folyamatára, a belső érdekellentétek meglétére is. Ez talán hordoz némi üzenetet a jelenkor számára is...

Ha csak a gazdasági mutatókat tekintjük, akkor igen ellentmondásos kép rajzolódik ki a Monarchia külső-belső viszonyairól. A vizsgált időszakban a Monarchia egyre jobban alárendelődött a német birodalomnak, fokozatosan elvesztve hatalmi jelentőségét, mintegy másodrangú hatalommá válva. Az alárendelődés mértékét jelzi, hogy 1913-ban német kézben volt a Monarchia külföldi államadóssági kötvényeinek közel fele, valamint a vámkülföldi külkereskedelem egyharmada.

Belső viszonyait tekintve a Monarchiában ekkorra már kialakult egy viszonylag magas szintű munkamegosztás az iparosodott cseh-osztrák és az agrárjellegű magyar részek között. A belső kereskedelem fejlődése maga után vonta a vasutak hosszának növekedését, de ez a jelenség sem volt mentes az ellentmondásoktól: a vasutak 6 %-a volt Magyarországon két-, vagy többnyomtávú, szemben az osztrák részek 25 %-ával. Az agrár jelleg megtartása mellett fejlődésnek indult a magyar gyártás, minek következtében az I. világháború idején már agrár-ipari jellegűvé vált a magyar gazdaság. Erre utal, hogy csökkent a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya és nő az iparban foglalkoztatottaké. Az agrárjelleget húzza alá, hogy az exportszerkezetben a

* Az itt közölt írás az 1993. évi egyetemi TDK-konferencia Gazdaságtörténet szekciójában került előadásra. Jelen munka az azonos című pályamű rövidített, javított változata.

mezőgazdasági termékek uralták a nyersanyagkivitel 50 %-át, a késztermék-export kétharmadát. Az ipar ezzel szemben a behozatal terén mutatható fel eredményeket: 1893-1910 között közel 20 %-kal sikerült csökkenteni a késztermék-importot, s közel hasonló mértékben *növelni* a nyersanyag- és félkésztermékek behozatali arányát. E fentieket más oldalról támasztja alá az is, hogy igen nagymérvű fejlődésnek indultak az agrártermékekre alapuló iparágak (malom-, cukor-, söripar stb.). Erőteljesen nőtt a nehézipar és a textilipar aránya is. A szép képet azonban erősen lerontják az olyan jelenségek, mint például az, hogy 1900-1913 között háromszorosára nőtt a textilgyárak száma, 3,5-szeresre nőtt az össztermelés, de még így is csak egyharmadát(!) fedezték a hazai textilszükségletnek.

Mindent összevetve elmondható, hogy Magyarország ezidőtájt egyre jobban megközelítette Ausztriát. Erre utal, hogy 1868-1907 között a magyar kvóta aránya 30 %-ról 36,4 %-ra emelkedett, valamint az is, hogy a Monarchia nemzeti jövedelméből a magyar ipar részesedése 16 %-ról 24 %-ra ugrott (1850-1913 között). A közeledésre utal az is, hogy a tőkék Magyarországon gyorsabban érték be: a tőkekoeficiens^{**} 1911-1913 között 6,8-es értéket mutat, ezzel szemben Ausztriában 7,4-et. Bár a számok nagymérvű fejlődésről tanúskodnak, az utolérés mégsem sikerült. Ha most eltekintünk a magyar gyáripari fejlődés elkészttségétől, a nem egyenlően fejlett régiók közti kereskedelem problémáitól, akkor szembekerülünk az állami iparfejlesztési politika ellentmondásos voltaival.

Az állami iparfejlesztést a szükség hívta életre, mert nem emelkedett megfelelően a belső tőkefelhalmozódás olyan szintre, hogy a hazai iparosodás finanszírozási forrásává váljon. A tőkehiányon kívül fontos probléma, hogy nem volt önálló vámterület, amely védte volna a magyar ipart termékeket. De nem emelkedett megfelelően a belső fogyasztás sem, amely állandó jellegénél fogva biztos keresletet jelenthetett volna.

A korabeli magyar állam a gazdasági életbe beavatkozva volt kénytelen kedvező irányba terelni az iparfejlődést. Nemcsak úgy, hogy, mint nagyberuházó jelenik meg a gazdaságban, megteremtve ezzel a későbbi iparosítások előfeltételeit (1890-1914 között az összes beruházások 20 %-a állami volt), rendelkezésére álltak más eszközök is. Ilyenek voltak a) külföldi tőkének nyújtott állami garanciák,

^{**} A tőkekoeficiens a nemzeti vagyon és az éves össztermék hányadosából képezve kapható meg.

adómentességek, egyéb támogatások, valamint b) az iparfejlesztési célzatú törvények, rendeletek megalkotása, életbeléptetése és a bennük foglaltak megvalósítása, a végrehajtás felügyelete. Idetartoznak az iparfejlesztési- és támogatási törvények, a modern iparüzés keretfeltételeit biztosító ún. ipartörvények, a közszállítási szabályzatok létrehozása stb.

Ez utóbbi fejlesztési mód azonban nem váltotta be a reményeket. Ennek két fontos oka volt. Egyik az, hogy a fejlesztési célú összegek igen csekélynek mondhatók. 1900-1914 között a gyáripár fejlesztésére ilymódon 4,7 millió koronát (továbbiakban: mK) fordítottak, ez az összeg megfelel az ezidőtájt részvénytársaságokba fektetett tőke nem egészen 6 %-ának(!). Másik lehetséges ok pedig az, hogy nem voltak egyértelműek a követett célok. Ezalatt azt értem, hogy egymás rovására fejlesztették a kis- és a nagyipart: az 1907-1914 között iparfejlesztésre kifizetett 51,4 mK-ból a kisipar 22 %-kal részesedett, ehhez járult hozzá a háziipar 5 %-kal, a maradék jutott a gyáripárnak. A probléma az, hogy a kisipar számára ez az összeg nem tette lehetővé a szerves iparfejlődés, vagy a technikai fejlesztés megindítását, hanem mindössze a „lassú haldoklást” tartotta fenn. Aránytalanok voltak az egyes ágazatok támogatási arányai, nem egy esetben figyelmen kívül hagyták az iparfejlődés új irányait: 1900-1906 között a textilipar nyelte el a támogatások 24,1 %-át, ez az arány 1907-1914 között 33 %-ra nőtt, ekkoriban a vegyipar támogatása átlagosan 15-16 % körül mozgott stb.

A fentiekben már szó esett többször a kisiparról. A továbbiakban a kisipar alatt a kisméretű, csekély segédszemélyzetet (0-20 fős határig) foglalkoztató, jobbra kézi munkával végzett (de jellemzően nem gépesített) ipari termelést értem, melynek termékei boltokban, vásárokon, vagy egyéni megrendelést ellátva kerültek értékesítésre, tehát egyszerre lehet jelen a megrendelésre és készletre való termelés.

A magyar iparfejlődést tanulmányozva meglepetéssel tapasztalhatjuk, hogy e periódusban nem érvényesül az a tétel, hogy a nagyipar elpusztítja a kisipart. Ezt bizonyítja az is, hogy 1890-ben a népszámlálások során összeírtak 310 ezer vállalatot a „tulajdonképpeni” (é: produktív) ipar körében, s ebből, mindössze 1224 volt nagyipart, azaz 20 fő segédszemélyzetnél többet foglalkoztató. 1910-re érdemben ez az arány sem változott. A fentiekről győz meg az alábbi táblázat is:

MÚHELY

	Kisipari munkáslétszám		Nagyipari munkáslétszám		Kisiparos-létszám	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Magyaro.	333.998	438.728	212.097	392.939	348.693	399.300
Budapest	41.908	62.359	68.502	128.358	30.778	34.781
Vidék	291.952	376.369	143.595	264.581	317.915	351.519

(Forrás: Ránki, Gy.: A kisipar szerepe a magyar kapitalista fejlődésben ... 427.o., 433.o.)

Mi adhat magyarázatot erre a furcsának tűnő jelenségre? Egyrészt a gyáripari fejlődés elkésett jellege magyarázza, azaz gyenge volt a gyárilpar maga alá gyúrni a kisipart. Másrészt az iparosodás által megváltozott a lakosság fogyasztási szerkezete, a faluban-városban élők arány is (ez főleg a budapesti lakosságnövekedésnek tudható be). Azaz a tömegesen előállítható termékek kezdtek megjelenni a fogyasztásban, valamint egyre többen költöztek ipari munkavégzés miatt városokba. Ennek mellékhatása volt, hogy az iparosok egy része megélhetés nélkül maradt (gyertyaöntő, képes, bocskorkészítő stb.), más része pedig javító-szolgáltató tevékenységet kezdett űzni (cipőjavítás stb.), újabb csoportjuk pedig a gyárak bedolgozójává, kiszolgáló tevékenységeket végzővé vált. (Egy része a kisiparosoknak elvesztette függetlenségét és bér munkássá vált.) Ezeknek köszönhetően 1900-ra a kisipar részesedése az ipari termelésből 38 %-ra tehető.

A trend azonban a századforduló után megváltozott. Ebben szerepe volt a millenniumi építkezések leállásának, valamint a piacok telítődésének és a recesszióknak. A kisiparon belül belső szerkezetváltozások is lezajlanak: nagy mértékben csökkent a textil-, az építőanyag-, a bőr-, az élelmezési kisipart űzők aránya. A ruházati ipar vezető pozíciója is megrendült kissé. Egyre kevesebb új kisipari vállalkozás alakul, de azok is zömében vidéken, kevés (0.2) segédszemélyzettel, nem korszerű technikát használva. De a hanyatlás irányába mutat az is, hogy igen kevés iparosnak sikerült kisüzemét, középüzemmé, majd gyárrá fejleszteni, tehát nem voltak adottak az ún. szerves iparfejlődés lehetőségei. Mindezek miatt 1910-re a kisipar részesedése az ipari termelésből 25 %-ra esett. 1910-re pedig már a kisipar lemaradását mutatják a különböző adatok (a kisipar részesedése a nemzeti jövedelemből 6-7 körül mozog, a gyárilparé 1910.1913 között 16 %-ról 19 %-ra emelkedett).

Az általános problémákon túl a kisipar sajátos belső bajokkal is küzdött, melyek megoldatlanul nehezettek rá.

Egyik ilyen probléma volt a kisipar *pénzügyi finanszírozásának, hitelellátásának* megoldatlansága. E kérdés stratégiai jelentőségére felesleges a figyelmet felhívni, de érdekes, hogy képtelen voltak megnyugtató módon rendezni a gondokat. A kisipar számára előnytelen hitelviszonyok megváltoztatására kézenfekvő megoldásnak látszott az ipartestületek* belső, tagokra kiterjedő hitelnújtási lehetőségei. Ez a testületek alacsony taglétszáma s az ezzel együttjáró alacsony tőkeerő miatt kivitelezhetetlen volt. 1890-ben kísérlet történik egy hazai ipart támogató pénzügyi intézet létrehozására, amely a Magyar Ipari és Kereskedelmi Bank csődje miatt meghiúsul. 1894-ben a kisiparosokat és a (paraszt)gazdákat igyekeznek közös hitelszövetkezetbe terelni. Sikertelenül, mert a mezőgazdasági érdekek túlságosan is kihangsúlyozódnak az ipari érdekekkel szemben a hitelek elosztásakor. 1896-ban megalakítják a Gazdák és Iparosok Általános Hitelszövetkezetét, hasonló eredményességgel. 1908-ban hozzák létre az Országos Központi Hitelszövetkezetet, amely a már létező szövetkezetek számára kényszerbelépést jelentett, azaz egy fedél alá kerülnek a mezőgazdasági és kisipari hitel igények. Az OKH a maga eszközeivel igyekezett bátorítani az ipari és egyéb szövetkezetek alakulását, de nem sok sikerrel. 1912-ben a csődök és a válság hatására ismerték csak fel a kisipari hitel igények fontosságát. De nem hallgathatunk a kisiparos-táboron belüli érdekellentétekről sem. (Ki az aki szívesen adna kölcsönt a vele versenyzőnek?) Jól jelzi a kísérletek eredménytelenségét, hogy például a századforduló tájékán 15 ezer hitelszövetkezeti tag volt, a kisiparosok létszáma 1900-ban közel 350 ezer fő volt.

Nem kevésbé volt fontos a kisipar *technikai fejletlenségéből* fakadó problémacsokor sem. Ezalatt egyrészt az alacsony tőkeerőt, a segédszemélyzet nélkül dolgozók magas arányát kell érteni (amely főleg vidéken összpontosult), amelyhez párosult a különféle motorok használatának hiánya. A segédszemélyzet hiányának gondját jellemzi, hogy 1890-ben a 309.834 önálló iparütőből 313.657 0.5 segéddel dolgozott, 1910-ben ez 533.196 iparütőből 513.404-et érintett, ezek közül 294 ezer iparüző nem rendelkezett segédszeméllyel, s kötülök is 277 ezer vidéken dolgozott. De nem sokkal jobb a helyzet a motorok használatával kapcsolatban sem. 1900-ban a

* Az ipartestületeket az 1884. évi XVII. tc. értelmében hozták létre, az ipartársulatokkal egyidőben. Közöttük a különbség annyi, hogy az ipartestületek tagja csak mester lehetett, valamint csak *egy-egy* település iparosait tömörítette, feladata volt még a helyi iparüzés zavartalanosságának biztosítása (viták békítés útján való rendezése, tanonképzés felügyelete, segélypénzárak létrehozása stb. Az ipartársulatok tagjai segédek és gyári munkások is lehettek, valamint különböző településeken élő, azonos, vagy különböző ipart önállóan üzemeltető iparosok.

kisipari vállalatok közül 21.136 alkalmazott valamilyen motort, ez a 424.041 kisipari vállalatnak nem egészen 5 %-a! Közülük 69 % még vízierővel hajtott motorokat használt, 1 %-ra tehető a gáz-, benzin- és villamosmotorok aránya külön-külön. Ehhez járult még hozzá az is, hogy az ipari áram a korabeli iparosok számára megfizethetetlen terheket jelentett, hiába volt az áramszolgáltató vállalatok állami szubvencionálása. A gondok enyhítésére megpróbálkoztak - kevés eredménnyel - az ún. közműhelyek létesítésével, amely elvileg olcsó energiát és műhelyt biztosított volna. Csakhogy ezek inkább nagyobb városokban jöttek létre és nem terjedtek el. Életképesebb megoldás volt a közvetlen gépsegély, vagy gépadományozási program. Ennek során 3-5 év használat után az iparos tulajdonába ment át az állami tulajdonban lévő, általa használt gép. Ugyanakkor a segélyezett iparos köteles volt szaktársai részére megszabott órabér mellett gépmunkát végezni, s megszabták a műhelyében foglalkoztatható segédek és tanoncok számát. 1895-1911 között e program során 2.096 kisiparost támogattak ilymódon közel 3 mK értékben. De nemcsak egyéneket, hanem szövetkezeteket, ipartestületeket, ipartársulatokat is támogattak. Így e program összértéke 5,5 mK-ra tehető. A támogatás fejlesztő voltára "utal" az, hogy mindössze 156 iparosnak sikerült ilymódon 20 fő segédszemélyzet fölé emelnie üzeme méretét.

Az előbbieket némileg érintették *a szakképzettségben* mutatkozó hiányosságokat. Súlyos problémaként jelentkezett, hogy a századfordulóra a kisiparos pályák vonzereje gyengült, s ennek megfelelően felduzzadt a kisipart másodlagosan (a mezőgazdasági idényen kívül) űzők aránya, valamint az utánpótlás igen rossz társadalmi helyzetűnek és alacsony iskolázottnak volt mondható. (1909-1910-es tanonc-tanévben a 81.029 tanonciskolás fiúból 17.777-et kiegészítő iskolába kellett visszautasítani, s közülük 3.000 (!) analfabéta volt. Ez persze összefüggött azzal, hogy zömük iskola helyett is pénzkeresetre volt kényszerítve, például mezői munkákat végzett.) A probléma kiéleződésében tetten érhető a tanonc-oktatással kapcsolatos törvények rendezetlensége, az, hogy nem rendezték a képzés tartalmát, csak formailag az idejét stb. A tanoncokon kívül kevés figyelmet fordítottak a - mesterré válás útjára lépett - segédek sorsára. Ők családjuktól elszakadva, de az iparoslétbe be nem illeszkedve lényegében bérmunkássá válva éltek, sok esetben arra sem volt lehetőségük, hogy szakmájuk mesterfogásait ellessék mesterüktől. De nem lehet beszámolni a mesterfogások, szakismeretek megszerzésének más módjairól sem. Hiába szervezték a különböző szaktanfolyamokat amelyeken szakrajtot, számvitelt stb. oktattak. A

látogatottság igen alacsony volt. (1905-1906-os tanévben indult 81 tanfolyam 5.320 fő részvételével. 1907-1908-ban 265 tanfolyam 10.257 ~ részvételével. Ez utóbbi tanfolyamokból 63-at tartottak Budapesten, melyet 4.603 % látogatott, a maradék 302 tanfolyamot 5.654 fő látogatta az ország többi részén.) A képet teljessé teszi az, hogy ekkoriban a szakirodalom (könyvek, szakújságok stb.) megjelenítése gyerekcipőben járt, így ez a lehetőség sem tekinthető értékelhetőnek.

Nagy horderejű és megoldatlan kérdés volt a kisiparos-társadalom szövetkezeteinek, érdekvédelmének, érdekképviselésének *szervezetlen* volta. A szövetkezetek kapcsán újjólágn említhető a széthúzás és érdekellentét. (Ezt jól mutatja az az adat, mely szerint az 1910-es évek első felében a 250 ezer cipész, szabó, asztalos kisiparostól mindössze 1.500 (!) volt valamilyen beszerzési-, termelési-, vagy értékesítő szövetkezet tagja.) Érdemes egy pillantást vetni az érdekképviselés ügyének rendezetlenségére is. Az erős, hatékonyan fellépő, "lobbyzni" képes szervezet természetesen megfogalmazódott számtalan esetben, de meg nem valósult egyszer sem. Erre nem kis mértékben magyarázat az elképzelések és a „testületi szellem hiánya”. Már 1890-ben felvetik az ipartestületek átalakítását, melynek során önkormányzati jogokat és kötelező tagságot követelnek (a tagság ugyanis fakultatív, e követelés mögött versenyellenőrzési elképzelések is meghúzódnak). 1904-ben létre hozzák az Ipartestületek Országos Szövetségét, amely elvileg országos központ lenne, mivel azonban a belépés nem kötelező: nem képes ellátni érdekvédelmi feladatát. Sőt 1907-ben még olyan elképzelés is napvilágot lát amely szerint a kiskereskedőt, a kisiparost és a gyárost egy szervezetben kéne tömöríteni. Ezt igen gyorsan elvetik, mert nyilvánvaló, hogy a szervezeti méretből fakadó ellentétes érdekek nem hozhatnak megegyezést.

Utolsó problémaként vázolható fel a kisipar belső, *a versennyel* megbékélni nem tudó volta. Ez nemcsak a gyáripar térhódításának feldolgozását jelenti, hanem a vándoripar, a vásározás, a szakképesítés megszerzésének szigorítását foglalja magában. (Talán nem helytelen emögött a későn felszámolt céhek szellemének hatását feltételezni.) A gyáripari versenyt ha nehezen is, de feldolgozták, mindössze azon keseregtek néhányan, hogy nem sikerült a kedvező pozíciókat megragadni és megtartani mikor még gyenge volt a vetélytárs. Sokkal hangosabb vita kerekedett a vásározások és a vándorkereskedelem kérdésében. Ez elsősorban a vidéki iparosok fő panaszainak egyike volt. Korábban a vásárok biztos megélhetés nyújtottak számukra, a vasúti szállítás megjelenésével ez szertefoszlott. Kénytelenek voltak ők is

alkalmazkodni és vásárról vásárra járva értékesíteni termékeiket. Ez bizonyíthatóan együtt járt a termelés színvonalának esésével, mivel a termékekre már kevesebb "mü gond" jutott. Azaz termékeik már semmivel sem voltak jobbak, mint egy állagos gyárilag előállított termék...Ezért követelték a nem helyi iparosok beáramlásának megfékezését a heti- és havi vásárokon. A "káros" verseny kiszűrésére követelték a "képesítés" kérdésének megoldását. Ezalatt a tanoncvizsgák letételével megszerezhető bizonyítvány kiadási feltételeinek megszigorítását értették. (Jóllehet ez nem vezetett volna eredményre, mert az ipartörvények értelmében egy formális végzettséggel nem rendelkező személy is foglalkozhat iparúzással, ha megfelelő képesítéssel rendelkező üzletvezetőt foglalkoztat.) Gondot jelentett az is, hogy a szigorúbb fellépés hívei nem nagyon ismerték el azt, hogy a bizonyítvány megszerzése nem jár együtt a szaktudás megszerzésével.

Mit lehet az előbbiekből tanulságként leszűrni? Az látható, hogy a magyar kisipar képtelen volt állni a gyáripari verseny kihívásait. Képtelen volt önerőből nagyobb üzemszervezeti méretek felé lépni. Holott ennek megtörténtével joggal reménykedhetett volna egy egészségesebb munkamegosztás kialakulásában. Nem ez történt. A belső gazdasági érdeellentétek, a vagyoni különbségekből adódó ellenségeskedés mellett nem kis szerepe volt ebben az átgondolt állami kisipari fejlesztési politika (célok, eszközök, támogatási formák stb.) hiányának, a céhes időszakból megmarad beidegződéseknek, amelyek párosultak a "haladás" irányának helytelen felmérésével is. A kisipar ekkoriban (is) képtelen volt jelentős (nem állami eredetű) tőke bevonására, ez azt jelentette, hogy nem volt vonzó befektetési lehetőség, ezzel a technikai fejlesztés lehetősége veszett el. Ez további leértékelődést jelentett, mind gazdaságilag, mind társadalmilag. Ez átvezet a kisipar problémáinak társadalmi vetületéhez, amely értelmezhető úgy is, hogy egy társadalmi réteg (a középosztály alsó-középső része) gazdaságilag háttérbe szorulván elveszti fontosságát a társadalomban, s így a politikai döntéshozatalból is kikerülnek az érdekei. Ezellen lehet védekezni például az önszervezés, szövetkezés, a formális érdekvédelem megteremtésének stb. különböző módjaival. A tragikus az, hogy erre képtelen volt a magyar kisipar. E lehetőségek helyett, ezek hiányában. egy-egy, az ipart lelkesen támogató, a gondokat átérző, lobbyzó politikusban látták a mentőangyalt.

Irodalom

- Berend T. Iván - Ránki György: Európa gazdaságtörténete a 19. században 1780-1914 (Gondolat, Budapest, 1987)
- Berend T. Iván - Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848-1944 (kézirat, Tankönyvkiadó, Budapest, 1983)
- Edvi-Illés Aladár: A Magyarbirodalom ipara. Bányászat és iparpolitika (kézirat, Budapesté.n.)
- Hanák Péter: Magyarország és az Osztrák-Magyar Monarchia (in. Századok, 105. évf., 1974/5., 903-931.0.)
- Hanák Péter (szerk.): Magyarország története 1890-1918 I-II. (Akadémiai, Budapest, 1978) A Kereskedelemügyi Ministerium (!) tevékenysége az 1906-1909 években (Athenaeum, Budapest, .1909)
- Komlos, John: Az Osztrák-Magyar Monarchia mint közös piac (Maecenas, Budapest, 1990) A Kormány kisipari programja (IPOK kiadás, Budapest, 1907)
- Lippay István: A kisipari hitelügy története és reformjának módja (IPOSZ kiadás, Budapest, 1928)
- Ránki György: A kisipar szerepe a magyar kapitalista fejlődésben (in. Történelmi Szemle, 7. évf., 1946/2., 423-435.0.)
- Tahy István: A magyar kézműipar története (Merkantil nyomda, Budapest, 1941) Térty Gyula: Iparügy (Grillt kiadás, Budapest, 1911)
- Sugár Ignác: A kézműipar technikai fejlesztése (Országos Iparegyesület kiadása, Budapest, 1914)
- Sugár Ignác: A kisipar sorsa (k.n., Miskolc, é.n./1901?n
- Varga László: Állami ipartámogatás a dualizmus időszakában a századfordulón (in. Századok, 112. évf., 1978/4., 662-704. o)

Nemesics Róbert:

A jóléti állam, avagy a kapitalizmus három metamorfózisa *

A jóléti államok kialakulása a kapitalizmus történetében mérföldkönek számít az addigi kapitalista gondolkodásmódból származó korábbi szociálpolitikai megfontolások, elképzelések, ill. a gyakorlati, politikai megvalósítás alapján. Rögtön meg kell említeni, hogy a jóléti állam kialakulása nem véletlenszerű, de nem is feltétlenül szükségszerű folyamatként értelmezhető. Nyilvánvalóan azonban a jóléti állam elképzelése a szociális ellátás biztosításának egyik módja, amely a gyakorlati politikában a szociáldemokrácia egységes törekvésévé nőtte ki magát, jogos társadalmi törlesztéseket megfogalmazva.

A múlt század végén több nagy tudós is foglalkozott a valamiféleképpen egységes szociális gondoskodás megteremtésének gondolatával. Ezek közül elsősorban Spencer, Durkheim, ill. Marx és Weber megközelítését emelem ki a Lévai Katalin, Ferge Zsuzsa szerkesztésében megjelent „A jóléti állam” c. kötet alapján. A szerzők társadalomtudósok tanulmányaiból, írásaiból válogattak, amelyek közül most Robert Pinker : *Ki az atya?* c. művel foglalkozom (4).

Durkheim rendkívül széleskörűen és sokoldalúan közelíti meg a társadalmi szolidaritás formáit, a gondolkodásának középpontjában a gondoskodás morális alapjait és oldalait fedezhetjük föl. Ezek az általa elképzelt "szakmai segélyezési hálózatok" a foglalkozási kívánalmak következtében még a családot is helyettesítenék. A munkamegosztás bonyolultabbá válásával lehetséges új, nem-szerződéses kapcsolatok kialakulása, így a családi élet reciprocitásai is újra definiálódnak. Durkheim nem helyesli az állami irányítás kiterjesztését a szociális gondoskodásra. Szerinte szakmai alapokon nyugvó társulások vennék át a helyi intézmények szerepét és csak egyidőben szükséges a központi hatóságok hatalmát is korlátozni. A szociológusra a problémák megoldási irányelveinek kidolgozását osztja, és szerinte nem helyes, ha a szociológus a konkrét politikai elképzelés végrehajtásában, a gyakorlati koordinációban is részt vesz. A durkheimi szemlélet azonban kétségtelenül vonzó abból a szempontból, hogy egy "megnevelt" társadalom hosszasan fenntartathatja a társadalmi mobilitás

* Ebben a rövid ismertetőben nem vállalkozhattunk a dolgozat teljes keresztmetszetének bemutatására. Elsősorban főbb gondolati vonulatokat emeltünk ki, megjegyezve, hogy a munka megjelenésekor többé-kevésbé ösfeldolgozásnak tekinthető, hiszen a jóléti államok magyar nyelvű irodalma rendkívül szűk. A teljes körű, főleg angol szakirodalom feldolgozását azonban főleg az idő rövidsége határozta be. Mindazonáltal a téma még nem befejezett, elképzelhetően újabb fejezetekkel és irodalom-feldolgozásokkal bővíthet majd a dolgozat a közeljövőben. (a szerző)

Jelen dolgozat eredeti változata az 1993. évi egyetemi TDK-ra született. (a szerk.)

status quo-ját, azaz a tulajdonképpeni immobilitást. Durkheimmel szemben Spencer igencsak határozott elképzelésekkel rendelkezett arról, miként lehet a törvényben szabályozott szociális szolgáltatásokat felhasználni az erkölcsi nevelésben. A társadalmi fejlődést úgy próbálja ábrázolni, hogy az a társadalmi struktúrák bonyolultabbá és differenciáltabbá válásával új társadalmi integrációs formák épültek ki. "A társadalmak önszabályozó rendszerek, amelyek a részek kölcsönös függését" (4) mutatják. Szerinte tehát amennyire bonyolult egy társadalmi rendszer, annak részei annál specializáltabbak, s ez nála törvény erejű megfogalmazás. Az államigazgatás hatáskörét Spencer a lehető legkeményebben szándékozta korlátozni, különösen a szociális ellátásban, függetlenül attól, hogy ez sokkhatásúvá lehet a tömegek számára. Spencer a társadalmi szerves fejlődést a társadalmi haladáson belül képzei el, ám ez nem jelenti saját társadalmának átalakítását. Jövőképeben a szociális törvényből kiinduló szociális szolgáltatások hálózata, ennek bővülése az embereket könnyelmű szokásokra neveli. Mégis, Spencer hatására (!) létrejött egy társaság, a Charity Organization Society, amely a spenceri individualista önszegélytanokat juttatta kifejezésre.

Marx komoly megfigyeléseket végzett, ill. a XIX. században az akkoriban megjelent hivatalos adatokat majdnem teljes egészükben földolgozta.

„Tüstént, a hatóságokkal való értekezés nélkül, a világ egyetlen kormányzata sem hozott rendeleteket a pauperizmusról.” (4) Nyilván inkább igazgatási és jótékonyági rendszabályokat alkottak, és ez nem is lehetett másképp, mivel az állam maga bűnös a pauperizmus (elszegényedés, tömeges koldusbotra jutás) kialakulásában. Marx szerint a legfontosabb érdekellentét, amely a szociális problémák megoldhatóságát is gátolja, a köz- és a magánszféra között lép fel, és az itt előálló különérdekek szétfeszítik a megegyezés kereteit.

Weber szerint a szociológiának nem feladata „kötelező normákkal és eszményekkel szolgálni, amelyekből irányelvek vonhatók le a közvetlen gyakorlati tevékenységre nézve”. (4) Webert a szociológia és szociálpolitika kapcsolata inkább a társadalomtudomány alapvetőbb értékeinek és a bürokratizálódásnak aspektusából érdekelte. Szerinte a tökéletesebb szociális ellátási formákból származó társadalmi előnyöket szembe kellene állítani azzal, amit ő a személyes szabadságot fenyegető elkerülhetetlen és súlyosabb veszélynek vélt.

A huszadik századi fejlődésre leginkább a spenceri társadalomelmélet volt nagy hatással, egészen a második világháborúig. Ekkorra azonban már világszerte ismerték a náci, a nemzeti-szocialista ideológiát, melynek szociális demagógiája csírájában a Bismarck-i biztosítási rendszert foglalta magában.

A német szociális törvényekkel jelent meg Európában kodifikáltan a szociális gondolkodásmód. Az első társadalombiztosítási rendszer atyja a német kancellár, Bismarck. Az 1881-es kötelező balesetbiztosítási törvénytervezet benyújtását követően,

amelyet az akkor még konzervatívnak mutatkozó Bundestag képviselők elutasítottak, 1883-ben már a kötelező betegbiztosítással kiegészített tervezetet elfogadták. Ennek folytatása az 1884-ben módosított balesetbiztosítás, amely a járulékok fizetéséből kizárta az államot és a munkásokat. A munkáltatók csak súlyos sérülések esetén voltak kötelesek fizetni, 13 hétnél hosszabb gyógyulási idő esetén. A legfontosabb biztosítás azonban az 1889-ben bevezetett öregségi biztosítás. A járulékfizetés egyenlően oszlik meg a munkás és munkáltató között, a korhatár a nyugdíjjogosultsága: 70 év.

E törvényi szabályozást fokozatos törvénymódosításokkal kiterjesztették, 1903-ra a lakosság legnagyobb része jogosulttá vált ezen intézményi szolgáltatások igénybevételére.

A jóléti kiadások a keynesi forradalom, a Nagy Válság után indultak újra növekedésnek a legfejlettebb országokban, azonban igazi áttörést 1948 hozta: ekkor indul el Angliában a jóléti érdekeket szem előtt tartó törvénykezés, amelyet az 50. es évek első felében követ Franciaország, Németország.

Feltehető a kérdés: szükségszerű volt-e a jóléti államok kialakulása, a jóléti kiadások ilyen mértékű növekedése? A kérdésre nehéz egyértelműen felelni. Az eredeti tanulmányban az a hipotézis fogalmazódik meg, hogy a jóléti államok kialakulása valamelyest szükségszerű, mivel a jóléti kiadásokat többé-kevésbé a társadalmi-politikai folyamatok (melyek elsősorban szociáldemokrácia akaratában fejeződtek ki) eredményezték. A jóléti állam fogalma alatt azonban a világ különböző részein kissé mást értenek ill. valósítottak meg, ezen elképzeléseket fejthetjük most ki röviden.

A jóléti állam változatait rendszertípusok szerint csoportosíthatjuk.(2)

Egyik csoportba tudjuk sorolni a "liberális" jóléti államot, melyben alacsony szintű az általános jellegű transzferek aránya, csekély a társadalombiztosítás jelentősége (ez utóbbit a jövedelemigazolás eljárása jellemzi). E modellben a tradicionális, liberális munkaetika normái játszanak meghatározó szerepet: itt a jólét határa egyenlő a jólét optimalizált határhajlandóságával, a munka helyett. Az állam bátorítja a piacot, aktívan - a magán jóléti segélyezési rendszert -, vagy passzívan, de garantál egy minimumot. Ez az állam az egyetlen ahol megtaláljuk az osztály-politikai dualizmust az állam által jóléti segélyben részesített kevesek és a többség között, a piac által differenciált jólétnek köszönhetően. A modell legeredetibb példái az USA, Kanada és Anglia.

A második rendszercsoportba azokat az államokat sorolhatjuk, ahol a hagyományos korporatív-etatisztika örökséget "feljavították" az új posztindusztriális osztálystruktúra problémáinak ellátására.

A piac hatékonyságáról szőtt liberális rögeszme sosem volt meghatározó, a szociális jogok megadása folyamatosan vitairatok tárgyát képezte. Az államnak van egy kihangsúlyozott jellegű státuszkülönbsége, amely kezdetlegességgént is felfoghatunk: A redisztributív hatás elhanyagolható. Az egyház mindig fontos szerepet játszott a

korporativista rendszerek kialakulásában, ez pedig erőteljesen elkötelezte magát a hagyományos családtervezés megőrzése mellett. A társadalombiztosítás kizárja a nem dolgozó feleségeket, a családi juttatások támogatják az anyaságot (gyermekvállalási hajlandóságot). A "támogatottság" elve a következő: az állam csak akkor fog beavatkozni, amikor a család segítségnyújtási lehetőségei kimerültek. E csoportba tartozik Ausztria, Franciaország, Németország, Olaszország.

A harmadik és legkisebb rendszertípus azokat az országokat tartalmazza melyekben az univerzalizmus elve kiterjedt a középosztályra. A szociáldemokraták egy olyan jóléti államra törekedtek, amely a legmagasabb szinten biztosítja az egyenlőséget. „Ez egyrészt azzal a következménnyel járt, hogy a szolgáltatásokat és juttatásokat olyan magas szintre kellett emelni, hogy az új középosztály legkényesebb ízlését is kielégítsék, másrészt pedig azzal, hogy a munkások ugyanazokban a minőségű jogokban részesüljenek, mint a jobbmódúak”.(4) A modell túlmutat a piacon, az univerzális szolidaritás alapjaira épül a jóléti állam. Legkarakterisztikusabb példák e modellre a skandináv államok.

A dolgozat második fele a német szociális hálóval, a német állam szociális mérlegének kiadási és bevételi oldalával foglalkozik, és mindezt a gazdasági struktúrába ágyazva szemléli. A munkanélküliség és az iparszerkezet, a szociális intézmények tevékenysége és a gazdasági produktivitás kerülnek összehasonlításra, és megvizsgálom a keletnémet gazdaság beépülési lehetőségeit a nyugatnémet struktúrába. Mindehhez a legfrissebb tanulmányokat és cikkeket elemzem, amelyek 1992-93-ban a vezető gazdasági folyóiratokban, hetilapokban és napilapokban megjelentek. A szociális háló legégetőbb problémáit az alábbiakban lehetne összegezni:

1, a nyugatnémet terület szociális kiadása 1970-től 1989-ig folyó áron a háromszorosára nőtt, míg a költségvetési részarány a kb. 35-40, sőt kb. 60%-ra nőtt. Ez azonban a legutóbbi években (1987-89-90) gazdaságilag már deficitet is okozott a kormánynak, ami által az államnak kicsit vissza kellett volna fognia magát a költsékezésben, már a német egység előtt is.(9)

2, Az ágazati összehasonlításokból kiderül, hogy az export a 80-as évek közepén a háttérpára nem hatott pozitívan vissza: a beépülő kockázat, textilipar munkanélküliség mennyisége nem maradt meg a produktív, vagy a szolgáltatási szektorban, hanem az állami közalkalmazottak és köztisztviselők száma emelkedett.(5) (A népesség enyhe növekedése is itt jelentkezett), míg az iparban foglalkoztatottak száma nagy mértékben nem emelkedett. (A gazdasági növekedés, a külföldiek foglalkoztatása, a beruházások ellenére sem.) Feltehető a kérdés, hogy elképzelhető-e egy belső munkaerő-vándorlás az iparágak között ill. a foglalkoztatási kort elérőkkel arányosan ugyanannyian szakadnak-e ki a gazdasági foglalkoztatásból. Az állam inkább

munkaerő-felvevő, mint cserélő vagy leadó, és ez egyre növekvő bérköltségekkel, illetve a jóléti állam intézményrendszerének kiépítésével újabb kiadásnövekedést jelent. A másik kérdés így szól: Túlburjánzott-e ez a jóléti szolgáltatásrendszer, ha igen, mi a legfontosabb beépítendő a szolgáltatásai közül? A válaszok nem könnyűek. Az első kérdés lényegében egy igaz állilást fogalmaz meg, ezt több oldalról be is bizonyítom a dolgozatban. A második kérdés válasza már nagyon nehéz, itt még csak sejteni is nehéz, hogy merre is folyik el az állam pénze. Meggyőződésem (és dolgozatomban ez többé-kevésbé bizonyítást is nyer), hogy az első lépés egy jól átgondolt államháztartási reform, melyben komplexen lehet a szociális kiadásokat is átgondolni. (A szociális intézményrendszert Németországban ugyan "biztosítók" finanszírozzák, azonban a költségvetés juttatásai meghatározzák egy-egy szociális kiadás jelentőssé válását illetően) Jó néhány aránytalanság ki is derül, a legszembetűnőbb az, hogy az egyesült Németország szociális intézményei és foglalkoztatáspolitikája több mint kritikátlan önmagával szemben.(7) Konkrétan: Miközben választási ígéretekkel a kereszténydemokraták kormányra kerültek, triviálisan be lehetett látni 2-3 hónap alatt, hogy az ígért gazdasági csoda ebben a feltételrendszerben nem vihető véghez. Ezek után a kormány mintegy egyensúlyozva saját belső ellenzéke és a szociáldemokrácia között, hintapolitikát épített ki.(5) A nyugatnémet területeken ugyan egy ideig még érintetlenül hagyta a szociális hálót, de emelte az adókat, a keletnémet részen az üzemek döntő többségének bezárásával 40 éve nem látott munkanélküliséget idézett elő, melynek szociális és politikai feszültségeit nem tudta levezetni. A dolgozat fő tanulsága, hogy ne ígérjessen az ember, ha nincs mire.

3, A beépülési lehetőségek ill. a belgazdasági folyamatok elemzése azt mutatták, hogy elsősorban a keletnémetek rossz beidegződését kell megszüntetni, illetve az évi 200 milliárd DM-nél is több befektethető működő tőkére lenne szükség, és a keletnémetek totális beilleszkedése a nyugatnémet gazdaságba elhúzódhat az ezredfordulón túlra is. Mindehhez nagy türelem és politikai stabilitás szükséges, egységes és koncepcionális irányítással.

Irodalom

1. Claesens, N. A.: Sozialkunde der BRD (München, 1989)
2. Esping-Andersen, G.: The Three Worlds of Welfare Capitalism (Polity Press, Cambridge, 1990)
3. Pierson, Ch.: Beyond the Welfare State? (Polity Press, Cambridge 1991)
4. Lévai Katalin: A jóléti állam (T-Twins, Budapest, 1991)
5. Wirtschaft und Statistik 1992/1-12., 1993/2.
6. IFO Wirtschaftskonjunktur 1992/1-12.
7. Wirtschaftswissenschaftliches Studium 1992/1-12.
8. Wirtschaftswoche 1992/34.
9. Statistisches Jahrbuch der vereinten BRD 1992 10. Közgazdasági Szemle 1993/2

Stephen A. Marglin - Amit Bhaduri:

A profitsökkenés és a keynesi elmélet*

E fejezet a termelési rendszer és a makrogazdasági struktúra közötti kapcsolat egy aspektusát, nevezetesen a profitabilitásnak a beruházási kereslet és a gazdasági aktivitás szintjének meghatározásában játszott szerepét vizsgálja. A termelési rendszeren belül a bérek költséet jelentenek: a csökkenő termékegységre jutó profit csökkenti a beruházási ösztönzöt. A makrogazdasági szerkezet keynesi felfogásában mindazonáltal a bérek a kereslet forrásai, ilymódon a profit és a beruházás ösztönzői. E nézet szerint az aggnegált kereslet nyújtja a kiutat abból a dilemmából, amelyet a magas bérek okoznak a termelési rendszer számára. Ha a kereslet eléggé magas, akkor a kapacitáskihasználás is elég magas lesz ahhoz, hogy mind a munkások, mind a tőkések szükségleteit biztosítsák. A profit *rátája* magas lehet még akkor is, ha a határprofit és az output profithányada alacsony és ennek megfelelően a berráta magas.

I. Bevezetés: A profitsökkenés kényelmetlen ténye

A profit csökkenése problémát jelent e keynesi megoldás számára. Miként tudjunk összeegyeztetni a profit csökkenését, mint a 70-es években kialakult növekedési ráta hanyatlásának fő okát, azzal a szereppel, melyet a keynesi doktrína szerint az aggregát kereslet játszik a termelési rendszer követelményeinek és a makroökonómiai szerkezet követelményeinek összehangolásában? Ez fejezetünk feladata.

A mi magyarázatunk a profit csökkenésére a következő. Először is magának a profit csökkenését a termelékenység növekedésének nyomása és egy, a bérek emelkedésére ható nyomás kombinációja magyarázza. A magas foglalkoztatottság hosszú korszakának eredményeként a termelékenység növekedése kezdett elmaradni a bérek növekedésétől a 60-as évek végén, és ez nyomást gyakorolt a profitra. A profitra nehezedő nyomás a maga részéről kettős nyomást gyakorolt a tőkeállomány növekedési rátájára. Egyrészt, a profitok a megtakarítások fontos forrásai voltak, ezért a profit csökkenése csökkentette a felhalmozás számára rendelkezésre álló jövedelmet. Másrészt a realizált profitok csökkenése az üzleti szférát alacsonyabb jövőbeni profit előrebecslésére vezette, és a csökkenő profitvárakozások pedig csökkentették a beruházási keresletet. Röviden, a magas foglalkoztatottság ösztönözte a bérek növekedését és gátolta a termelékenység növekedését. Ez a profitokra gyakorolt nyomáshoz, és az ebből következő felhalmozási válsághoz vezetett.

* A fordítás forrása: *Profit Squeeze and Keynesian Theory* (in.: *The Golden Age of Capitalism*, ed.: S. A. Marglin - J. B. Schor, Clarendon Press, Oxford, 1990, pp.153-186.) (a .szerk.)

A profitsökkenés ezen magyarázatával szembeni keynesiánus ellenvetés alapvetően az, hogy a magas reálbérek növelik az aggregát keresletet, legalábbis azon feltevés mellett, hogy a bérekből való, megtakarítási hajlandóság kisebb, mint a profitokból való megtakarítási hajlandóság.¹ Habár a magasabb bérek csökkenthetik a kibocsátás egységére jutó profitot, az üzleti szféra kárpótolja magát termelés és az értékesítés növekvő mennyisége révén. Ha a beruházási kereslet együtt nő a kapacitáskihasználási rátával, akkor még nagyobb lesz az aggregát kereslet, és mind az aggregát profit, mind a profit-ráta magasabb lesz akkor is, ha a profit *aránya* alacsonyabb. E nézet szerint nincs trade-off a növekedés és az elosztás között. A magas bérek politikája előmozdítja a jövedelem egyenlőséget, a kibocsátást és a növekedést. Az a politika, amely növeli a munkások részesedését a tortából, egyúttal növelik a torta nagyságát is.²

Ezen érvelés volt a "kooperatív kapitalizmus" sarokköve, ami kisebb, vagy nagyobb mértékben a II. világháború utáni rezsimekben öltött testet minden iparosodott országban, s ez a baloldali vagy balközép politikában és közgazdaságtanban fejeződött ki az aranykor összeomlásáig. Helyesen gondolják természetesen szerint keynesiánusnak, mivel az aggregát kereslet, vagy pontosabban az aggregát kereslet meghatározói jelentik a dolog központi alkotóelemeit. De a kapitalizmus kooperatív felfogása a jóval Keynes előtti stagnacionista vagy alulfoglalkoztatottsági nézeteken alapult, amint e megoldásnak a leicesteri gépi kötők általi 1817-es megfogalmazása is mutatja:

Abban a mértékben, amennyire a bérek csökkentése az emberek nagy részét elszegényíti és elnyomorítja, ugyanabban az arányban kell csökkennie gyárosaink fogyasztásának.

Ha bőséges béreket adnának általában minden gépkezelőnek az országban, akkor gyárosaink otthoni fogyasztása azonnal több, mint megkétszereződne, és ebből következően minden munkás azonnal teljes foglalkoztatást lelne.

Ezért, mivel országunk gépészeinek bérét olyan alacsony szintre csökkentették, hogy nem tudnak megélni a munkájukból, hogy alá tudjanak kínálni a külföldi gyárosoknak a külföldi piacon, ez azt jelenti, hogy egy fogyasztót szereznek külföldön és kettőt veszítenek idehaza... (Home Office Papers 42. 160. Idézi: Thompson (1963) p. 206.)

¹ Az életciklus- és a permanens jövedelem-hipotézis képviselői azonnal ellenkezének. A helyzet az, hogy a rendelkezésre álló empirikus bizonyítékok nem mutatnak jelentős különbséget a háztartásoknak a bérekből és a tulajdoni jövedelmekből való megtakarítási hajlandóságai között, legalábbis az USA-ban. Ez részben az adatok hiányosságával kapcsolatos, de méginkább azzal, hogy a helyein meghatározott háztartási megtakarítások érdektelenek a gyárakban és felszerelésben megtettesülő felhalmozás szempontjából. A megtakarításoknak az üzleti szektor számára való részét a vállalatok és a nyugdíjalapok nyújtják. A Kaldor – Robinson – Pasinetti -féle kétfázisú modell mai meghatározása inkább a korporációk, nyugdíjalapok és háztartások között tenne különbséget, semmint a munkások és a tőkésiek között. Lásd fentebb, I. fejezet (lásd a fordítás alapjául szolgáló mű pp. 138.), és Marglin (1984) 17-18. fejezetei.

² A bérek és a profitok közötti pozitív kapcsolat csak a teljes kapacitáskihasználásig tartható, amely pontnál a magasabb bérek magasabb árakat, nem pedig magasabb kibocsátást eredményeznek. A teljes kapacitás esetén egyáltalán nem csökkenhet a határprofit.

A századfordulón J.A. Hobson megpróbálta megszerezni az alulfoglalkoztatási nézetet, miként azt tették sokan mások is a késő XIX. és a korai XX. században. De a "nagy válság" és Keynes tehetségének kombinációja tette a stagnacionista elméletet politikailag és intellektuálisan is tekintélyessé. E fejezet központi témája az, hogy különbséget tegyen a tőkés gazdaság olyan *elmélete*, amelyben az aggregát kereslet központi szerepet játszik, és az olyan *modellek* között, amelyek az aggregát kereslet összetevőivel kapcsolatos különös feltevésekre épülnek. Nézetünk szerint, noha az általános elmélet és különös modellek érvényesek lehetnek egyszerre bizonyos időszakokban, a modellek sokkal inkább időhöz és térhez kötöttek, mint egy elmélet, amely az aggregát kereslet központi szerepén alapul. Az aggregát kereslet keynesi hangsúlyozását pedig úgy tekintjük, mint ami fontos alkotóeleme a modern kapitalizmus működése megértésének egészen általánosan, ezzel szemben a stagnacionista modelleket pedig úgy, mint amelyek nagyon is meghatározott helyekhez és korokhoz kötöttek.

II. Egy egyszerű modell

E fejezet alap gondolatát az aggregát kereslet-aggregát kínálat egy újrafogalmazott formájában tudjuk bemutatni. Az újrafogalmazást elsődlegesen az jelenti, hogy az aggregát kereslet modellezésében központi helyet biztosítunk a jövedelemelosztásnak. A jövedelemelosztás abban tükröződik, hogy, mind a beruházási kereslet, mind a megtakarítások kínálata érzékeny a profithányadra (p). Egy második, a szokásos modell viszonylag kisebb módosítása az, hogy bevezetjük a (z) kapacitás-kihasználási rátát is, mint további állapotváltozót. A π és a z változók helyettesítik a standard modell P és Y változóit. Ezen modell egyik előnye az, hogy olyan szempontból normalizált, ami megengedi, hogy alkalmazzuk az egyensúlynak egy annál hosszabb távra való meghatározására, mint amit a hagyományos, az árak és a kibocsátás szempontjából meghatározott makro-modell tesz lehetővé. Itt következik a modell összefoglalt formában:

$$\text{Számviteli azonosság: } r = \frac{R}{K} = \left(\frac{R}{Y} \right) \left(\frac{Y}{\bar{Y}} \right) \left(\frac{\bar{Y}}{K} \right) = \pi z \bar{a}^{-1} \quad (1)$$

Aggregát kereslet (Beruházás és Megtakarítás)

$$\text{Megtakarítási függvény: } g^s = \left(\frac{S}{K} \right) = sr = s\pi z \bar{a}^{-1} \quad (2)$$

$$\text{Beruházási függvény: } g^i = \left(\frac{I}{K} \right) = i(r^e(\pi, z)) \quad (3)$$

$$\text{Egyensúlyi feltétel: } g^s = g^i \quad (4)$$

Aggregát kínálat (Termelők egyensúlya)

$$\text{Rugalmas Mark-up: } \pi = \pi_0 + b(z). \quad (5)$$

Ezekben az egyenletekben S , I , Y , és K azt jelenti, amit általában, R az évi teljes profit, Y a potenciális kibocsátás, r az aggregát tőkeállomány tényleges profitrátája, r^e az új beruházások várt profitrátája, π a profit *résesedése* a jövedelemből, z a kapacitáskihasználás rátája $\left(= \frac{Y}{\bar{Y}} \right)$, \bar{a} a tőke-kibocsátás aránya a teljes kapacitáshoz tartozó kibocsátás mellett, és g^s , illetve g^i a tőkeállomány növekedési rátái, amit rendre a megtakarítók és a beruházók igényelnek.

Néhány megjegyzés szükséges. Mint már említettük, modellünk megkülönböztető vonása a jövedelemelosztás központi szerepe az aggregát kereslet meghatározásában. A megtakarítási függvény a klasszikus (vagy jövedelem-részesedés) hipotézist tükrözi, amely feltételezi, hogy minden profitjövédelmet megtakarítanak és minden bérjövédelmet elfogyasztanak.³

A beruházási függvény, melyet itt bevezetünk, némiképp nem-orthodox és részletesebben fogjuk az alábbiakban elemezni és védeni. Legyen itt elég annyit mondani, hogy formulánkat úgy alkottuk meg, hogy hangsúlyozza a gazdaság keynesi felfogását: a profitvárakozások és a meglévő (a bérek és a profitok közötti) elosztás kapcsolatát.

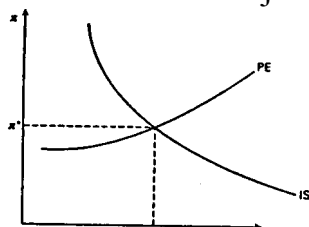
Még ha feltesszük is, hogy ugyanazon osztály takarít meg, mint amelyik beruház, a beruházás és a megtakarítás elkülönült és különböző tevékenységek. *Nem* feltételezzük, hogy a szereplők - legyenek bár háztartások, nyugdíjalapok, vagy korporációk -szükségképpen azért takarítanak meg, hogy beruházzanak, vagy pedig csak annyit ruháznak be, amennyit egyénileg megtakarítanak. A pénz - akár passzív, akár endogén - hidalja át feltevés szerint a rést (gap) a szándékolt beruházások és a hatékony beruházási kereslet között, amikor a gazdaság a túlkerestet állapotában van.

Végül, világossá kell tennünk, hogy semmi lényeges nem függ attól, hogy milyennek feltételezzük a kínálati függvényt. Mint sok keynesiánus elemzésben, mi is feltesszük, hogy a cégek mark-up-ot alkalmaznak a bérköltségekre számítva az ármegállapításhoz és hogy a mark-up pozitíve változik a kapacitáskihasználtság rátájával ($b'(z) > 0$). A kompetitív profitmaximálás alternatívája emellett pozitív kapcsolatot eredményez a mark-up (és így a profithányad) valamint a kapacitáskihasználás rátája között, legalábbis a termelési függvényre és a piacok szervezetére

³ Az a feltételezés, hogy minden tőkeberuházást pusztán profitból finanszíroznak, nem feltétlenül szükséges e tanulmány érveléséhez de leegyszerűsíti a kifejtést. *Szükséges* feltételezni, hogy a profitból való megtakarítási hajlandóság meghaladja a bérekből való megtakarítási hajlandóságot. Ha feltesszük, hogy a megtakarítási hajlandóság azonos a jövedelmi osztályok között, miként a standard, alapszintű tankönyvekben, akkor nehéz lefelé ereszkedő az IS-görbét produkálni, amelyen a slagnációs elmélet nyugszik. Alább, az 5. lábjegyzet elégséges feltételt nyújt a stagnálás elvének, kizárására.

vonatkozó, meglehetősen elterjedt feltevések mellett (különösen az egynél kisebb helyettesítési rugalmasságot és a versengő termékpiacokat illetően).⁴

Mielőtt elemeznénk e modellt, hasznos lehet bemutatni a geometriáját. Ezt az 1. ábra mutatja, ahol a π profithányadot és a z kapacitás-kihasználási rátát, mint két állapot-változót használjuk.

1. ábra Az IS aggregát kereslet és a PE aggregát kínálat által együttesen meghatározott makroökonomiai jólét

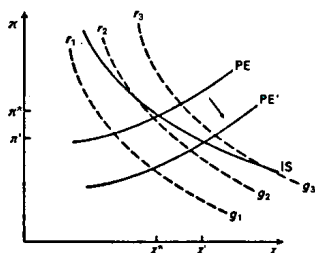
Az IS-függvény az árucpiaci egyensúlyt mutatja, ahogyan a (4) egyenlet tükrözi, amelyben a tervezett költségek egyenlő az elérhető kibocsátással, és nem következnek be készletváltozások. PE a kínálati oldali egyensúlyt jelenti, az (5) egyenletet, ahol a termelők elégedettek a bérek és az árak szintjével. A PE-függvény emelkedő alakja az (5) egyenletből nyilvánvaló. Az IS-függvény lejtése azoknak a különböző paramétereknek relatív nagyságaitól függ, melyeknek vizsgálata e fejezet célja.

A keynesiánus elmélet stagnacionista-kooperatív változata az IS-függvénynek az 1. ábrán láthatóhoz hasonló alakjától függ. A stagnacionista kooperáció lényege láthatóvá válik egy komparatív statikus vizsgálat segítségével, amikor a PE minden egyes pontjára nézve megvizsgáljuk a profithányad változását, azaz a függvény vizsgálata révén. Képzeljük el a mark-up csökkentésének következményét, azaz a reálbér növekedését, a kibocsátás minden szintjével összefüggésben. A PE-függvény lefelé mozdul, ahogyan a 2. ábra mutatja. Mint látható, a magasabb reálbér alacsonyabb

⁴ Semmi esetre sem szükséges azt feltételeznünk, hogy a PE-függvény felfelé emelkedik. Egy ilyen munkakiaknázási modell kifejtése történik például az 5. fejezetben (lásd a jelen fordítás alapjául szolgáló mű 187-218. o., *a szerk.*), ami általánosságban ahhoz a következtetéshez fog vezetni, hogy a PE-függvény a kapacitások magas kihasználtságánál lefelé fordul. Bizonyos határok körött, érvelésünk egyáltalán nem függ a PE-függvény lejtésétől, és minden esetben figyelmünk másfelé irányul.

A dokumentáció kedvéért megjegyeztük, hogy a kompetitív profitmaximalizálás volt Keynes saját módszere az „Általános elmélet”-ben a kínálati oldal modellezésére. Eltekintve a realizmustól, a nehézség ezzel a megközelítéssel szempontunkból az, hogy a reálbért kizárólag a kapacitáskihasználtságtól teszi függővé. Az „Általános elmélet” szigorú kortárai között, egyszerűen nem lehet megvizsgálni a jövedelemelosztás változásának következményeit. Az elosztás önmagában inkább a kereslet és a kibocsátás következménye, nem pedig ok, hőmérő, nem pedig hőszabályozó.

egyensúlyi profithányadot (π')- de magasabb (z') kapacitás-kihasználtsága rátát eredményez.

2. ábra Reálbérnövekedés miatti egyensúly-eltolódás

Mindezidáig fejtegetésünk nem mondott semmit a profit *rátájára*, vagy a növekedési rátára gyakorolt hatásáról. A stagnacionista kooperáció lényege az, hogy miközben π kisebb, mint π^* , r' meghaladja r^* -ot, és g' nagyobb, mint g^* , ahol g' és g^* egyaránt árra az árupiaci egyensúlyra vonatkozik, amelynél $g^d = g^s$, azaz mindkettő az IS-függvény egy-egy pontja. Mivel

$$g^s = sr = s\pi z \bar{a}^{-1}$$

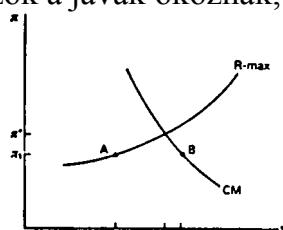
az isoprofit és az isogrowth kontúrjai mindkét esetben derékszögű hiperbolák, ahogy a 2. ábra szaggatott vonalai mutatják. Ezek csak (s) konstans tényezőben különböznek. Így az érvelés analitikus szempontból vett lényege az, hogy az IS-függvény laposabb, mint a szaggatott isoquantok: ebben az esetben az IS-függvény lefelé mozgása növeli a profit és a növekedés rátáit, miközben növeli a reálbéreket.

Nyilvánvaló, hogy ez az elméleti érvelés nem nagyon egyeztethető össze azzal a nézetrel, hogy a prolit csökkenése okozta az aranykor összeomlását, és nehéz visszautasítani azt a felfogást, amely szerint a bér nyomása következménye volt a profit csökkenése, ami a 60-as években alakult ki. Úgy tűnik, ez háromféle választást hagy számunkra.

Először, "kidobhatjuk Keyneset", azaz az aggregát keresletet teljesen kirekeszthetjük az elemzésből, a neoklasszikus újjászületés módjára, ami különböző elnevezések alatt fut (racionális várakozások, egyensúlyi üzleti ciklusok, monetarizmus és kínálat-oldali közgazdaságtan) fut tértől és időtől függően. Ne lepjen meg senkit, hogy mi nem ezt az utat választjuk.

A második lehetőség az, hogy követjük a hosszú- és a rövidtáv közötti hagyományos megkülönböztetést és azt mondjuk, hogy Keynes munkássága kudarcot vall a második, de nem az első esetben. A hosszútáv neoklasszikus elemzésében - mint a 3. ábra mutatja - az IS-függvény egyszerűen eltűnik az elemzésből. Az egyensúlyt két

kínálatoldali megfontolás határozza meg: az egyik a megtisztult piac (cleared market, továbbiakban CM) feltétele, ami azt a feltevést tükrözi, hogy hosszútávon minden piac, és különösen a munka és a tőkepiacok tiszták; mivel a munkások saját kínálati függvényük alapján állva megtisztítják a piacot, ezért a CM-függvényt azonosíthatjuk a munkakínálati függvénnyel. A másik megfontolás, melyet az R-max-szal jelzett függvény mutat be, a profitmaximálás. Egyensúlyban az ár (vagy általánosabban, a határbevétel) és a határköltség szükségképp egyenlő; R-max ilymódon egy munkakeresleti függvény. Ebben az elemzésben a bér és a mark-up a teljes foglalkoztatás szintjén alakul ki, amit a foglalkoztatás olyan szintjének kell felfognunk, amelynél a munka határalozata egyenlő azzal a határhaszonnal, amelyet azok a javak okoznak, melyeket a munkások a bérükön vásárolhatnak.

3. ábra Hosszútávú neoklasszikus egyensúly

A neoklasszikus hosszútávú munkanélküliség csak akkor létezhet, ha a reálbér túl magas. A „túl magas”-nak itt két jelentése van. Egyrészt a bér túl magas lesz ahhoz, hogy érdemes legyen a tőkés számára az egyéneket az egyensúlyi foglalkoztatásnak megfelelően alkalmazni: z_1 , ami az R-max függvényen π_1 -nek felel meg (A pontnál), z^* elé esik. Másrészt a magas bérek a munka nagyobb kínálatát vonják maguk után, mint amennyi munkalehetőség rendelkezésre áll a profitokat maximáló, piacokat megtisztító egyensúlynál: z_2 , ami π_1 -re vonatkozik a megtisztult piaci függvény mentén (B pontnál), meghaladja z^* -ot.

Elutasítjuk azt a megállapítást, hogy alapvetően különböző elméletek vonatkoznak a rövid- és hosszútávra. Véleményünk szerint - annak ellenére, hogy Keynes és mások, akik szintén ugyanabban az utcában dolgoztak (mint Michal Kalecki) a rövidtávra koncentráltak - a keynesi elmélet jóval többet kínál annál, minthogy a rövidtáv elmélete legyen. A tőkés gazdaságnak egy megkülönböztető hosszútávú szemléletét is nyújtja. Megközelítésének lényegi újdonsága pontosan az aggregát kereslettel kapcsolatos és különösen a beruházási keresletet, mint a gazdaság vezérlő erejét érinti. Bármilyen

is ezen elméleti látószög hiányossága, a kereslet központi voltának kihangsúlyozása elévülhetetlen hozzájárulás marad a kapitalizmus megértéséhez.⁵

Egy harmadik lehetőség a profitcsökkenés és a keynesi elmélet közötti látszólagos ellentét kezelésére az, hogy elfogadjuk az (1) - (5) egyenletekben lefektetett modell kereteit, és azt mondjuk, hogy a profit csökkenése az IS-függvény kifelé mozdulásának eredménye, nem egy rögzített, negatív meredekségű PE-függvénye. Lényegében ez volt Michal Kalecki (1971) és Wesley Clair Mitchell nézete, habár egyikük sem fejt ki ezt a jelenlegihez hasonló modellen belül. (Ezt a következő fejezet fejt ki ...) Jóllehet az a modell eléggé különböző szempontra koncentrál, mint a jelenlegi, ezzel elhomályosítva az alapvető hasonlóságot az elemzés kereteit illetően: mind a Bowles-Boyer modellt, mind a jelenlegi Keynes és Kalecki hibridje, avagy - az ő terminológiájuk szerint - Keynes és Marx hibridje. A különbség az, hogy a Bowles-Boyer modell a munka kizsákmányolás dinamikáját hangsúlyozza.

Egy negyedik lehetőséget itt fejtünk ki. Az (1) és (5) egyenletekben összegzett keretet használjuk fel, de nem támaszkodunk *a ciklikus* profit csökkenés olyan típusára, amit az IS-függvény kifelé mozdulása idézhet elő, szemben egy rögzített, de negatív meredekségű PE-függvénnyel. Fejtegetésünk lényege szerint inkább hosszabb távú, mind az IS-függvény, mind a PE-függvény fejlődéséhez ahhoz a negyedszázados példátlan prosperitás időszakához hasonlóan, amely a II. világháborút követte. Elemzésünk a beruházási kereslet meghatározó tényezőire koncentrál.

III. A beruházási kereslet elmélete

Olyan formulával kezdünk, ami oly eltérő nézeteket sem sért, mint Jorgensoné (1965), Tobiné (1969) és Malinvaudé (1980), amely szerint a beruházás a profitvárakozásoktól és a tőke költségétől függ:

$$I = I(r^e, \sigma) \tag{6}$$

ahol I és r^e az előzőekhez hasonlóan meghatározott, és σ a reál (inflációval korrigált) kamatlábat jelenti. Ez a formula azonban több kérdést vet fel, mint amennyit megválaszol. Először, itt a normalizálás problémája: ha a (6) egyenlet feltevés szerint hosszabb periódusra érvényes, mint a keynesi rövid periódus, amelyben a tőkeállomány rögzített, akkor normalizálni kell ahhoz, hogy tükrözze a gazdaság méretének növekedését: feltéve, hogy az alapvető strukturális kapcsolatok ugyanazok maradnak, akkor r^e és a adott értékei várhatóan kétszer akkora beruházási keresletet indukálnak, ha az üzlet mérete megduplázódik.

⁵ Marglin (1984) 4. fejezet a keynesi elmélet egy hosszútávú változatát mutatja be egy összehasonlító kereten belül. A 19. fejezet felvet néhány problémát az elmélettel kapcsolatban (pp. 473-479), és a 20. fejezet megkísérli szintetizálni a keynesiánus és a marxi nézőpontokat.

De hogyan mérjük az üzlet méretét? A tőkeállománnyal, vagy a kibocsátással, esetleg a profittal? Ez - természetesen - érdektelen kérdés mindaddig, amíg a gazdaság egyensúlyi növekedési pályán van, mivel definíció szerint, ilyenkor minden gazdasági mutató arányosan növekszik. De mi van akkor, ha a tőke/kibocsátás, vagy a profithányad megváltozik? Ebben az esetben az egyik vagy a másik normalizálás melletti választás elméleti döntést igényel a beruházási függvénnyel kapcsolatban, nevezetesen, változóinak adott szintje mellett az aggregát beruházáskereslet szintje sokkal valószínűbb, hogy egyik nagysághoz való arányában stabilabb lesz, mint egy másikhoz viszonyítva.

Elméleti fontossága ellenére félre kell tennünk ezt a kérdést és az egyszerűség és szokás alapján választunk. Ezen az alapon a tőkeállomány a nyilvánvaló választás, és ennek megfelelően feltesszük, hogy a tőkeállomány egységére jutó beruházási kereslet az stabil függvénye. Ilymódon a (6) egyenletbe behelyettesítve kapjuk:

$$I/K = i(r^e, \sigma)$$

vagy átírva $g^i = I/K$ -t mint a beruházók által megkívánt tőkeállomány növekedési rátáját,

$$g^i = i(r^e, \sigma). \tag{7}$$

Még tovább egyszerűsíthetünk, σ -t elhagyva a beruházás-keresleti függvényből, így a (7) egyenletből:

$$g^i = i(r^e). \tag{8}$$

Nem azért tesszük ezt az egyszerűsítést, mert jó elméleti okunk lenne feltételezni azt, hogy a beruházási kereslet teljesen érzéketlen a tőke költségei iránt, hanem mert másra irányul a figyelmünk. Emellett tény, hogy az általunk vizsgált korszak nagy részében, 1945-től 1980-ig, a reálkamatlábak igen kevés trendet mutattak és valójában a nullához közel ingadozott, a látványos nominális kamatlábmozgások ellenére. Ugyanebben a periódusban a tényleges profitráta, és feltehetően a várt profitráták jelentős mozgást mutattak. Így - ha a beruházási magatartást próbáljuk megérteni az aranykorszak és annak összeomlása idején - empirikus és elméleti értelme is van annak, hogy a beruházási kereslet elemzését a profiriárazásra koncentrálni végezzük.

Maga a profitvárakozások kifejezés fontos fogalmi kérdést vet fel. Bár a „várakozás” kifejezés a valószínűségelosztás középértékét sugallja, a valószínűségszámítás fogalmait nagyon körültekintően kell használni. Ugyanis a keynesi beruházás-felfogás lényegéhez tartozik, hogy a jövő bizonytalan, ami nemcsak azt jelenti, hogy nem lehet tudni biztosan, hanem hogy a valószínűségszámítóssal megragadható jelenségeken túl található. A beruházási döntések kimenetele alapvetően különbözik a roulette eredményeitől, amelyre a (Knight 1921-es munkáját követve) kockázat kifejezés alkalmazható.

Keynesiánus szempontból a különbség neoklasszikus elhomályosítása a szubjektív valószínűség eszközével problematikus, mert elködösíti az alapvető különbséget a beruházási döntések és a másfajta gazdasági tevékenységek között. Természetesen komoly problémák vannak magának a szubjektív valószínűségnek a gondolatával is. Mint Ellsberg (1961) és újabban Kahnemann és szerzőtársai (1979) bemutatták, hogy az irányítás nélküli egyének makacsul vonakodnak engedelmeskedni a valószínűségszámítás - de Finetti (1937) vagy Savage (1954) által lefektetett axiómáinak megfelelő - döntéshozatalnak. Szigorú óvatossággal kezelve azonban a szubjektív valószínűség gondolata hasznos felismeréseket nyújt a beruházási döntési folyamat leírásához. Nagy érdeme az, hogy hangsúlyozza beruházási kereslet döntő meghatározójaként a beruházó elméjének állapotát.

Valójában a szubjektív valószínűségek használatával a probléma kevésbé magában a koncepcióban, mint kötelező neoklasszikus velejárójával van, nevezetesen abban a feltételezésben, hogy a világ úgy működik, mintha azok a piacok, amelyek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy a neoklasszikus általános egyensúlyi elmélet kiterjeszhető legyen egy bizonytalan világra, azaz Arrow (1953) és Arrow-Debreu (1954) által továbbfejlesztett "kontingens piacok" léteznének a valóságban.. Ilyen piacok létezésének az lenne a következménye, hogy a beruházó elméjének az állapotát ki kellene zárni a beruházás-döntési folyamatból. Valójában a beruházási horizont időtartama alatt tökéletes kontingens piacok létezése esetén semmi szükség arra, hogy a beruházó fizika tőkét tartson a jövővel kapcsolatos előérzetei megtámogatására.

Valójában a minden beruházás eredményét övező bizonytalanság, a kontingens piacok hiányával együtt a tőkepiacokat és a tőkefelhalmozást alapvetően megkülönbözteti más gazdasági folyamatoktól. Sok szerző a szakma %áramának berkein belül és kívül (például Keynes (1936), pp. 144-145; Minsky (1986), pp. 190-192; Stiglitz és Weiss (1981)) felismerték például ezt az alapvető igazságot és legalábbis néhány következményét, például a rendellenes választás és a kifogásolható magatartás területein. Jóval kevésbé széles körben elfogadott azonban az, hogy a tőkepiacok lényegéhez tartozó tökéletlenségek a neoklasszikus elméletnek nem jelentéktelen megváltoztatását követeli meg, hanem a tőkés gazdaság mind hosszú, mind rövidtávú működésének jelentős mértékben eltérő elméletét követeli meg a kiválasztás és a morális kockázat területein. De tökéletlensége valójában egy alapvetően másfajta elméletet igényelnek a tőkés gazdaság működésének leírására mind a hosszú-, mind a rövidtávot illetően (Marglin 1984, Gintis (1990-ben megjelenés alatt)).

Keynesianus nézőpontból, vagy legalábbis a mi „neo-keynesiánus” változatunk nézőpontjából a beruházás-keresleti függvény r^e független változójának leírását nagymértékben befolyásolja a szubjektív valószínűség, vagy a tőkés osztályt jellemző bizalom állapota (hogy egy régebbi terminológiát használjunk). Ilyen maga az $i(r^e)$

beruházás-keresleti függvény. Mivel nincsenek kontingens piacok, a tőkések a termelőtőke állományához való hozzáátételre való hajlandóságukon keresztül mutatják ki a gazdaság jövőbeni kilátásaira vonatkozó intuícióikat. Ez a feltevés a kulcs a kérdés neo-keynesiánus sémájában a tőkés fejlődés menetének alakításában játszott egyedülálló szerep és hatalom megértésében.

Modellünkben a profit várt rátája a tényleges profithányadtól és a kapacitáskihasználás rátájától függ, mint a (3) egyenletben

$$g^i = i(r^e(\pi, z)) \quad (3)$$

E változók közül az első a tőkések bevételeit méri azzal a feltétellel, hogy a termékek eladhatók; a második egy "akcelerátor" változó, ami a keresleti feltételek hatását mutatja. A várt profit egyes változásonkénti parciális deriváltja meggyőzően pozitívnak tekinthető: magasabb profithányad és a kapacitáskihasználás magasabb rátája bizonyíthatóan magasabb profitvárakozásokat indukál: az első azért, mert az egységnyi hozam nő, a második pedig azért, mert nő annak valószínűsége, hogy a kibocsátás egységeinek növekedése eladható lesz.

IV. Az IS-függvény

Meg kell jegyeznünk, hogy az IS-függvény 1. és 2. ábrán látható alakját nem garantálja a beruházási kereslet formulázása, melyet a (3) egyenletben összegeztünk.

Ha a megtakarítási függvény

$$g^s = s\pi z \bar{a}^{-1} \quad (2)$$

és az IS-függvény a (4) egyenlet határozza meg

$$g^i = g^s \quad (4)$$

akkor kapjuk

$$i(r^e(\pi, z)) = s\pi z \bar{a}^{-1} \quad (9)$$

és

$$\frac{d\pi}{dz} = \frac{s\pi \bar{a}^{-1} - i_z}{s z \bar{a}^{-1} - i_\pi} \quad (10)$$

ahol

$$i_\pi = \frac{di}{dr^e} \frac{\partial r^e}{\partial \pi} \quad \text{és} \quad i_z = \frac{di}{\partial r^e} \frac{\partial r^e}{\partial z}.$$

Az IS-függvény alakja egyaránt függ mind a számláló, mind a nevező előjelétől és nagyságától, de a modell struktúrájának minőségi szerkezete, ami csak azt mondja meg, hogy i_π és i_z pozitív, elégtelen információt nyújt még az előjel meghatározásához is, nem beszélve a nagyságról mindkét kifejezés esetében. A

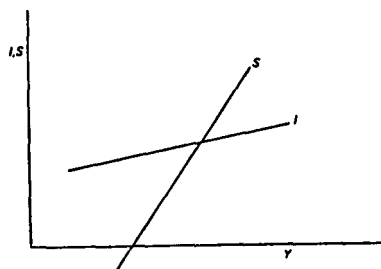
kérdéses itt a szándékolt beruházások és a szándékolt megtakarítások a-re és z-re való érzékenysége.

Egy stagnáló rezsim, amelyben (definíció szerint) alacsonyabb profithányad a gazdasági tevékenység magasabb színvonalával párosul, negatív meredekségű IS függvénnyel jellemezhető; ebben az esetben az $(s\pi\bar{a}^{-1} - i_z)$ és a $(s\bar{a}^{-1} - i_\pi)$ kifejezések azonos előjelűek. Megélénkülő rezsimokban a nagyobb profithányad magasabb aktivitási szinttel jár együtt: az IS görbének pozitív meredeksége van, ami azt jelenti, hogy a (10) egyenlet jobb oldalán lévő tört számlálója és a nevezője ellentétes előjelű.

Milyen feltételek mellett tudjuk meghatározni ezeket az előjeleket? A legtöbb hagyományos makroökonomia tankönyvben a stabilitás érdekében a számlálót pozitív előjelűnek feltételezik. Az

$$s\pi\bar{a}^{-1} - i_z > 0 \text{ (keynesiánus stabilitás)} \quad (11)$$

feltétel szerint a határon a megtakarítás érzékenyebb, a kapacitáskihasználásra mint a beruházás, és ez a standard garancia a keynesi elmélet legelemibb változataiban az egyensúly stabilitásának. Ez egyenértékű azzal a feltevessel, hogy a megtakarítási függvény meredekebb legyen, mint a beruházási függvény egy a 4. ábrán láthatóhoz hasonló tankönyvi diagramon. Ha a (11) feltétel - amit „keynesiánus stabilitási feltétel”-nek is nevezhetünk - nem volna érvényes, akkor a kapacitáskihasználás változásai nagyobb beruházást indukálnának, mint megtakarítást és az egyensúly minden kibillenése az eredeti egyensúlytól való kumulatív elmozdulást indítana el - a multiplikátor megnövelné az aggregát kereslet kezdeti többletét, vagy hiányát és a folyamat csak teljes kapacitáskihasználás vagy zéró kibocsátás mellett érne véget.

4. ábra Stabil egyensúly biztosítása az (S) megtakarítások által, melyek az outputváltozásokra rugalmasabbak, mint az (I) beruházások

De „keynesiánus stabilitási feltétel” - noha elterjedt a tankönyvekben - csak olyan modellben szükséges a stabilitáshoz, amelyik a kibocsátás szintjét kivéve elvonatkoztat az egyensúly minden egyéb meghatározójától, és különösen az olyan modellben,

amelyik elvonatkoztat a bérek és a profitok közötti jövedelemmegoszlásnak a beruházásokra és megtakarításokra gyakorolt hatásától.

Ha egyszer a π változót bevezetjük a beruházási és megtakarítási függvényekbe, akkor a keynesiánus stabilitási feltétel logikailag nem szükséges ahhoz, hogy az egyensúlyból való elmozdulás önkorrigáló legyen. Továbbá empirikusan meggyőző, hogy $(z \times \pi)$ tér bizonyos, részében a beruházás érzékenyebb legyen a kapacitáskihasználásra, mint a megtakarítás, ez pedig kétségesé teszi a keynesiánus stabilitási feltételt.

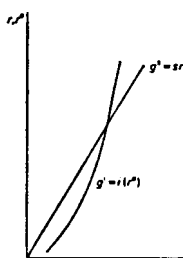
Mindazonáltal mégha megfelelő alapok volnának is a keynesiánus stabilitási feltétel előfeltételezésére, ez aligha döntheti el a kérdést. Az IS-függvény lejtése a (10) egyenlet nevezőjének az előjelétől éppúgy függ, mint a számlálójáétól. Ha a keynesiánus stabilitási feltétel érvényes, akkor az egyenlőtlenség

$$s\bar{a}^{-1} - i_{\pi} > 0 \text{ (Robinson-féle stabilitás)} \quad (13)$$

egyenlőtlenség a $(d\pi/dz)$ -t negatívvá és az IS-függvényt stagnacionistává teszi. Ha a (12).egyenlőtlenség megfordul, akkor az IS-függvény megélnkülő.

A (12) feltételt, „Robinson-féle stabilitási feltétel”-nek fogjuk nevezni, mert ezen egyenlőtlenség - vagy valami ehhez hasonló - bizonyos hosszútávú keynesiánus elméleti formulában olyan szerepet játszik, amely Joan Robinson (1956,196?) munkájából vette az inspirációt, különösen Hamis (1978), Roemer (1980) és Marglin (1984) esetében. Ezekben a modellekben - mint jelen modellünkben is - feltevés szerint a várható profitok határozzák meg a beruházásokat, de a profit várható rátájáról feltesszük, hogy egyedül a profit folyó rátájától függ. A modellt a racionális várakozások egy, az elmélet hosszúfává kontextusa révén igazolt formájával élve zárjuk le: egyensúlyban a profit várható rátája (r^e), és a tényleges ráta (r) feltevés szerint egyenlő. A Robinson-féle egyensúlyt az 5. ábra mutatja be; a diagramon az egyensúly stabilitását az a feltevés biztosítja, hogy a megtakarítások a beruházásoknál érzékenyebben reagálnak a profitabilitás változásaira (lásd az 1. lábjegyzetben hivatkozott kötetet, ahol a modellt "neo-keynesiánus"-nak nevezzük).⁶ Valójában a Robinson-féle stabilitási feltétel ugyanazt a szerepet játssza a hosszútávú modellben, mint amit a keynesiánus stabilitási feltétel játszik a rövidtávokban.

⁶ Általában említés nélkül maradó a Robinson-féle modell egy aspektusa az hogy a kapitalizmus slagnacionista-kooperatív felfogása következik belőle. Mivel a beruházási kereslet egyedül r függvénye, a h_z derivált eltűnik és az IS-függvény a $(\pi \times z)$ térben derékszögű hiperbola. Mivel e modellben a profit *rátája* az, amit a megtakarítás és a beruházás meghatároz a profithányad és a kibocsátás mennyisége fordítottan arányos.

5. ábra Robinson-féle stabilitás, melyet a jövedelmezőségre a befektetéseknél rugalmasabban reagáló megtakarítás biztosít

Mindazonáltal az érvelésnek ezen vonala is problematikus. A jelenlegi modell hosszabb távot ír le, mint a tankönyvek rövidtávja, - amelyen belül a kapacitáskihasználás az egyetlen alkalmazkodó változó -, de időkerete rövidebb, mint a Robinson-féle hosszútáv, amelyen belül a racionális várakozásokat hívhatjuk segítségül a profitvárakozásoknak a profit tényleges rátájával való azonosításában. h90modellünkben nem tételezzük fel, hogy a profit rátája az új beruházások esetén egyenlő az általánosan kialakult tényleges profitrátával. Épp ellenkezőleg: a mi időkeretünkben a két ráta rendszerint eltér. Ebben az összefüggésben π és z elkülönült szerepeket játszanak és az egyváltozós Robinson-féle stabilitási feltétel nem feltételezhető egyszerűen azon az alapon, hogy máskülönben a centrifugális erők uralnák a modell dinamikáját.

Mindazonáltal inkább *levezethetjük*, semmint előfeltételezhetjük a Robinson-féle stabilitási feltételt, ha készek vagyunk feltételezni, mind a keynesiánus stabilitási feltételt, mind pedig egy olyan feltételt, amit "erős akcelerator feltétel"-nek fogunk nevezni. Utóbbi eléggé ártatlannak tűnik abban, hogy csak azt a feltevést kívánja meg, hogy a kapacitás-kihasználás rátájának növekedése a profit egy adott rátája mellett (nem pedig adott profithányad mellett) növelje a profit várt rátáját, re -t. Írjuk át a beruházás-keresleti görbe egyenletét a következőképpen:

$$g^i = i(r^e(\pi, z)) = h(r^e(\pi, z)) \quad (13)$$

azzal, hogy i -t és h -t számviteli azonosság köti össze

$$r = \pi z \bar{a}^{-1}. \quad (1)$$

számviteli azonosság köti össze.

Ebből egyenesen kimutatható, hogy ha a

$$h_z = -i_\pi \frac{\pi}{z} + i_z > 0 \text{ (erős akcelerator)} \quad (14)$$

a keynesiánus stabilitási feltétellel egyidejűleg érvényes, akkor a Robinson-féle stabilitási feltétel is érvényes.⁷

⁷ Feltevés szerint

Valójában erősebb eredményt is bizonyíthatunk, nevezetesen azt, hogy az IS-függvény laposabb, mint az iso-profit görbék, azaz - mint az 1. és 2. ábrán - a rezsim amellet, hogy stagnációnis, még *kooperatív* is. Azaz, a profithányad csökkenése magasabb *profitrátával* (és növekedési rátával) jár együtt csakúgy, mint magasabb bérköltséggel. A stagnációnista - kooperatív rezsim lényege az, hogy

$$0 > \frac{d\pi}{dz} > -\frac{\pi}{z}, \quad (15)$$

ami a (11) és (14) feltételekből következik.⁸

Az érvelésnek e vonalával kapcsolatban az a probléma, hogy igen gyenge premisszán nyugszik. Már megjegyeztük, hogy a keynesiánus és a Robinson-féle stabilitási feltétet nem emelhető át jelen modellünkbe az egyváltozós modellekből, amelyekben csak a kapacitáskihasználás, vagy csak a profithányad változik. Az „erős akcelerator feltétel”-re való tekintettel a kérdés még bonyolultabb. Annak ellenére, hogy sok neo-keynesiánus modell beruházás-keresleti formulájába beépült (például Rowthorn 1982, Taylor 1985), semmi esetre sem bizonyos, vagy akár különösebben valószínű az az eset, hogy a kapacitáskihasználási ráta növekedése pótlólagos beruházásokat indukál, amikor a profitrátát konstansként rögzítjük. Az ok egyszerű: ha a kapacitáskihasználás rátája növekszik, miközben a profit rátája állandó marad, akkor a profitrés és profithányad csökkenésének *kell* bekövetkeznie. Így a beruházásra gyakorolt hatás két erő eredője lesz: a magasabb kapacitás-kihhasználás pozitív és az alacsonyabb (egységre jutó) profit negatív hatásáé. Matematikailag h_z az i_z és az $i_\pi(\pi/z)$ különbsége, és a modell struktúrális minősége nem ad alapot számunkra, hogy bármit megerősítsünk a két arány relatív nagyságáról. Ami azt jelenti, hogy a

$$g^i = \alpha r + \beta z = \alpha \pi z \bar{a}^{-1} + \beta z \quad (16)$$

$$h_z = -i_\pi \frac{\pi}{z} + i_z > 0 \text{ és } s\pi \bar{a}^{-1} - i_z > 0.$$

Kombinálva e két egyenlőtlenséget kapjuk $s\pi \bar{a}^{-1} - i_\pi \frac{\pi}{z} > 0$, amelyből a Robinson-féle stabilitási feltétel közvetlenül következik.

⁸ A (14) feltételből kapjuk:

$$i_\pi \frac{\pi}{z} + i_z > 0$$

és a (11) és (12)-esből

$$0 > \frac{d\pi}{dz} = -\frac{s\pi \bar{a}^{-1} - i_z}{s z \bar{a}^{-1} - i_\pi}.$$

Így, e két egyenlőtlenséget kombinálva kapjuk:

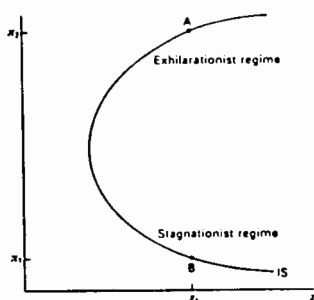
$$0 > -\frac{s\pi \bar{a}^{-1} - i_\pi \frac{\pi}{z}}{s z \bar{a}^{-1} - i_\pi} = -\left(\frac{s z \bar{a}^{-1} - i_\pi}{s z \bar{a}^{-1} - i_\pi}\right) \left(\frac{\pi}{z}\right) = -\frac{\pi}{z}.$$

alakú lineáris becslésében a β előjele bizonytalan, ahol $\beta = h_z$. A β pozitív volta melletti érvelés azt követeli meg, hogy inkább az erős kapacitáskihasználási hatásban higgyünk.

E hit igazolható lenne, ha a tőkések elsődleges megfontolása az volna, hogy vajon el tudják-e adni a pótlólagos kibocsátást vagy sem. Ebben az esetben azt várhatnánk, hogy a kapacitás-kihasználás hatása fog uralkodni, és h_z parciális deriváltja pozitív lenne. Ha a tőkések bíznának abban, hogy az extra kibocsátást el tudják adni, és inkább profítárukkal törődnek, akkor a profithányad hatása - ami negatív - fog dominálni. és h_z negatív lesz. „Racionálisan” azt várhatná valaki, hogy a kapacitás-kihasználás hatása

erősebb lesz a kapacitás-kihasználás alacsony szintjénél, de a várakozások szubjektív aspektusa lehetővé teszi, hogy néhány vagy akár nagyszámú tőkés bízson az output értékesítésének lehetőségében még olyankor is, amikor a kapacitás-kihasználás általános rátája relatíve alacsony. Röviden, a h_z előjele empirikus kérdés és nem vagyunk abban a helyzetben, hogy bármiféle kategorikus kijelentést tegyünk azzal kapcsolatban.

Mivel hiányoznak azok a feltételek, amelyek lehetővé tennék számunkra, hogy a (10) egyenlet számlálójának és nevezőjének határozott előjelet tulajdonítsunk, mind stagnacionista, mind a megélénkülő rezsimek - negatív és pozitív lejtésű IS-függvények - is lehetségesek. Valójában az IS-függvény lejtése különböző módokon változtathatja az előjeleket. Lehetséges például, hogy az IS-függvény egy "C" alakot ölt, mint a 6. ábrán. Figyeljük meg, hogy egy ilyen esetben két út lehetséges a magas kapacitáskihasználáshoz: az egyik a magas bérhányad stagnacionista logikáját követi, míg a másik a magasabb profithányad "megélénkülő" logikáját. Mint ahogy a 6. ábrán látható, sem a stagnacionista, sem pedig a megélénkülő politika nem „rossz”. Akár a magas bérek, akár egy magas profithányad politikája - konzisztensen és agresszíven folytatva - elégséges aggregát keresletet biztosít a magas foglalkoztatás és kapacitás-kihasználás eléréséhez. E helyzetben a végzetes hiba a mérsékeltség: egy olyan kompromisszum, amely a bérek és profitok közötti kiegyensúlyozott felosztásra törekszik a lehető világok legrosszabbikát fogja produkálni, amelyben az alacsony kapacitáskihasználás és alacsony növekedés lesz napirenden.

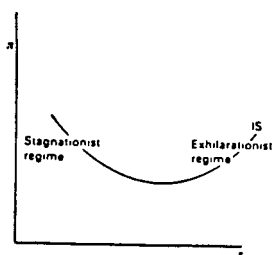

6. ábra Egy 'C'-alakú IS-függvény stagnacionista és megélénkülő elágazásokkal

Ugyanakkor, ha a magas bér és magas profithányad külön-külön konzisztens a magas kapacitás-kihasználással, akkor a két stratégia eltérő hatást gyakorol a növekedésre és elosztásra. A „megélénkülő” kimenetel, amilyen az A is, amelyet a $\langle z_1, \pi_2 \rangle$ pár képvisel, inkább kedvére való a tőkéseknek, és kevésbé a munkásoknak (legalábbis közvetlen következményeit tekintve), mint egy olyan stagnacionista kimenetel, mint B , amelyet $\langle z_1, \pi_1 \rangle$ képvisel: a lényeg az, hogy π_2 nagyobb π_1 -nél. Nemcsak, hogy a magasabb profithányad magasabb profitrátához tartozik egy adott z mellett; hanem - mivel mind a beruházás, mind a megtakarítás pozitív függvényei a profithányadnak - a „megélénkülő” kimenetel kívánatosabb a növekedés és a profit szempontjából is. (Így a munkásokra vonatkozó hosszútávú következmények kívánatosabbak, mint a rövidtávúak.)

A megélénkülő és stagnációs szakaszok egymás mellett létezése még élesebben kihangsúlyozta az e fejezet bevezetőjében felvetett kérdést, azaz, hogy a Keynes stagnacionista olvasata által inspirált politikák elutasítása nem követeli meg a keynesi elemzés kereteinek elutasítását. Nincs arra szükség, hogy elutasítsuk az elméletet, mint a bírálók: Vinertől (1936 Id. különösen pp. 162-163) a modern monetaristáig, kínálatoldaliakig, a racionális várakozások és az egyensúlyi üzleti ciklusok rajongói teszik, vagy hogy alkalmazhatóságát rövidtávra korlátozzuk, ahogyan a főáram (mainstream) tette, azért, hogy a bérek, a profitabilitás, a növekedés és a gazdasági aktivitás színvonala közötti kapcsolatot illetően neoklasszikus következtésekre jussanak. Egy Margaret Thatcher programja - melyet általában a neoklasszikus elmélet egyik vagy másik változata alapján igazolnak - úgy is logikus értelmet nyerhet, ha a brit gazdaságnak egy slagnációs rezsimből egy "megélénkülő" rezsimbe való átvitelére tett kísérletnek tekintjük. Elfogadhatjuk, vagy elutasíthatjuk a brit lökésosztály energiájára vonatkozó implicit feltevéseket, de a thatcherizmus ilyen igazolása jóval meggyőzőbb, mint az, amelyik a monetarizmus és a kínálatoldali közgazdaságtan előfeltevésein alapul.

A 6. ábra egy alternatívája az "U"-alakú IS-függvény, amit a 7. ábrán mutatunk be, amelyen a slagnációs logika uralkodik a kapacitás-kihasználás alacsony, míg "megélnkülő" logika a kapacitások magas kihasználási szintjén. A 7. ábra által leírt szituációban a magas bérek alkalmasak lehetnek a komoly depresszió leküzdésére, mivel ebben az esetben érvényes az, hogy a magán beruházási kereslet gyenge. De a magas bérek politikájának folytatása alkalmatlan lehet a kapacitások kihasználásának egy magasabb szintjénél, mivel a profitkilátások ösztönzik a tőkéseket a beruházási kereslet magasabb szintje elérésére. Azok a közgazdászok, akiknek az elképzeléseit az a depresszió alakította ki és határolta be, amelyből a keynesi elmélet keletkezett, könnyen elmulasztják annak megértését, hogy az elmélet túllép a saját hátterén. Enyhébben kifejezve a közgazdászok - hasonlóan a tábornokokhoz - jobban felszerelkeznek az utolsó harc megvívására, mint a következőre.

7. ábra Egy "U"-alakú IS-függvény a kapacitás-kihasználás stagnacionista és megélnkülő formáival

V. Együttműködés és konfliktus

Mindeddig a stagnacionista és a megélnkülő rezsimek közötti különbséget hangsúlyoztuk, de arra is volt alkalmunk, hogy különbséget tegyünk kooperatív és konfliktusos rezsimek között. Olyan rezsimek között, amelyekben a munkásoknak és a tőkéseknek közös érdeke a gazdaság bővülése, és olyan rezsimek között, amelyekben az egyik, vagy a másik osztály veszít a kapacitások kihasználásának növekedése esetén. Ha a munkásosztály érdekét a bérköltségekkel, a tőkéseket a profitrátával (vagy ezzel egyenértékű módon - mivel a tőkeállomány rövidtávon fix - az aggregát profittal)⁹

⁹ Van abban az önkényességnek egy eleme, amikor a munkások osztályérdekét a bérköltséggel és nem a berrátával azonosítjuk. Valójában nem tulajdonítunk társadalmi hasznosságot annak a kényszerű munkanélküliségnek, ami többletkapacitásokkal jár együtt. De van - vagy lehet - itt egy fontos "belülálló" versus "kívülálló" probléma: az expanzió előnye az újonnan alkalmazott munkásoknak jutnak, és ennek veszteségei a már korábban foglalkoztatottaknak.

A tőkésosztály érdekeinek a profithányad helyett a profitrátával való azonosítása kevésbé problematikus: csak arra a feltételezésre van szükségünk, hogy a kihasználatlan kapacitás azonos ütemben amortizálódjék, mint a használatban lévő.

azonosítjuk, akkor a „megélénkülő” és a stagnacionista rezsim is kooperatív, ha az IS-függvény eléggé lapos. Azaz, egy lapos IS-függvény - akár emelkedő, akár ereszkedő – pozitív kapcsolatot fog mutatni a kapacitás-kihasználás, illetve mind a bérköltségek, mind a profit rátája között.

Ezt az eredményt már bemutattuk a stagnacionista rezsim esetére: a bérráta és a foglalkoztatás - éppúgy, mint a profitráta - növekszik a kapacitáskihasználás növekedésével - feltéve, hogy az IS-függvényt eredményezve az $r = s\pi z\bar{a}^{-1}$ általános alakú derékszögű hiperbola által leírt isoprofit görbénél laposabb, más szavakkal: feltéve, hogy a (15) feltételben foglalt rugalmassági korlátozás teljesül. A (15) feltételt – mint láttuk - a keynesiánus és a Robinson-féle stabilitási feltételek garantálják, vagy e feltételek közül az első, együtt az erős akcelerator feltétellel. Más szavakkal, a kooperatív és stagnacionista rezsim elégséges feltétele az a "standard" stabilitási feltétel, hogy a megtakarítás erősebben reagáljon a kapacitás-kihasználás változásaira, mint a beruházás, és az az „ártalmatlan” feltevés, hogy a beruházásoknak a kapacitás-kihasználásra adott reakciója - állandó profitráta mellett - pozitív.

Ehhez hasonló rugalmassági korlátozás alkalmazható a „megélénkülő” rezsimre. A „megélénkülés” puszta definíciója néven, a profithányad a kapacitáskihasználással növekszik, ezért csak az marad hátra, hogy megállapítsuk azokat a feltételeket, amelyek mellett a bérköltségek hasonló módon alakulnak. Jelöljük a bérköltséget Ω -val, és írjuk fel

$$\Omega = (1 - \pi)z\bar{a}^{-1}K.$$

Ekkor kapjuk:

$$\begin{aligned} \frac{\partial \Omega}{\partial z} &= \left[-z\bar{a}^{-1} \frac{d\pi}{dz} + (1 - \pi)\bar{a}^{-1} \right] K = \\ &= \left(1 - \pi - z \frac{d\pi}{dz} \right) \bar{a}^{-1} K \end{aligned}$$

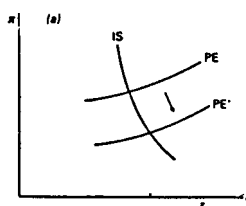
Mivel $d\pi/dz$ pozitív, és $\partial\Omega/\partial z$ akkor lesz pozitív, ha

$$\frac{1 - \pi}{z} > \frac{d\pi}{dz} \tag{17}$$

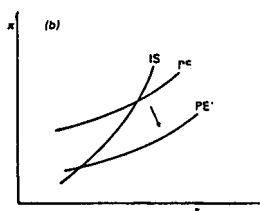
Röviden, a kooperatív és konfliktusos rezsimek közötti különbség az IS-függvény *rugalmasságára* vonatkozik. Ezzel szemben a stagnacionista és a "megélénkülő" rezsimek közötti különbség az IS-függvény *meredekségére* vonatkozik. Az IS-függvény e két jellemzője együttesen bérvezérelt és profitvezérelt rezsimet határoz meg. Egy lapos és ereszkedő függvény - a kooperatív és stagnacionista rezsimek metszéspontja - egy bérvezérelt növekedési rezsimet ír le, ami a bérvezérelt

növekedés definíciójából közvetlenül következő eredmény, amelyben a magasabb bérhányad a felhalmozás magasabb rátájával jár együtt. Egy olyan világban, amelyben a felhalmozás a profittól függ, ez magasabb profitrátát követel meg. Egy ilyen összetalálkozás egyszerre *stagnacionista* (mivel jelen feltételek mellett az egyetlen mód, hogy a magasabb bérhányad magasabb profitrátát indukáljon, csakis a kapacitások kihasználásának növekvő rátája lehet) és *kooperatív* (mivel a bérhányad és a profitráta együtt mozgott). A rugalmasság és meredekség minden más kombinációja a profitvezérelt növekedésnek felel meg. A stagnacionista/konfliktusos rezsime kivételes, amennyiben a magasabb növekedési és profitrátákat alacsonyabb kapacitáskihasználási ráta mellett érik el. A két másik profit-vezérelt rezsime, amelyek egy „megélénkülő” IS-függvényre vonatkoznak, azok olyan stagnációs/kooperatív rezsimekre hasonlítanak, amelyekben a magasabb profit- és növekedési ráták magasabb kapacitáskihasználási rátával járnak együtt.

Ennyi elég a rendszertanból: fel kell ismerni, hogy az IS-függvény alakjára vonatkozó minden fejtegetés szükségképpen hipotetikus. Az igazság az, hogy viszonylag keveset tudunk az alakjáról még azon környezetben belül is, amelyben a gazdaság ténylegesen működik, és még kevesebbet ennek globális alakjáról; az pusztán találgatás kérdése az, hogy mekkora beruházási- és megtakarítási hajlandóság volna a profit és a kapacitáskihasználás olyan szintjeinél, amelyek messze távol esnek a legutóbbi történelmi korszakban kialakult szintektől. Nem utolsósorban azt gondoljuk, hogy az aranykor történelmi lapasztala néhány általános következtetést sugall a beruházási függvény alakjáról, legalábbis a 60-as és a korai 70-es évekre. A kulcs az, hogy a bérszűkítés csökkentette a profitrátákat és a profitrészeket is, ami összeegyeztethetetlen egy bérszűkített növekedési rezsimmel. A profitcsökkenés magyarázata a mi elméleti kereteink között, arra a következtetésre készítet bennünket, hogy az IS-függvény nagyon rugalmatlan vagy emelkedő volt (vagy mindkettő). Azaz, a gazdaság vagy egy konfliktusos-stagnacionista rezsime (amint ez a 8.a ábrán látható), vagy egy "megélénkülő" rezsime (amint ezt a 8.b ábra mutatja) jellemzőivel írható le. Az első lehetőség látszik a legvalószínűbbnek, ha feltesszük, hogy a közvetlenül a háborút követő periódus olyan időszak volt, amelyre érvényesek voltak a bérszűkített növekedés feltételei, mivel ekkor az IS-függvénynek csak egy viszonylagosan lapos meredekségűből kellett átváltania egy viszonylagosan meredekké ahhoz, hogy a profitcsökkenés feltételeit előidézze.

8. ábra Magas foglalkoztatási szinthez tartozó profitrés a) egy meredeken lefelé tartó IS-függvény esetén

b) egy meredeken felfelé tartó IS-függvény

VI. Profitcsökkenés keynesiánus szemszögből: a kooperációtól a konfliktusig

Itt bemutatjuk, hogy miként látjuk a beruházás-keresleti függvény alakulását az 1945-1980 közötti periódusban. Amikor megformulázzuk az $i(r^e(\pi, z))$ -t, két lépésben képezzük le $\langle z, \pi \rangle$ -ből I^d/K -be; a beruházás-kereslet az r^e -től függ, és r^e z -től, illetve π -től. Összefoglalva a $\langle z, \pi \rangle$ -től az r^e -hez vezető lépés azt az elgondolást tükrözi, hogy a profitabilitási várakozás függ mind annak valószínűségétől, hogy a pótlólagos kapacitást visszaigazolják a keresleti feltételek, mind pedig attól, hogy a kibocsátás eladható az adott profitrés mellett. Az r^e -től az I^d/K -hoz tett lépés tisztán az „állati lelket” tükrözi, ami Keynes szerint „a tétlenség helyett akcióra serkent” (ld. Keynes 1936, ch.12.).

Nehéz, csaknem lehetetlen szigorúan elválasztani azokat a tényezőket, amelyek az egyik összetevőt befolyásolják, vagy a másikat a $\langle \pi, z \rangle$ -ből az I^d/K -ba való átfogó leképezésében. Némely változók, mint a tőke költsége, a költségvetési struktúra (különösen a profitadók és az amortizációs engedmények), és talán a teljes kapacitáskihasználás melletti tőke/kibocsátás arány inkább elemezhető hatásaik szempontjából a $\langle \pi, z \rangle$ -től az r^e -be való leképezésben, mint ezek hatásai szempontjából az r^e -ből az

I^d/K-ba való leképezésben. De az inkább politikai, társadalmi és kulturális jellegű tényezők, mint például az osztályviszonyok állását, vagy a nemzetközi pénzügyi rendszerbe vetett bizalom állását nem lehet tökéletesen osztályozni.

Mindezek, és más megfontolások fontosak voltak a beruházási keresletnek a háború utáni periódusban való fejlődésében. Mint már megvizsgáltuk, mindazok, akik felkarolták Keynest és az aggregát keresletet tekintették a prosperitás kulcsának, azokat mélyen érintette az 1930-as évek válsága. Sok keynesiánus úgy tekintette a "nagy válságot", mint az 1920-as évekbeli prosperitás egyenlőtlenségeinek következményét. Az Egyesült Államokban például a profitok sokkal gyorsabban nőttek a béreknél a 20-as években, és még azok a keynesiánusok is, akik nem adták át magukat teljesen a bérvézérelt növekedés hitének, úgy vélték, hogy a bérhányad visszaesése vezetett a kereslet zuhanásához, ami azután a háború előtti válsághoz vezetett.

A keynesiánusok általában rendkívül valószínűtlennek tartották, hogy a magánberuházások aktív szerepet játszhatnának a háború utáni gazdaságban. Még ha „mesterségesen” fenntartanák is a prosperitást a deficitköltekezés révén - miként a keynesiánusok szorgalmazták - a válság emléke és egy hasonlótól való félelem visszatartaná az üzleti életet, hogy a magas profithányadra erőteljes, gyáarakra és felszerelésekre fordított költségekkel reagáljon, legalábbis rövidtávon. Aki egyszer megégette magát, kétszer óvatos. A háború utáni periódus gyógyszerét abban látták, hogy az elosztásnak a bérek javára kell kiegyensúlyozódnia. Röviden, a stagnacionista és kooperatív logika társulásának módja bérvézérelt politikát eredményezett, különösen az USA-ban

Ez pontos diagnózis lehetett közvetlenül a második világháborút követő helyzetre vonatkozóan. A profitrészek magasak voltak - gyakorlatilag mindenütt a tőkés világban - magasabbak, mint a háború kitörése előtt. Az USA-ban az évtized nagyobb részében a termelékenységi eredményeket magasabb reálbérekké fordították le, eközben a háború sújtotta Európában és Japánban a reálbérek sokkal nagyobb mértékben estek a termelékenységnél. A profitrés egészen az 1950-es évekig javult.

De a jövőbe vetett bizalom hiányában, a széles körben megjósolt új válságtól való félelem miatt, (amelyet a háború természetes utóhatásának vélték), pótlólagos kapacitást zavaró feleslegnek tekintették, a tőkések kezdetben vonakodtak elkötelezni magukat új üzemek és felszerelések mellett. A beruházás - röviden szólva - nem volt érzékeny a folyó profitrésre; a mi terminológiánkban a háború előtti történelem ellentétes hatást gyakorolt a profithányad *folyó* színvonalából a beruházások anticipált profitabilitására való leképezésére. Ilyen körülmények között az IS-függvény lehet ereszkedő és viszonylag lapos; a bérvezérelt növekedés lehetett akár a legjobb - valójában, az egyetlen – „játék a városban”.

A bérvezérelt növekedés előnyös lehetett mind a tőke, mind a munka számára. Ugyanaz a történet, ami a profit várható rátáját és így a beruházási kereslet érzéketlenné tette a π -re, megnövelhette ezek érzékenységét a z -re annál is inkább, ha a kapacitáskihasználás magas szintje fenntartható lett volna egy jelentős időtartam alatt. Legvégső soron a növekvő bérek lehetővé tennék a tőkések számára azonos profitráta elsajátítását ugyanazon ráta mellett - ha a mennyiség növekedése csak az egységre jutó profit csökkenését ellensúlyozza.

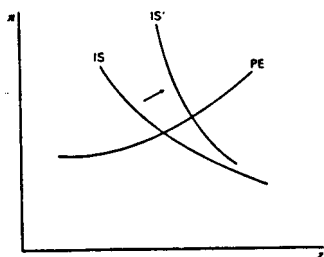
Meggyőző az a sejtés, hogy a kooperatív kapitalizmus szentírása (gospel) érzékeny volt a közvetlen háború utáni korszak különös körülményeire. De ahogy telt az idő, a profitrések magasak maradtak és még javultak is. Még fontosabb, hogy a várt válság sosem következett be. Ennek következményeként a várt profitok még jobban növekedtek, mint a tényleges profitok: a z, π -ből az r^e -be történő leképezés kifelé tolódott. Az i_π derivált jobban növekedett, mint az i_z derivált. Végül, még ha az "erős akcelerator"-feltétel kezdetben érvényes is volt, nem kellett, hogy továbbra is érvényben maradjon. Ha egyszer a profit várható rátája eléggé érzékennyé vált a profithányadra, ahhoz, hogy megfordítsa az "erős akcelerator"-feltétel egyenlőtlenségét, azaz, ha egyszer

$$i_\pi \pi > i_z z$$

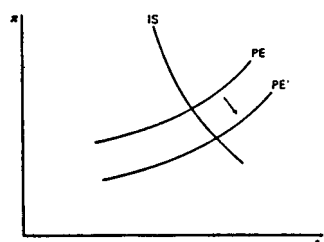
akkor az IS-függvény összeegyeztethetetlen a kooperatív rezsimmel, még ha a stagnálás válik is új renddé.¹⁰

Ez az, amit mi gondolunk az aranykor első fázisa után, az 1950-es és a korai 1960-as években. Az IS-függvény elmozdulását a 9. ábra mutatja. Az 1960-as évek időszaka általában véve nagy prosperitási korszak volt, de a késő 1960-as években, amikor a reálbér nyomása a PE-görbét lefelé mozdította, akkor az egyensúly lefelé mozdult az új, konfliktusos IS-függvényen, amint azt a 10. ábra mutatja. Az eredmény a kapacitáskihasználás szerény növekedése volt, de a profitok inkább az estek, mint emelkedtek. (Az 1. táblázat dokumentálja a profitoknak ezt az esését.)

¹⁰ A válságtól való félelem csökkenése nemcsak az IS-függvény elmozdulását eredményezhette, hanem meredeksége előjelének megváltozását is. Ha az anticipált profitabilitás eléggé érzékeny, vagy a tényleges profitásra vagy a kapacitáskihasználás tényleges rátájára, akkor a rezsim stagnációniszlából „megélnkülő”-re válthat.

9. ábra Az IS-függvény elmozdulása az 1950-1960-as években

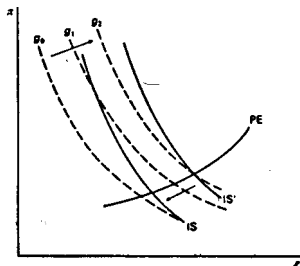

10. ábra Egy krízis rét részben: Első rész: a PE-Függvény elmozdulása a késő 1960-as és a korai 1970-es években ...

Ha csak ennyi történt volna, akkor a tőkeállomány növekedési ütemének is esnie kellett volna: a megtakarítások általunk való megformulázása mellett a tőkeállomány növekedése egyenesen arányos a profitrátaival. Valójában a növekedési üteme magas maradt javában az 1970-es években, ahogy a 2. táblázat mutatja. Látszólag a profitnak az a hányada, amelyet megtakarításra szánnak, növekszik azután is, hogy az aránykor elkezdi fakulni (ld. alább a VII. szakaszt). Ez azután azt sugallja, hogy a beruházási kereslet folyamatosan növekedett, mert az IS-függvény úgy tűnik, viszonylag keveset mozdult ebben az időszakban. Ha a beruházási kereslet nem növekedett volna, akkor az IS-függvény balra lefelé tolódott volna el.

Ez jellemzi a helyzetet jócskán az 1970-es évekig. Ám ekkor új elemek lépnek be a képbe. Először, az energiaköltségek drámaian megnöttek és a teljes kapacitás melletti tőke/kibocsátás arány megnőtt. Másodsor, az aggregát kereslet menedzselését kevésbé agresszíven folytatták. Végül a 70-es évek vége felé magának a nemzetközi pénzügyi rendszerek az integritása kezdett növekvő fontosságú szerepet játszani. A PE-függvény helyzetének változása a meredek IS-függvénnyel szemben tovább nem

összegzi az aranykor kimúlását. A történetnek azt a részét, amely a tőke/kibocsátás arányával, a kereslet-menedzsmenttel és a nemzetközi pénzügyi rendszerrel foglalkozik az IS-függvény lefelé mozgása, valamint egy adott egyensúlyhoz tartozó növekedési ráta csökkenése alapján kell tárgyalni. A történetnek ez az a része, amit a 11. ábra mutat be.

11. ábra: A válság második része: a két IS-függvény és a növekedési isoquantok kedvezőtlen elmozdulása

VII. Profitsökkenés és beruházási rugalmassága

Figyeljük meg, hogy a beruházás részesedése a *kibocsátásban* Japánt kivéve igen kevésbé esik az általunk vizsgált periódusba, ahogy a 3. táblázat mutatja. Valójában mivel a profithányad jelentősen esett, a profitokból való *megtakarítási* hajlandóságnak növekednie kellett - ha feltesszük, hogy a lökés gazdaságokat az IS-függvények mentén, vagy azokhoz közel működtetik. De a beruházások részesedésének a profitabilitás csökkenésére vonatkozó rugalmassága nem sugallhatja azt, hogy a profit irreleváns a felhalmozást illetően. Ha az 1950-es és a korai 1960-as évek profitrései fennmaradtak volna az 1970-es és 1980-as években, akkor a beruházási kereslet tovább emelkedhetett volna, talán elegendő mértékben ahhoz, hogy ellensúlyozza a teljes kapacitás-kihasználás melletti tőke/termelés arányának csökkenését, amit az energiaár emelkedése okozott. Továbbá, amennyiben a restriktív kereslet-menedzsment politikák maguk is a profitsökkenésre adott válaszok voltak, illetve olyan kísérletek, amelyekkel megpróbálták helyreállítani a profitréseket, akkor jelentős mértékben gyengültek volna a restriktív politikák melletti érvek. Röviden, nem kellett volna felhalmozási válságnak bekövetkeznie.

Ez a fejtegetés mindazonáltal nem vonja maga után azt, hogy a profitrés helyreállítása - a jelen üzleti légkörben - közvetlen előnyt jelent a növekedés

szempontjából. Egy dolog a magas profitok és növekedési ütem korszaka impulzusainak fenntartása. Egészen másik dolog *helyreállítani* ezt az ösztönzőt a hullámozó teljesítmény hosszú közjátéka után. Ha a háború utáni korszak relatíve nagy beruházási teljesítménye végül is a válságtól való félelem fokozatos eltűnésére vezethető vissza, akkor az ilyen félelmek visszatérése - amelyek jelenleg a nemzetközi pénzügyi rendszer gyengeségére összpontosulnak - gátolhatják a várható profitabilitásnak a tényleges profitrésre vonatkozó érzékenységét. Még a tényleges profitabilitás nagymértékű javulása is kevésnek bizonyulhat a beruházási boom ösztönzésében az attól való félelem miatt, hogy a javulás csak átmeneti. Akárcsak az aranykor kezdetén, kiderülhet, hogy a bér-vezérelt stagnacionista játék volt valójában az „egyetlen játék a városban”.

VIII. Összefoglalás gyanánt

E fejezet elsődleges célja az volt, hogy megszabadítsa a keynesi tőkés gazdaságelméletet a stagnacionista/kooperatív kényszerzubbonytól, ami a baloldali keynesiánus gondolkodást uralta, és attól a marginális szereptől, amelyet a főáram szán a keynesi elméletnek, amikor úgy tekinti, mint amelynek a rövidtávra vallott nézeteitől eltekintve nincs létjogosultsága a tőkés gazdaság működésének megértésében. Nézetünk szerint a neo-keynesiánusok Oxfordban és Cambridge-ben - mint Roy Harrod és Joan Robinson - Keynes és Kalecki egy fontos meglátását fejtették ki, amikor mellett érveltek, hogy az aggregát kereslet központi szerepet játszik a lökés gazdaságban hosszú távon éppúgy, mint rövidtávon. Továbbá, legalábbis egy olyan hatalmas ország, mint az Egyesült Államok, vagy egy olyan nagy egység számára, mint az EGK, amelyek esetében a nyitott kis gazdaság modellje nem sok jelentőséggel bír, a beruházási kereslet a „sztori” központi eleme, egyrészt azért, mert valószínűleg ez a leginkább változékony és bizonytalan eleme az aggregát keresletnek, másrészt, mert közvetlen szerepet játszik a tőke felhalmozásában.

Még közelebbről, e fejezet a profitoknak a tőkés gazdaságban betöltött kettős szerepére koncentrált. Egyrészt a mai profitok az üzleti tőke felhalmozására szánt megtakarítások elsődleges forrásai. Másrészt a holnapi profitok jelentik a csalétket, ami a beruházókat csábítja. A meglévő intézmények mellett a tőkefelhalmozás magas profitokat követel; a profitok csökkenése pedig általában a tőkeállomány növekedési ütemének csökkenéséhez vezet.

A béreknek szintén kettős jellegük van a kapitalizmusban. Egyik oldalról a bérek költségeket jelentenek a tőkésnek. A másik oldalról a bérek - vagy pontosabban - a *többi* üzleti szervezetek alkalmazottainak bérei - a kereslet forrásai. Magas bérek nem

kívánatosak a tőkés mint *termelő* számára, de előnyösek a tőkés, mint *eladó* számára, különösen amikor a más forrásokból származó kereslet gyenge.

A szociáldemokraták és akadémiai szövetségeseik, a baloldali keynesiánusok előkészítették a politikai és szellemi lehetőségét annak a nézetnek, hogy a magas kapacitás-kihasználás feloldhatná az ellentmondást a magas bérek és magas profitok között. A keresleti oldalra helyezvén a hangsúlyt, figyelmen kívül hagyva a költségoldalt, azt hitték, hogy a magas bérek nemcsak a kibocsátás és a foglalkoztatás magas szintjéhez járulnak hozzá, hanem a profit és a felhalmozás magas szintjéhez is. A tőkésnek nagyobb mennyiség révén érik el azt, amit az egyes egységeken a magasabb bérköltségek miatt veszítenek.

A késői 1960-as években kialakult profítsökkenésig maradt fenn az az illúzió, hogy a „kooperatív kapitalizmus” új korszaka lépett a korábbi periódus antagonisztikus osztályviszonyai helyébe. Ekkor Keynes kooperatív értelmezése növekvő mértékben vált összeegyeztethetlenné a tényekkel. Figyelmen kívül hagyhatjuk persze a tényeket, vagy az elméletet. Vagy - kompromisszum gyanánt - az elméletet rövidtávra lefokozni, esetleg egy olyan periódusra, amelyen belül a gazdasági szereplőket meglepetésként érik a kormányzati akciók.

A mi megközelítésünk ettől eltérő volt. Szerintünk a probléma az volt, hogy a gazdaságnak egy alapvetően értelmes *konceptióját* egy félrevezető gazdasági *modellbe* zárták be. Célunk itt az volt, hogy a keynesi elméletet kiszabadítsuk ebből a modellből, hogy visszanyerje értelmét és magyarázó erejét - különösen azon meglátását, hogy a tőkés felhalmozás motorja a profit.

A jelenlegi gyengélkedés azonban nem egyedül a profit problémája. A profitrés visszaállítása talán nem - vagy legalábbis nem túl gyorsan - állítaná helyre a beruházási keresletnek azt a magas színvonalát, amit az aranykorban és még annak kimúlása után is elért. Vagyis, amint Schumpeterről tartják, hogy mondotta volt: egy gazdaság egészsége a rossz gazdaságpolitika egyszerű ellenkezőjére fordításával éppúgy nem állítható helyre, mint ahogy egy teherautóval elgázolt ember egészsége sem azzal, hogy egyszerűen csak letoltnak róla. Egy egészséges kapitalizmus profitabilitást igényel, de a profitabilitás olyan körülményei között, mint a maiak ez a hosszabb távon bérvezérelt, nem pedig a profitvezérelt növekedési politikából következhet. A profitvezérelt növekedés ismét megvalósítható lehet, de az átmenet bizonyosan aktív keresletmenedzselést fog igényelni, amely feltehetően csak a nemzetközi pénzügyi rendszer sikeres reformja után lehetséges.

Az alternatíva a múlttal való sokkal radikálisabb szakítás, egy olyan új intézményi struktúra, amely elválasztja a felhalmozást a profitabilitástól, amint az feltehetően a Meidner Plannak is (Meidner, 1978) végső szándéka volt egy évtizeddel ezelőtt. Kérdéses számunkra egy ilyen radikális szakítás időszerűsége, de sürgősen

hozzátennénk, hogy a két alternatíva - a profitabilitás helyreállítása és a felhalmozásnak a profitabilitástól való függőségtől való megszabadítása - nem kell, hogy különváljon. Valójában - nézetünk szerint - a főáram politikák bármiféle baloldali alternatívája lényegi elemei a következők: **1.**: felismerni a profitabilitás jelenlegi szükségességét, **2.**: felismerni azt, hogy végső fokon el kell választani a felhalmozást a profitabilitástól, és **3.**: hidat kell építeni innen oda.

(Fordította: Szalai Zoltán)

Irodalom

- Armstrong, P. - Glyn, A. (1986). *Accumulation, Profits, State Spending 1952-83* (Oxford: mimeo).
- Arrow, K. (1953). 'Le rôle des valeurs boursières pour la répartition la meilleure des risques', *Econometrie*, pp. 41-48.
- Debreu, G. (1959). *Theory of Value* (New York: Wiley).
- De Finetti, B. (1937). 'La Prévision: ses lois logiques, ses sources subjectives', *Annales de l'institut Henri Poincaré*, 7, pp. 1-68.
- Ellsberg, D. (1961). 'Risk, Ambiguity, and the Savage Axioms', *Quarterly Journal of Economics*, 75/4.
- Gintis, H. (1990-ben még megjelenés alatt!). 'Financial Markets and the Political Structure of the Enterprise', *Journal of Economic Behavior and Organization*.
- Hamis, D. (1978): *Capital Accumulation and Income Distribution* (Stanford: Stanford Univ. Press).
- Jorgensen, D. (1965): 'Anticipations and Investment Behavior', in: J. S. Dusenberry, G. Fromm, L. R. Klein, and E. Kuh, *The Brookings Quarterly Econometric Model of the United States* (Chicago: Rand McNally) pp. 35-92.
- Kahnemann, et al. (1979). *Judgement under Uncertainty* (Cambridge: CUP).
- Kalecki, M. (1971). 'Class Struggle and Distribution of National Income', *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy* (Cambridge: CPU).
- Keynes, J. (1933). *The General Theory of Employment, Interest and Money* (London: Macmillan).
- Knight, F. H. (1921). *Risk, Uncertainty and Profit* (Boston, Mass. and New York: Houghton Mifflin Co.).
- Malinvaud, E. (1980): *Profitability and Unemployment* (Cambridge: CPU).

- Marglin, S. A. (1984). *Growth, Distribution, and Prices* (Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press).
- Meidner, R.(1978). *Employment Investment Funds: An Approach to Collective Capital Formation* (London: Allen & Unwin).
- Minsky, H. P. (1986). *Stabilizing an Unsrable Economy* (New Haven and London: Yale Univ. Prcss).
- Mitchell, W. C. (1913): *Business Cycles*. (Berkeley: Univ. of Califomia Press).
- Robinson, J. (1956): *The Accumulatton of Capital* (3.rd edn., 1969, London: Macmillan).
- Robinson, J. (1962): *Essays in the Theory of Economic Growth* (London: Macmillan).
- Rowthom, R. E.(1982). 'Demand, Real Wages, and Economic Growth', *Studi Economici*, 18, pp. 3-53.
- Savage, L. (1954). *The Foundations of Statistics* (New York: Wiley).
- Stiglitz, J. E. - Weiss, A.(1981): 'Credit rationing in Markel with Imperfect Information', *American economic Review*, 71 13, pp. 393-410.
- Taylor, L. (1985). 'A Stagnationist Model of Economic Growth', *Cambridge Journal of Economics*, 9/4, pp. 383-403.
- Thompson, E. P. (1963): *The Making of the English Working Class* (New York: Vintage Books).
- Tobin, J. (1980): 'A General Equilibrium Approach to Monetar Theory', *Journal of Money, Credit, and Banking*, L, pp. 15-29.
- Viner, J. (1936): 'Mr. Kernes on the Causes of Unemployment. *A Reviewr*', *Quarterly Journal of Economics*, 51/1, pp. 147-167.

1. táblázat Az üzleti vállalkozások tiszta profitrátája 1951-1983 között, százalékban^a

Year	ACC*	ACC-US	Europe*	Canada	France	Germany	Italy	Japan	UK	US
1951	17.5	14.6	14.8	12.4	10.3	21.7	15.0	15.2	12.9	20.2
1952	15.9	14.8	15.1	12.6	9.0	24.8	13.7	14.2	12.6	17.0
1953	15.4	14.9	15.0	11.5	8.6	24.0	13.2	18.9	13.0	15.9
1954	14.7	15.0	15.3	9.4	9.0	23.3	14.3	19.9	13.6	14.5
1955	14.4	16.0	16.2	12.9	9.0	25.8	14.2	18.3	13.9	13.0
1956	15.6	15.6	15.8	13.2	9.5	24.9	14.3	18.3	12.7	15.5
1957	14.7	15.7	15.8	10.6	10.8	24.4	13.8	22.5	12.3	13.8
1958	13.1	14.8	15.1	9.1	10.5	22.5	14.3	20.3	11.6	11.6
1959	15.0	15.3	15.7	9.4	9.8	23.2	15.5	20.4	12.3	14.7
1960	14.9	16.3	16.5	8.8	11.2	22.9	16.6	25.7	13.5	13.5
1961	14.4	15.2	14.9	8.9	11.0	20.2	16.2	26.4	11.2	13.6
1962	14.9	14.1	13.6	9.3	10.2	18.0	14.8	24.3	10.4	15.7
1963	15.2	13.7	13.0	9.9	10.4	16.2	12.6	23.3	11.4	16.9
1964	16.0	14.1	13.3	10.7	11.4	17.0	10.4	21.4	11.8	18.2
1965	16.7	13.8	13.2	10.0	11.6	16.5	11.9	11.2	11.2	20.0
1966	16.4	13.5	12.6	9.7	11.9	15.1	12.8	23.0	9.8	19.8
1967	15.6	13.8	12.5	9.6	12.6	14.3	13.4	26.3	9.5	17.6
1968	16.2	15.4	13.4	10.2	13.2	15.9	14.9	31.6	9.6	17.2
1969	15.4	15.6	13.8	9.7	14.8	15.8	15.8	30.5	9.3	15.1
1970	13.5	15.0	12.6	8.6	14.3	14.5	15.0	32.0	7.5	11.8
1971	12.9	13.4	11.7	8.2	14.6	13.3	11.7	24.8	7.4	12.4
1972	13.1	13.2	11.7	8.9	14.7	12.8	12.0	22.7	7.7	13.0
1973	12.9	12.7	11.3	10.7	14.2	12.2	11.0	19.6	8.0	13.1
1974	10.4	10.5	9.3	10.7	12.2	10.4	10.2	15.2	4.6	10.2
1975	9.5	8.3	6.9	8.3	9.4	9.2	4.1	13.5	3.3	10.9
1976	10.2	9.1	7.7	8.1	7.9	10.7	6.6	14.5	4.0	11.6
1977	10.8	9.6	8.5	7.7	9.2	11.0	5.3	14.4	6.3	12.4
1978	11.0	10.2	8.9	8.0	9.3	11.7	5.6	15.8	6.5	12.2
1979	10.6	10.5	9.4	9.4	9.5	12.2	9.2	14.7	5.4	10.7
1980	9.9	10.3	8.8	9.6	8.5	10.5	11.4	15.4	4.9	9.3
1981	9.6	9.3	7.8	0.5	7.2	9.6	8.3	14.4	5.5	10.0
1982	8.7	9.1	8.0	6.8	6.8	9.6	7.7	13.7	6.9	8.1
1983	9.5	9.2	8.4	6.9	7.1	10.7	4.5	12.9	8.6	9.8

* A nettó profit megoszlik a fix tőkerésztvények és a közösségi vállalkozások között. Kanada, Németország és Olaszország adatsorai becsültek a nem-mezőgazdasági, a nem-pénzügyi vállalkozások és az önfoglalkoztatásnak tulajdonított profittal együtt. Nagy-Britannia adatsora magában foglalja a North Sea Oil adatait.

b) ACC (fejlett tőkés országok kifejezés angol rövidítése) országok: a táblázatban szereplő hét ország adatainak súlyozatlan átlaga.

c) A négy európai ország átlaga.

Forrás: Armstrong, P. - Glyn, A. (1986) és a többi táblázatban is.

2. táblázat Vállalkozások bruttó lekötött tőke részvényei 1952-1983 között, (éves növekedési ráták százalékában)

Year	ACC	ACC-US	Europe	Canada	France	Germany	Italy	Japan	UK	US
1952	3.6	3.0	2.8	4.3	1.6	4.1	4.1	4.0	2.1	4.0
1953	3.5	3.5	2.9	6.9	1.5	4.5	4.3	4.4	2.3	3.5
1954	3.7	3.7	3.3	5.7	1.5	5.5	4.7	4.4	2.4	3.8
1955	3.6	4.0	3.9	5.3	2.2	6.1	5.4	3.6	2.8	3.3
1956	4.1	4.5	4.3	5.6	2.3	7.7	5.9	4.6	2.3	3.7
1957	4.3	5.0	4.6	6.4	2.7	8.0	6.2	6.2	2.4	3.6
1958	4.3	5.2	4.7	6.3	3.1	7.2	6.2	8.0	2.7	3.5
1959	3.6	4.9	4.6	5.4	3.3	7.0	6.0	6.4	2.7	2.4
1960	3.9	5.2	5.0	4.9	3.3	7.4	6.3	7.5	3.1	2.7
1961	4.2	5.7	5.3	4.6	3.6	7.3	7.1	9.8	3.7	2.9
1962	4.4	6.2	5.8	4.2	4.3	7.5	8.4	12.4	3.7	2.6
1963	4.5	6.0	5.6	4.0	4.6	7.1	8.7	11.6	3.1	3.0
1964	4.5	5.8	5.5	4.2	4.7	6.5	8.6	10.3	3.2	3.1
1965	4.9	6.1	5.5	4.7	5.0	6.7	6.0	11.6	4.3	3.6
1966	5.2	5.6	5.2	5.4	4.8	6.5	4.5	9.1	4.2	4.6
1967	5.4	5.6	5.1	5.8	5.1	5.9	4.8	8.9	4.1	5.1
1968	5.1	5.6	4.7	5.6	5.1	4.7	5.3	11.9	4.2	4.6
1969	5.3	5.8	4.7	5.3	5.2	4.6	5.6	12.9	4.0	4.6
1970	5.6	6.3	5.1	5.1	5.9	5.3	5.7	13.7	3.9	4.9
1971	5.5	6.6	5.3	5.2	6.1	6.0	5.4	14.4	3.9	4.2
1972	5.2	6.5	5.3	5.1	6.1	6.1	5.2	13.1	3.7	3.7
1973	5.3	6.2	4.9	5.2	6.4	5.4	4.8	12.6	3.3	4.1
1974	5.5	6.1	4.8	5.4	5.7	5.0	5.1	11.6	3.5	4.8
1975	5.0	5.5	4.5	5.7	6.5	3.8	5.0	9.0	3.5	4.4
1976	3.9	4.6	3.6	5.6	4.7	3.3	3.6	7.4	3.0	3.0
1977	3.8	4.3	3.7	5.4	4.9	3.4	3.8	6.1	2.9	3.1
1978	4.0	4.2	3.6	4.9	4.6	3.4	3.5	6.0	3.0	3.6
1979	4.2	4.1	3.5	4.7	4.5	3.6	3.1	5.9	3.0	4.3
1980	4.4	4.4	3.6	4.8	4.3	3.9	3.1	6.6	3.0	4.4
1981	4.3	4.5	3.7	5.3	4.3	3.8	3.5	6.7	3.0	3.9
1982	4.2	4.3	3.3	5.2	4.3	3.3	3.0	6.6	2.6	4.0
1983	3.6	4.0	3.2	4.5	3.9	3.3	2.5	6.1	2.7	3.2

3. táblázat Vállalkozások rögzített beruházásai 1952-1983 között (a GDP százalékaiban, folyó piaci árakon)^a

Year	ACC	ACC-US	Europe	Canada	France	Germany	Italy	Japan	UK	US
1952	10.0	10.8	9.9	13.8	12.1	11.9	13.1	13.3	5.3	9.5
1953	10.3	10.8	9.7	14.7	11.3	12.2	12.7	13.7	5.1	10.0
1954	10.4	11.0	10.1	14.1	10.9	12.8	12.4	13.7	6.2	9.9
1955	10.8	11.8	11.3	14.4	11.6	14.6	12.5	12.7	7.3	10.1
1956	11.8	12.9	11.7	16.7	12.0	14.9	12.6	16.4	7.9	11.0
1957	12.2	13.6	12.0	17.8	12.7	13.9	13.2	19.0	8.8	11.0
1958	11.2	13.2	12.0	15.5	12.6	14.0	12.3	17.3	9.2	9.5
1959	11.3	13.3	12.0	14.7	12.2	14.1	12.6	18.0	9.2	9.6
1960	12.1	14.2	12.4	14.3	12.2	14.2	13.9	21.2	9.7	10.2
1961	12.6	15.2	13.1	12.2	13.4	14.6	14.3	24.0	10.5	10.1
1962	12.5	14.9	13.0	11.8	13.3	14.7	14.3	23.3	9.9	10.1
1963	12.3	14.6	12.8	12.1	13.5	14.1	14.4	21.9	9.5	10.1
1964	12.4	14.4	12.3	13.5	12.9	14.2	11.9	21.7	9.9	10.5
1965	12.6	13.9	12.0	14.5	12.6	14.3	10.2	19.5	10.1	11.4
1966	12.9	14.0	11.9	15.8	13.1	13.7	10.2	19.8	9.8	11.8
1967	12.8	14.2	11.6	14.6	13.2	12.2	11.2	21.5	9.7	11.3
1968	12.8	14.3	11.4	12.9	12.4	11.8	11.4	22.3	9.9	11.3
1969	13.3	15.0	11.9	12.8	12.8	13.0	11.5	23.4	9.8	11.6
1970	13.7	15.8	12.5	13.1	12.8	14.3	11.8	24.1	10.4	11.3
1971	13.2	15.4	12.7	12.8	13.1	14.5	11.9	22.4	10.6	10.7
1972	13.1	14.8	12.3	12.5	13.1	13.5	11.4	21.2	10.4	11.1
1973	13.6	15.3	12.3	13.0	13.3	12.5	12.5	22.4	10.8	11.7
1974	13.6	15.0	12.1	13.4	13.3	11.2	13.3	21.8	11.1	12.0
1975	12.7	14.0	11.3	14.7	12.2	10.9	11.5	19.5	10.7	11.2
1976	12.5	13.7	11.6	13.5	13.0	11.1	11.5	18.3	10.8	11.1
1977	12.6	13.5	11.6	13.4	12.6	11.3	11.1	17.4	11.3	11.6
1978	13.0	13.5	11.7	13.3	12.3	11.6	10.5	17.2	12.0	12.5
1979	13.6	14.1	11.9	14.4	12.1	12.2	10.7	18.3	12.3	13.0
1980	13.7	14.5	12.2	15.3	12.7	12.5	11.1	18.9	12.0	12.7
1981	13.6	14.3	11.8	16.1	12.3	12.1	10.9	18.6	11.4	12.7
1982	13.0	13.8	11.3	15.0	12.0	11.7	9.7	18.0	11.5	12.0
1983	12.3	13.2	10.9	12.6	11.4	11.9	8.6	17.4	10.9	11.3

^a A teljes rögzített beruházások nagysága csökkentve az állami beruházások és a lakásépítések összegével. Ez tehát értelmezhető az állami lakásépítések nagyságát tekintve (például az Egyesült Királyságban)

4. táblázat Az üzleti vállalkozások nettó profitrészesedése 1951-1983 között, százalékban^a

Year	ACC	ACC-US	Europe	Canada	France	Germany	Italy	Japan	UK	US
1951	24.7	26.0	25.5	23.2	27.5	26.9	27.3	30.6	22.2	23.8
1952	23.0	25.8	25.5	23.4	25.4	29.7	24.5	28.6	22.7	21.0
1953	21.9	25.1	24.3	22.3	22.9	28.2	22.4	31.3	22.9	19.6
1954	21.5	24.5	24.2	19.3	22.5	27.8	22.9	28.7	23.1	19.2
1955	23.8	25.5	24.9	25.7	21.8	29.6	21.7	28.2	24.4	22.4
1956	22.2	25.3	24.0	26.3	20.9	29.2	21.6	30.4	22.7	19.9
1957	22.2	26.1	24.4	23.2	22.2	29.6	21.2	35.7	22.5	18.9
1958	20.9	25.0	23.6	22.3	21.0	28.5	21.4	33.1	21.7	17.4
1959	22.8	26.0	24.3	22.9	20.1	29.7	22.4	35.0	22.9	20.1
1960	22.8	27.6	25.2	22.4	21.7	29.4	23.1	40.0	24.5	18.4
1961	22.5	26.6	23.3	23.0	20.9	27.3	22.3	40.5	21.5	18.6
1962	22.4	24.9	21.9	24.0	19.4	25.7	20.2	36.3	20.6	20.0
1963	22.7	24.6	21.3	25.0	19.0	24.5	17.0	35.8	22.5	21.0
1964	23.3	24.9	21.7	26.3	20.0	25.7	14.8	34.5	23.2	21.3
1965	23.6	24.2	21.8	24.8	20.1	25.2	17.3	31.8	22.3	23.0
1966	23.3	24.0	21.1	24.0	20.6	23.8	18.4	32.9	20.2	22.5
1967	22.9	24.9	21.3	24.7	21.3	23.8	18.4	35.2	20.5	21.0
1968	23.5	26.6	22.0	25.8	21.4	24.6	19.3	38.9	20.8	20.5
1969	22.4	26.2	22.2	25.0	22.4	22.6	20.1	36.4	20.6	18.4
1970	20.8	25.6	20.4	23.5	21.6	21.5	18.7	38.4	17.5	15.5
1971	20.4	23.8	19.6	23.1	21.6	21.5	15.8	33.6	18.1	16.6
1972	20.7	24.0	19.9	24.7	21.8	21.0	16.4	32.8	19.0	17.0
1973	20.0	23.0	18.9	27.4	21.1	19.8	14.8	30.4	18.8	16.7
1974	17.3	20.0	16.1	27.8	18.8	17.6	14.3	26.2	12.6	14.3
1975	17.0	17.2	12.7	23.8	15.7	16.5	6.5	25.0	9.3	16.7
1976	17.7	18.1	13.9	23.0	13.7	18.3	10.0	25.6	11.5	17.3
1977	18.6	19.1	15.4	22.4	15.3	18.6	8.3	25.6	17.3	18.0
1978	19.0	20.2	16.0	24.4	15.2	19.8	8.7	27.7	17.8	17.5
1979	18.4	20.7	16.7	29.2	15.5	20.8	13.2	26.6	15.3	15.7
1980	18.0	21.1	16.0	30.4	14.3	18.7	15.6	28.6	14.5	14.4
1981	18.0	20.0	14.9	26.7	12.4	17.9	12.0	27.6	16.5	15.7
1982	17.0	19.7	15.5	22.2	11.8	18.4	11.4	26.7	19.7	13.7
1983	18.2	20.1	16.3	24.3	12.4	20.3	7.1	25.8	23.5	16.0

^a A nettó profit megoszlik a magánszektor és a közösségi vállalkozások által hozzáadott nettó értékre. Kanada, Németország és Olaszország adatai becsültek a nem-mezőgazdasági, a nem-pénzügyi vállalkozások az önfoglalkoztatásnak tulajdonított profittal együtt. Nagy-Britannia adatai a North Sea Oil adatait.

KRÓNKA

1993. április 26. - december 11.

április 26-29. TEK-hét a társadalmi mozgalmakról.

Előadók:

az ökonapon: Szabó Máté, Kis Károly, Bándi Gyula, Erdei György

a vallási napon: Pásztor János, Laár András, Sárköry László, Trapp István

a nacionalizmus-napon: Kis János, Miszlivetz Ferenc

a baloldali-napon: Hárs Gábor, Morva Tamás, Seres László, Szigeti Péter

május 10-13. TEK-felvételik. A TEK-et ostromló ifjú titánok közül Baboss Csaba, Firle Zsuzsa, Szerencsi András, Oláh Zsolt, Kiss Imre, Szücs József, Bugovics Norbert, Choma András, Turján Beáta, Sólyom Béla, Kocsis Viktória, Molnár Emília, Sulyok Petra, Pancsor Emese és Hargitai Katalin lettek szakkollégistákká.

május 20. Évadzáró Koligyülés. Új igazgató Andor László, nevelőtanár Fülöp Péter, szeniorok Bellon Erika, Erdős Mihály és Huszár Gábor. Elfogadtuk az új értékelési rendszer alapjait.

augusztus 20-27. NYÁRI TÁBOR a Vadása-tónál.

Állami ünnepük elöl az Őrségbe menekültünk. Csendes hely, szolid árak, 6 óra utazás. Délelőtt körök, délután előadások, foci, tábortűz, sakk, sikk, sokk. Előadások: Pléh Csaba a pszichológiáról és Kozma Ferenc külgazdasági függőségünkről. Konrád Györggyel is beszélgettünk egyik délután vagy másfél órát, s így azt is gondolhattuk, hogy valami fontosat csinálunk.

szeptember 14. Évnyitó, ismerkedési buli. Hidegkonyhai költemények.

szeptember 16. A többi szakkollégium mellett a TEK is bemutatkozik az egyetemen az elsősöknek.

szeptember 23. A Kollégiumi Gyűlésen a fizetett körökről és a teamrendszeréről volt szó.

szeptember 28. Szilágyi Ákos évnyitó, posztmodern előadása az ego agóniájáról, a végállapotban vergődő véglényekről, rólunk. Utána Andor-féle vetélkedő. Meg Mihály-napi vigalom.

szeptember 30. Már megint KOGY: Értékelő Fórum, értékelési rendszer. Mi legyen a TEK-titkárral? Szép hiányában magunkba roskadtunk.

október 1. Péntek esti teaház: Andor Laci az angol privatizáció ideológiájáról és tragédiájáról adott elő, s vita is volt.

KRÓNKA

- október 5. Krausz Tamás moszkvai élménybeszámolója. Nem sikerült kideríteni, hogy Jelcin miért lövette szét a demokrácia védelmében az orosz parlamentet.
- október 8. A pénteki teaházban Szűcs Májki az angol egyetemekről, az angol fociról és az angol lányokról mesélt.
- október 12. Catherine Samary előadása a jugoszláv válságról.
- október 13. Megjelent a ReTEK első száma. Az újonnan felvettek nagyszerű műsort kerekítettek az öregeknek. És buliztunk.
- október 19. Az öregek éjszakába nyúló szakmai bemutatkozása.
- október 20 Szabó Miki áldozatos és kitartó fáradozásainak eredményeként a Kék Dobozban beindult a TEK filmklubja.
- október 22-24. Tolcsvai Bortúra. 4-5-6 puttonyos folyékony mazsolák. Tolcsva legkedvesebb pincéjében aszúsodtunk. Szombaton kirándultunk az őszi Zemplénben. Vasárnap Tímeához estünk be harmincan ebédre, de szerencsére pont ennyit főztek. Tímea és Bea elévülhetetlen érdemeikért kitüntetésben részesültek.
- október 26. Bayer József előadása az állam szerepéről. november 3. A filmklubban Chaplin Diktátorát láthattuk.
- november 9. Hideg Éva előadása a társadalmi modellek legújabb irányzatairól.
- november 10. Alkotóházban alkottunk.
- november 12. Teaházban teáztunk. Tamás Gábor beszélt a FIDESZ-ről. Leesett az első hó.
- november 13. Kis létszámú, de lelkes csapat Visegrádról Szentendrére rándult ki, és közben esett a hó.
- november 15. Hógolyócsata a Bakáts téren. Felállítottuk az Ismeretlen Hóember szobrát.
- november 16. Mezey György előadása a magyar labdarúgás mélyrepüléséről.
- november 17. Szabó Miki filmklubjában Lili Marlen.
- november 18. Irodalmi kávéház a Decemberi Holdhoz.
- november 23. Hild Márta előadásán Marx és Keynes gazdaságelméletét hasonlította össze.

KRÓNKA

november 26. A pénteki teaházban Bellon Erika az értelmiségről és a hatalomról értekezett.

november 30. Kapitány Gábor kultúrantropológiai előadásából okultunk. Utána András-napi fesztivál.

december 1. Szabó Micsi filmklubjában Dr. Caligari rémisztgetett.

december 3. Gyulai Zoli teaházalt a történettudomány és a közgazdaságtan összefüggéseiről.

december 7. Bródy András előadása: Válság, közgazdaságtan, ilyesmi.

december 8. Itt járt a Télapó.

december 10. Farkas Nokedli István taózott a pénteki teaházban.

december 11. Veterán TEK-esek találkozója.

Huszár Gábor Zs.

FORDULAT 1993 Tél

A BKE Társadalomelméleti Kollégiumának
folyóirata

A szerkesztésben közreműködtek: Friedrich Andrea
Futó Zsuzsa, Káposztás Györgyi, Farkas István

Felelős szerkesztő: Nagy Lajos

Felelős kiadó: Andor László

Készült a Vasas Szakszervezet nyomdájában

150 példányban